

JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH

JISER

International
multidisciplinary
scientific journal

- ✓ Academic journal, an academic or scholarly periodical
- ✓ Scientific journal, an academic journal focusing on science
- ✓ Medical journal, an academic journal focusing on medicine
- ✓ Law review, a professional journal focusing on legal interpretation

*“JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL RESEARCH”*

VOLUME 3, ISSUE 1
(30- January)

Ushbu to'plamda "**JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH** " ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

SO‘Z BOSHI

SAN‘AT VA JISMONIY MADANIYAT

Soxibov Raxmonali Jumadillayevich <i>TASVIRIY SAN‘ATDA KOMPOZITSIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI</i>	8
G‘oynazarov G‘ayratjon <i>JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG‘ULOTLARIDA FIZIOLOGIK HOLATLAR</i>	11
Парпиев Ойбек <i>СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ – ЖИСМОНИЙ БАРКАМОЛЛИК ОМИЛИ СИФАТИДА</i>	13
Soliyev Ozodbek Raxmatovich <i>TASVIRIY SAN‘ATDA O‘QITISH USLIBLARIGA TIZIMLI YONDASHUV</i>	15
Abduraxmonov Shavkat <i>JISMOOIY TARBIYA VA SPORTNING JAMIYATDAGI IJTIMOIIY AHAMIYATI</i>	18
Qodirova Malika Yusufjon Vaxidov <i>CHOLG‘U JAMOALARIGA RAHBARLIK QILISHDA INNOVATSION YONDASHUV</i>	20
TARIX FANLARI	
Abdullayeva Omina <i>VAQT QADRI</i>	24
Ахроров Фиёсиддин Раим ўғли <i>УСУЛУЛ ФИҚҲ ИЛМИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ</i>	26
Yagyaeva Elvina Bakhtiyarovna <i>TEACHING ARCHEOLOGICAL TERMS IN EFL CLASSES</i>	30
Абдуллаева Мухлиса Алиевна <i>TARIXDAN PARCHALAR</i>	33
IJTIMOIIY VA SIYOSIIY FANLAR	
Аъзамхонов Саидабзалхон Хасанбой ўғли <i>ЁШЛАР ҲУҚУҚИЙ ОНГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ</i>	36
Қудратова Дилдор <i>ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ ВА САДРИДДИН САЛИМ БУХОРИЙНИНГ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ</i>	39
Жаббаров Анвар Эгамович Нурхонов Баҳром Шавкат ўғли <i>ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФИКРЛАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ</i>	42
Mohammad Kabir Mokaramzada <i>AFG‘ONISTAN BANK SANOATINING YORQIN KELAJAGI</i>	47
Dawary Mohammad Hasib <i>THE ROLE OF INTERNATIONAL MARKETING IN DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE</i>	49
Eilyar Noor Muhammad <i>AYOLLAR DAROMADLARINING OILALAR DAROMADLARIDA USTUN BOLGAN ULUSHI</i>	51
Aasi Abdul Samad	54

<i>THE ROLE OF EDUCATION IN ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT</i>	
Mansor Azizi <i>AN ASSESSMENT OF INCOME SOURCES AMONG URBAN HOUSEHOLDS IN AFGHANISTAN: EVIDENCE FROM SAMANGAN PROVINCE</i>	57
Аҳмаджонова Зарнигор Исроилжон Қизи Тожимамаатов Ибраил Нурмамаатович <i>РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ПАЙДО БЎЛИШ БОСҚИЧЛАРИ</i>	59
Akramov Izzatillo Murodjon O'g'li <i>RAQAMLI IQTISODIYOT — MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSI</i>	62
Lapasov Asliddin To'liqin o'g'li <i>ZAMONAVIY HUQUQ TIZIMIDA EMOJILARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING ZARURATI</i>	65
Akmal Isamuddinov <i>INNOVATION PROCESSES IN UZBEKISTAN: CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT</i>	67
Mansurova Dilsora Mirjonovna <i>HUDUDIY MEHNAT TAQSIMOTI VA IQTISODIY RAYONLASHTIRISH</i>	70
Abdullayev Ravshan Davlat o'g'li <i>"OMMAVIY MADANIYAT" GA QARSHI KURASHISH VA MILLIY MA'NAVIYATNI SAQLAB QOLISH</i>	72
Самандарова Гулмира Музаффар кизи <i>МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР ДАРОМАДИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ</i>	74
Самандарова Гулмира Музаффар кизи <i>БЮДЖЕТ ТИЗИМИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ</i>	76
Мадрахимова Махбуба Собиржоновна Собирова Сугдиана Дилшоджон кизи <i>ФАКТОРЫ ТУРИСТСКОЙ МОТИВАЦИИ</i>	79
Sadikov Temur Umirzakovich <i>AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN ESL CLASSROOM</i>	82
Ajmuratova Risgul Xojamuratovna <i>YOSHLAR TARBIIYASI O'QITUVCHI, TARBIIYACHILARNING ROLI VA AHAMIYATI</i>	85
Саидова П.Ш Ташкентбаева З <i>СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА С УЧЕТОМ ГАРМОНИЗАЦИИ С МСФО</i>	88
Тухтаназаров Исматулла <i>СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ВА УНГА АМАЛ ҚИЛИШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ</i>	91
М. Собирова Г. Нематуллаева <i>МАКТАБДА ЎҚУВЧИ КРЕАТИВЛИГИНИ ОШИРИШДА КОНФЕРЕНЦИЯ ВА КЕЧАЛАРНИНГ РОЛИ</i>	93
Эватов Саминжон <i>ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИ АСОСИДА ЎСМИР ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ</i>	96

Солибоев Зиёдулла Сайдуллаевич <i>БАРКАМОЛ ЁШЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ ДАВР ТАЛАБИДИР</i>	99
Ulug'muradova N.B Miyassarova Mahliyo Ahmad qizi <i>HUDUDLARDA MEHNAT SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA ISH BILAN BANDLIKNI TA'MINLASH YO'LLARI</i>	102

SAN'AT VA JISMONIY MADANIYAT

TASVIRIY SAN'ATDA KOMPOZITSIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Soxibov Raxmonali Jumadillayevich

*FarDU Sanatshunoslik fakulteti Tasviriy san'at kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada tasviriy san'atda kompozitsiyanin paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari ko'rsatiladi.*

Turli davrlarda kompozitsiya rassomlar tomonidan ob'ektiv dunyoni tasvirlashning umumiy qabul qilingan me'yorlarini ochib berdi va aks ettirdi. Qonunga bo'ysunish kompozitsion texnika foydasiga tuzilish sxemalarini rad etish bilan almashtirildi. Bularning barchasi davr ruhi va individual muallif didiga xosdir.

1) Ibtidoiy san'atda kompozitsiya deyarli yo'q. Hayvonlarning tasvirlari va odam figuralari ongsiz ravishda, xaotik tarzda devor yuzasida joylashgan bo'lib, bir-birining ustiga tushgan yoki masofada joylashgan. Odamlar va hayvonlar figuralarini guruhlarga birlashtirgan, puxta o'ylangan syujetli sahnalar tasvirlari nodir.

2) Qadimgi Sharq san'atidagi kompozitsiya. Tasvirning kompozitsion tuzilishi me'morchilik tabiatiga asoslanib, jamiyatning kult va huquqiy me'yorlariga ega. Masalan, tasvir izohli iyeroglif yozuv bilan biriktirilgan holda (masalan, ziyofatlar, ovlar, tarbiyalovchi yoki axloqiy tabiat manzaralari) Qadimgi Xitoy tasviriy san'ati namunalari o'rtasidagi xarakterli farqdir.

3) Qadimgi Misrdagi kompozitsiya. Freska yoki relyef elementlarining ma'lum bir tartibga bo'ysunishi, inson qiyofasini tasvirlashdagi kanon kompozitsiyaning friz xarakterini belgilaydi. Va yosh va ijtimoiy bo'ysunish kompozitsion markazni aniqlashga va uni atrofdan ajratishga yordam beradi. Qadimgi Misr rassomlari kompozitsiyaning ritm (shakllar, ranglar, massalar), simmetriya, qismlarning bir-biriga mutanosibligi va ikkilamchining asosiyga bo'ysunishi kabi usullarini kashf etdilar.

4) Qadimgi Yunonistonda kompozitsiya. Qadimgi yunonlar qadimgi Misr ustalari tomonidan ishlab chiqilgan simmetriya usullarini to'ldirdilar va boyitdilar (qadimiy yunon ibodatxonalarida, masalan, g'arbiy qismida, ulkan statik bilan yakunlangan kompozitsiyaning chekkasidan markaziga harakatning asta-sekin o'sishi Olimpiyadagi Zevs ibodatxonasining pedimenti).

5) O'rta asrlarda kompozitsiya. Rassomlar kompozitsiyani chuqur ishlab chiqishdan bosh tortadilar, ammo uch o'lchovlilik o'rniga, bezak va dekorativlik paydo bo'ladi. O'rta asr ustalarining kompozitsiyalari ritm, simmetriya, dekorativlik, tekislik elementlarini (odamlar, hayvonlar, avliyolar va hayoliy belgilar) varaq yoki devor tekisligida taqsimlash printsiptiga binoan qurilgan. Shakl chizishidagi chiziqli-planar kelib chiqishi volumetrik nuqtada ustunlik qiladi.

6) Uyg'onish davridagi kompozitsiya. Kompozitsiya atamasi Uyg'onish davrida paydo bo'lgan, badiiy asar yaratgan rassomlar unda o'z g'oyalarini ifoda etishga va rasm, rang va syujet asoslari birligi orqali tomoshabinga etkazishga intilishgan. Asarning janri va uning uslubi, bu holda muhim emas edi, chunki kompozitsiya tugallangan badiiy asarning o'zi nomi edi. Ushbu davrdan boshlab rassomlar syujet tasviri joylashtirilgan eng muvaffaqiyatli kompozitsiya sxemalarini ishlab chiqa boshladilar va saqlay boshladilar.

Rassomlarning kompozitsiyalari va yozuvlarini yozish bo'yicha birinchi nazariy tadqiqotlar paydo bo'ldi (Giotto, birodarlar van Ecke, Masaccio, Girlandaio).

Uch o'lchovlilik rassomlarning rasmlari va freskalariga qaytadi, shuning uchun kosmik chuqurlik, landshaftni uch bosqichli joylashtirish texnikasi (Giotto), vertikal va gorizont (Giotto) printsiplari, massalarning o'zgarishi (Masaccio) ishlatiladi. Dastlabki Uyg'onish davri xarakterlarining qarama-qarshi kontrasti bilan ajralib turardi (Giottoning "Yahudoning o'pishi").

7) Barokko davridagi kompozitsiya. Rassomlar ko'proq dinamikani, beqarorlikni, murakkab harakatni personajlarga va umuman butun tarkibga etkazishga intiladi. Buning uchun kompozitsiya elementlarini diagonal joylashtirish usullaridan foydalaning (ko'tarilish va tushish diagonali - "Xochni yuksaltirish" va Rubensning "Xochdan tushish"); spiral harakati va murakkab forshortenings (teskari shakllar, rasmning formatga nisbatan juda katta elementlari). Barok rangtasviri qorong'i ranglar, yorug'lik, narsalarga tushish bilan to'la, Uyg'onish davridagi kabi ularning shakllarini ta'kidlamaydi, balki tasvirni ritmik qismlarga ajratadi, bu ham kompozitsiyaning dinamikligini oshiradi. Kompozitsiyalar dabdabali, ulkanlik, og'irlik va tafsilotlarga boy.

8) Klassitsizm davridagi kompozitsiya. Ushbu davrdagi molbert rasmlari kompozitsiyalari lakonizm va tarkibiy asosning soddaligi, ranglarning cheklanganligi bilan ajralib turadi. Kompozitsiya vositasi sifatida syujet asosini organik ravishda to'ldiruvchi bepul nuqta mavjud (J. L. Devid "Madam Rekamier portreti"). San'atda Uyg'onish davri ideallariga qaytish bor - rassomlar rasmni aql qonunlariga ko'ra tartibga solishga, uyg'unlikni "hisoblashga" harakat qilmoqdalar. San'atning barcha turlari uchun qonunlar, qonunlar va qoidalar ishlab chiqilmoqda va tasdiqlanmoqda. Rassomlik aniq konturlarga asoslangan bo'lib, "shartli yoritish" tamoyilidan foydalaniladi (shaklni eng yaxshi ochib beradigan, o'ylab topilgan va tabiatda josuslik qilmaydigan).

9) Romantizm va dastlabki realizm davrining tarkibi. Ko'plab nazariy asarlar to'g'ridan-to'g'ri kompozitsiyada paydo bo'ladi (Delacroix). 18-asr Badiiy akademiyasida kompozitsiya rasm chizish fanining alohida qismi sifatida o'qitiladi. Kompozitsiya bo'yicha o'quv qo'llanmalar va dasturlar yaratilmoqda.

Ijodkorlar, o'tgan davrlarning durdonalariga asoslanib, quyidagilar kabi kompozitsion texnikalarga alohida e'tibor berishadi: umumlashtirish ("tasodifiy" detallarni minimallashtirish), "markaziy chiziqlar" printsiplari, formatning mohiyati, dog'lar muvozanati, va ohanglar, tasviriy geometriya asoslari, istiqbol, soyalar nazariyasi va dr.

10) (XIX asr oxiri - XX asr boshlari) avangard rassomlarining kompozitsiyalari. Impressionizmga bo'lgan ehtiros rasmning kompozitsion yaxlitligini yo'qotishiga olib keladi, ammo rassomlarga rasmiy kompozitsion echimlar va ranglar nazariyasini topishda

tajriba o'tkazishga imkon beradi. Klassik akademik kompozitsiya mavhum kompozitsion sxemalar va rangli tonal geometrik tuzilmalar bilan almashtiriladi.

FOYIDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Беда Г. В. “Словарь специальных терминов в живописи”;
2. Алпатов М. В. Этюды по истории западноевропейского искусства / М.В. Алпатов. - М. : Академии художеств СССР, 1963
3. Власов В. Г. Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 8 т. / В.Г. Власов. - СПб.: ЛИТА, 2000
4. Кибрик Е. А. К вопросу о композиции сборник о композиции / Е.А. Кибрик. - М. : Академия художеств, 1959.
5. Сокольникова Н. “Краткий словарь художественных терминов для учащихся 5-8 классов”.
6. Виппер Б. Р. Статьи об искусстве. - М.. 1970.
7. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты (рисунок, живопись, композиция). -М: Просвещение. 1969.
8. Н. А. Дмитриева “Краткая история искусств”. -М.: Искусство. 1990.
9. Алпатов М.В. Композиция в живописи. -М.; -Л. 1940.
10. “Популярная художественная энциклопедия.” Под редакцией Полевого В. М.; - Москва: “Советская энциклопедия”, 1986.
11. “Искусство. Современная иллюстрированная энциклопедия.” Под редакцией проф. Горкина А. П., Москва: Росмэн, 2007.
12. Большой энциклопедический словарь.

**JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG'ULOTLARIDA FIZIOLOGIK
HOLATLAR**

G'oyazarov G'ayratjon,
o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti

Bu holat jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va musobaqalar oldidan shartli refleks mexanizmi asosida kechadi. Asab tarmogining o'yg'onishi va jo'shqinlik tonusini kuchayishi, ichki organlar faoliyati organizmni bo'ijak mashqlarga tayyorgarligini oshiradi.

Start sarosimasi (lixoradka) jismoniy va psixologik tayyorligi past bo'lgan sportchi talabalarda bo'iyadi. Bu holat jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va mashqlari oldidan shartli refleks asosida kechadi. Haddan tashqari hayajonlanish keyinchalik markaziy asab tarmogining tormozlanish jarayoni bilan almashadi. Bu ichki organlarning faoliyatini pasaytirishga olib keladi, oqibatda sport natijalari tezda yomonlashadi.

Start loqaydligi musobaqalar oldidan asab tarmoqlari uyg'onishi va jo'shqinlik tonusining pasayib ketishi bilan ifodalanadi. Bu holat taiabaning jismoniy imkoniyatini amalga oshishiga to'sqinlik qiladi.

Qo'shimcha kuch deb turish holatidan so'ng katta iroda kuchi tufayli sportchi bajarayotgan ishini davom ettirishiga aytiladi. Bunda asta-sekin jo'shqinlik dinamikasi, markaziy asab tizimi, ter bilan ovqatlar modda almashinuvi o'z joyiga tushadi va sportchi o'zini yaxshi his qila boshlaydi.

Jismoniy mashqlar moddalar almashinuviga, energetik muvozanatga katta ta'sir qiladi, talaba vaznini nazorat qilib borish, organizmni ish bajarishga moslashtirishdan aniq dalolat beradi. Sport mashg'ulotlarining boshlang'ich bosqichida tana vazni tushib ketadi. Organizmning mashg'ulotlar tartibiga to'g'ri moslashuvi vaznning aniq bir saviyada saqlanib turishiga olib keladi. Sport natijalarining o'sishini kuzatib borish mashg'ulot uslubining to'g'riligini baholab, jismoniy chiniqish, qo'shimcha zaxiralarni ochib, taiabaning sport mohiyatini aniqlab beradi. O'z ustidan nazorat qilish jarayonidan olingan ma'lumotlar talabalarning maxsus kundaligida qayd qilinadi.

Mashg'ulotlar uslubining va tozalik-gigiyena qoidalarining buzilishi kasallik holatining rivojlanishiga olib keladi. Gravitatsiyaga oid xastalik - bu sportchi yurib, yugurib borayotib birdan to'xtab qolgan vaziyat. Buning sababi - miyaga qonni kerakli darajada yetib kelmagani (qon ta'minotining kamligi), kamqonliqdir. Mushaklar qon nasosini to'xtatib qo'yishi tufayli tananing uzoq joylashgan qismlarida va oyoq mushaklarida qonni ushlab qolishi yuz beradi. Bu holatning belgilari: yuzdagi rang o'chib, tananing bo'shashishi, bosh aylanishi, kungil aynishi, pulsning yo'q bo'ib ketishi, hushdan ketish va shu kabilar.

Birinchi yordam: sportchini chalqancha yotqizish, belini boshdan yuqori ko'tarish (yurakka va miyaga qon oqishini kuchaytiradi). Nashatir spirti singdirilgan paxta hidlatish (nafas olish markazini uyg'otadi).

Sportchilar ko‘p vaqt bir joyda turib qolganda ortostatik kollaps paydo boiadi (ommaviy chiqishlarda, harbiylarning bir joyda uzoq vaqt harakatsiz turishi, namoyish). Sabab - qon (qattiq) quyilishi, jumladan, miyada ham qon quyilishi. Bu vena qon tomirlarida qisqarish kuchining tezlik bilan susayib ketishi bilan ifodalanadi. Belgisi va birinchi yordam xuddi gravitasion xastalikdagidek. Oldini olish (profilaktika) nafas olish mushagining yuqori va past qismlar mushaklarini goh-gohida (qisqartirish) kuchlantirib turish.

Gipoglikemik holat yoki gipoglik xastalik. Uzoq vaqtda kuchli ish bajarish natijasida qon tarkibida qand moddasining tez kamayib ketishi.

Birinchi yordam. Ko‘p miqdorda uglevod, shirinliklar iste‘mol qilishlari kerak, juda og‘ir holda tibbiy yordamga murojaat qilinadi. Oldini olish: uzoq muddatli ish jarayonida sportchilar shakar, shirinliklar va glyukoza iste‘mol qilishlari kerak.

Quyosh va issiq urishi. Ochiq bosh va tanaga quyosh nurlarining harorati yuqori boiganda organizmning haddan tashqari qizib ketishi ta‘siri ostida sodir boiadi.

Belgilari: bosh og‘rishi, holsizlik, ko‘ngil aynishi, quloqning g‘uvillashi, yurak urish faoliyati va nafas olishning buzilishi (hushdan ketish ham mumkin).

Birinchi yordam: oftob urgan kishini soyaga olib o‘tish, boshiga va yurak atrofiga sovuq ho‘l latta yoki muz qo‘yish, ko‘p suv ichirish. Agar zarurat topilsa, sun‘iy nafas oldirish va tibbiy muassasaga olib borish.

Oldini olish: yozning issiq sharoitida jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini o‘tkazishning gigiyenik, qoidalariga qat‘iy rioya qilib, mashg‘ulotlar ertalab soat 10 gacha, kechqurun esa soat 18-00 dan so‘ng oikazilishi lozim.

**СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ – ЖИСМОНИЙ БАРКАМОЛЛИК
ОМИЛИ СИФАТИДА****Парпиев Ойбек***Фаргона давлат университети ўқитувчи,*

Бугунги кунда иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларда жисмоний тарбия ва спорт нафақат миллат саломатлигини мустаҳкамлаш ҳамда мамлакатни бутун дунёга танитиш воситаси бўлибгина қолмай, балки иқтисодиётнинг салмоқли фойда келтирувчи тармоғига ва шу билан бир қаторда спорт индустриясига айланган.

Таълим муассасаларида ташкил этиладиган маънавий-маърифий тадбирлар, ўқув дастурларига “Соғлом турмуш тарзи” деб аталмиш фаннинг киритилганлиги, газета ва журналларда эълон қилиб туриладиган мақолалар, радио эшиттиришлари, телевидениедаги кўрсатувлар ёш авлодда соғлом турмуш тарзига риоя қилиш эҳтиёжини юзага келтириш, уларда бундай ҳаётнинг афзалликлари хусусида тўғри тасаввур ҳосил қилишга қаратилган.

Мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш, ёшларнинг ўз ижодий-интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариши, мамлакатимиз йигит-қизларини XXI аср талабаларга тўлиқ жавоб берадиган, ҳар томонлама ривожланган шахслар этиб вояга етказиш учун зарур шарт-шароитлар, имкониятларни яратиш бўйича кенг қўламли аниқ йўналтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида 2010 йил “Баркамол авлод йили” деб эълон қилинди.

Юртимизда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш учун зарур шарт-шароитлар ва инфратузилмани яратиш, мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ҳар бир шахснинг турмуш тарзи кун сайин рўй бераётган воқеа-ҳодиса ва турли ўзгаришларнинг таъсири остида шаклланимоқда. Ўзаро муносабатларнинг ўзгараётгани ўқувчилар руҳиятига таъсир этмоқда. Натижада уларда ўз тақдири, оиласи, жамоаси учун зарур бўлган ақлий, ҳиссий ва эркига оид хатти-ҳаракатлар танлаш масъулиятини оширмоқда. Улар натижасида юзага келадиган асаб касалликларининг олдини олиш зарур. Бунинг учун эса энг аввало шахсий ва ижтимоий миқёсда соғлом турмушни ташкил этиш талаб этилади ва соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг асосий йўналишлари ва амалга ошириш йўллари билиши керак. Соғлом турмуш тарзи инсоннинг маданий, жисмоний ривожланиши, меҳнат унумдорлиги ва ижодий фаолиятини оширишни ўз ичига олади.

Соғлом турмуш тарзининг асосий таркибий қисмлари – самарали иш фаолияти, шахсий гигиена, гигиена талабларига қатъиян риоя қилиш, зарарли одатлардан воз кечиш, белгиланган бир вақтда тўғри овқатланиш, жисмонан ва руҳан чиниқиш, жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланиб туриш. Соғлом турмуш тарзи инсоннинг маданий, жисмоний ривожланиши, меҳнат унумдорлиги ва ижодий фаолиятини оширишни ўз ичига олади. Соғлом турмуш тарзи – касалликларнинг

олдини олишда асосий тадбирлардандир. Соғлом турмуш тарзи маълум миқдорда руҳий ва жисмоний талабларни қониқарли даражада амалга оширишга имкон беради.

Соғлом турмуш тарзининг шаклланиши инсон ҳаётининг фаолияти шароитларини унинг валеологик саводхонлиги, гигиеник малакаларига ўргатилиши, унинг саломатлигини ёмонлаштирийдиган асосий омилларни билиши асосида такомиллаштиришни мақсад қилиб қўяди. Соғлиқни сақлаш кўп жihatдан инсоннинг яшаш муҳитига боғлиқ.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, ўқувчи-ёшларни тўғрилиққа, ҳалолликка, покликка, ватанпарварлик ва инсонпарварлик ва юксак ахлоқлилиққа йўллаш бу тушунчаларнинг моҳияти ва мазмунини спорт машғулотлари орқали тушунтириш керак бўлади. Ҳозирги кунда бу масалаларга биринчи даражали аҳамият беришимизнинг боиси иймони, эътиқоди ва ахлоқий фазилатлари, маънавияти кучли, миллий масъулият туйғуси қалбида чуқур илдиз отган, маънавий баркамол фуқароларга эга мамлакатгина мустақил ва барқарор ривожлана олади. Буюк келажак маънавий баркамол инсонларга таянгандагина яратилади, қад кўтаради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Р.Раҳмонов. Жисмоний тарбия ва спорт ёшларнинг саломатлигини мустаҳкамлашда энг муҳим омил сифатида. “Ўсиб келаётган ёш авлод жисмоний тарбияси ва спортда инновацион технологиялар” мавзусида Халқаро иштирокчилар ҳамкорлигида республика илмий-амалий анжумани материаллари. Чирчиқ, 2019 йил 7 июнь.
2. А.Нормуродов. Жисмоний тарбия. Тошкент, “Тафаккур-бўстони”. 2011 й.
3. А.Абдуллаев, Ш.Х.Хонкелдиев. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. Фарғона, 2001 й.
4. У.Турсунов. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. Ўқув қўлланма. Қўқон, 1992.

TASVIRIY SAN'ATDA O'QITISH USLIBLARIGA TIZIMLI YONDASHUV

Soliyev Ozodbek Raxmatovich*FarDU San 'atshunoslik fakultetu**Tasviriy san 'at kafedrası o 'qituvchisi*

Annotatsiya: *ta'limning turli darajalarida tasviriy san'atni o'qitishning muhim muammosi ta'lim mazmunidan chetga chiqishdir. Tasviriy san'atda kontseptual jihatdan bu zamonaviy texnika bilan bog'liq. Muallif talabalarning shaxsiy fazilatlari tasviriy san'atning rivojlanishidagi imkoniyatlari asosida shakllanishiga e'tibor qaratadi. Shaxsning barkamol rivojlanishi faqat kompleksdagi turli xil vazifalarni hal qiladigan o'quv jarayoni yo'naltirilgan yo'nalishda davom etishi mumkin*

Kalit so'zlar: *tasviriy san'at metodikasi, chizmachilikning akademik asoslari, ta'lim vazifalari, shaxsni uyg'un rivojlantirish.*

Zamonaviy san'at va pedagogik ta'limda bosqichma-bosqich mavjud badiiy va ijodiy faoliyatning professionallik mezonlari xiralashganligi sababli akademik an'analarning yo'qolib bormoqda. Badiiy va ijodiy jarayonning murakkabligi, klassik ma'noda u zamonaviy san'at tendentsiyalariga mos ravishda o'ziga xos me'yorlar, talablar va qoidalarsiz shartli ravishda o'ziga xos, hissiy jihatdan ekspressiv faoliyat bilan almashtiriladi. Zamonaviy ma'noda "rassom" kasbi o'zining badiiy va ijodiy faoliyati, professional xususiyatlarini yo'qotadi. Ushbu tendentsiya san'at o'qituvchilariga va san'at ta'limi mazmuniga qo'yiladigan talablarning qisqarishida namoyon bo'ladi. Hozirgi kunda maktablarda "Tasviriy san'at" fani ko'pincha ushbu sohadagi professional bo'lmaganlar tomonidan o'qitilib kelinmoqda. Ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarini kompleks ravishda hal qiladigan malakali tuzilgan ta'lim jarayoni yaxshi yo'naltirilgan faqat estetik rivojlantirish vazifalarini o'zida mujassam etgan ko'ngilochar faoliyat turiga aylanib qolmoqda. Ushbu tendentsiyalar ohirgi paytlarda oliy pedagogik ta'limga ham kirib bormoqda. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasiga nisbatan tizimli yondashuvni chetlab o'tish kabi munosabat, san'at va pedagogika fakultetlarining o'quv muhitini buzilishi hamda keyinchalik maktabning professional ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi kabi achinarli oqibatlarga olib keladi[1;11].

"Tasviriy san'at" faniga nisbatan bunday yuzaki munosabat zamonaviy dunyodagi san'atning o'rni va tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, bizning fikrimizcha, ta'lim jarayonining professional tushunchasi bilan uzviylik kasb emaydi.

Aslida, bu kabi muammo 100 yildan oldin paydo bo'lgan. O'sha paytda ijtimoiy fikr harakatining bevosita aks etishi oqibatida tasviriy san'at akademik san'at me'yorlaridan shiddat bilan uzoqlashdi. Ta'lim jarayonida "erkin tarbiya" nazariyasi shakllandi. XX asrda rasm bo'yicha uslubiy adabiyotlarda "bepul ta'lim", "tabiiy usul" hamda an'anaviy yondashuv tarafdorlari bilan - "geometrik usul" deb nomlangan nazariya tarafdorlarining g'oyalari to'qnashuvi yuz berdi, (G. Kershenshteiner, J. Dewey, A.V. Bakushinsky va boshqalar).

"Erkin ta'lim" nazariyasini baholashda A.V. Karlson "savolning bunday shakllanishi o'qituvchilarni rasm chizish jarayonini boshqarishdan ozod qilishga va shu bilan savodsiz rasm chizishga, o'qituvchilar malakasining pasayishiga olib keldi," degan xulosaga keladi. Chunki bunday darslarni har qanday o'qituvchi, hattoki rasmdan umuman bexabar va hatto undan ham ko'proq rasm chizish texnikasida o'qitishi mumkin "[4;11]. Shuningdek, P. Pikassoning "bepul ta'lim" nazariyasining mohiyatini tavsiflovchi so'zlari qiziq: "Ishonamizki, bolalarga erkinlik berish kerak, aslida ular bolalar rasmlarini yasashga majbur. Ular xatto abstrakt bolalar rasmlarini yasashni ham o'rgatishdi. Ammo, aslida, bolalar erkinligini himoya qilish, ularni majburiy ta'sirlardan himoya qilish orqali, bolalar ta'limini bu bilan cheklab, o'zlariga xos tarzda qulflab qo'yilmoqda "[7;314].

Ko'plab mualliflar maktabgacha yoshdagi bola, o'quvchi yoki talaba bo'lsin, o'quvchining shaxsiyatini rivojlantirishda tasviriy san'atning o'rni va ahamiyati haqida yozganlar. Akademik V.S. Kuzin o'zining "Psixologiya" [5] asarida an'anaviy badiiy va ijodiy faoliyat hamda aqliy jarayonlarning rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni tasvirlab berdi.

Intizomning ta'lim mazmunini yo'qotish, avvalambor, shaxsning uyg'un rivojlanishi imkoniyatlarini yo'qotishdir. Vizual faoliyat bola tabiati uchun eng tabiiy narsalardan biri bo'lib, fanni o'qitishda kompleks yondashuvning yo'qligi, ta'lim mazmunining etishmasligi boshqa fanlarni o'qitishda kompensatsiya qilinmaydigan shaxsiyat rivojlanishidagi bir qator noyob imkoniyatlar jarayonidan ta'limni mahrum qiladi. Tasviriy san'at - bu ma'lum bir bilim sifati, noyob qobiliyatlari bilan bog'liq bo'lgan amaliy faoliyat, to'g'ridan-to'g'ri yosh rassomning ichki dunyosi boyligiga bog'liq bo'lgan texnik va texnologik xususiyatlar, badiiy mahorat, ijodiy fikrlash darajasidir. Tasviriy san'at dunyoni real narsalar va hodisalar tasviri orqali badiiy ekspresivlik tilida ifodalashga o'rgatadi.

San'atdagi akademik an'analarning yo'qolishi sababli badiiy pedagogika sohasidagi mutaxassisga qo'yiladigan talablarga e'tiborsiz qoldirmaslik kerak, chunki tasviriy san'at o'qituvchisi mavhum kompozitsiyalar yaratmaydi, barcha aqliy jarayonlardan yo'naltirilgan foydalanish orqali talaba shaxsiyatini atrofda olam to'g'risida ob'ektiv bilimlarni shakllantiradi, go'zallikni qadrlashga va tushunishga muhim fazilatlarini shakllantirishga va rivojlantirishga o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кузин В.С. Психология живописи. М.: Агар, 1999. 304 б.
2. Ломов С.П. Дидактика художественного образования. М.: ГОУ Педагогическая академия, 2010. 104 б.
3. Ростовцев Н.Н. История методов обучения рисованию: Зарубежная школа рисунка. М., Просвещение, 1981. 192 б.
4. Хроменков П.А. Готовность студентов педвуза к профессиональной деятельности в развивающей образовательной среде // Наука и школа. 2014. №2. С. 17-20.
5. Чистов П.Д. Целостное видение в тональном рисовании // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Методика обучения изобразительному и декоративному искусству. 2006. № 1. 30-32 б.

**JISMOOIY TARBIYA VA SPORTNING JAMIYATDAGI IJTIMOIIY
AHAMIYATI****Abduraxmonov Shavkat***o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti*

Jahon hamjamiyatida tobora mustahkam o'rin egallay boshlagan respublikamizda boshqa sohalar qatori jismoniy tarbiya va sportga ham alohida e'tibor berilmoqda. Qadim-qadimdan mamlakatimiz jahonga mashhur polvonlari, barchani lol qoldirgan chavandozlari, sheryurak yigit-qizlari bilan dong taratib kelgan. Ular haqida ulug' bobomiz Alisher Navoiydan tortib, barcha adibu shoirlarimiz, olimu faylasuflarimiz ajoyib va o'lmas asarlar yaratganlar, she'ru dostonlar bitganlar, qoshiqlar kuylaganlar. Alisher Navoiyning jahon adabiyoti xazinasidan o'rin oigan beqiyos kuch-qudratga ega Farhod timsolining o'zini eslash kifoya. Yana xalq og'zaki ijodi durdonalarining qaxramonlari Go'ro'gii, Alpomish, Avazxon, Sheralilarni eslashning o'ziyoq Turonzamin qadimdan sherbilak va sheryuraklar mamlakati bo'lib kelganligini bildirib turadi.

Respublikamiz ilk bor mustaqillik maqomiga ega boigan tarixiy kundan boshlab jaraiyat taraqqiyotining muhim omillaridan hisoblangan jismoniy tarbiya va sportga alohida e'tibor berila boshlandi. Respublikamizda birinchi bo'lib "Sog'lom avlod uchun" ordeni ta'xis etilganligining o'ziyoq mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportning kelajagi porloq ekanligidan dalolat beradi. Chunki aholisi sog'lom mamlakatning taraqqiyoti ham rivojlanishi ham sog'lom bo'ladi. Sport harakati bilan birlashgan turli mamlakatlardan kelgan kishilarning tinchlik uchun kurashchilari ekanliklarini tarix juda yaxshi biladi. Chunki sport o'z tabiatiga ko'ra jahon miqyosida tinchlik elchisi vazifasini o'tab kelmoqda.

Xalqaro sport aloqalari rivojlangan sari davlatlar va xalqlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, do'stona munosabatlar ham mustahkamlanib boradi.

Jismoniy tarbiya va sportni har tomonlama taraqqiy ettirish bevosita iqtisodiy sharoitlarga bog'liq. Bugungi kunda mustaqil respublikamiz uchun aqliy yetuk, jismonan sog'lom va baquvvat yigit va qizlar zarur. Mamlakatimiz ilk bor mustaqil qadam tashlay boshlagan dastlabki kezlardanoq bu muhim ishga alohida e'tibor berila boshlandi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida sogiom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiya va sport asosiy omillardan biri sifatida xizmat qilmoqda. Jamoat, guruh va shaxsdagi jismoniy komillik tarbiya sub'ekti bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu sub'ektning jismoniy kamolotga bo'lgan ehtiyoji bilan belgilanadi. Har tomonlama rivojlangan jismoniy barkamol, jismoniy kuch va jismoniy sifatlarning namoyon bolishi talabaniy shaxsiy ehtiyoji hisoblanadi.

Jamoatchilik ehtiyoji O'zbekiston Respublikasimg har tomonlama yetuk, jismonan sog'lom avlodini tarbiyalab, voyagayetakazishdekulug' vazifagaqaratilgandir. Hozirgi kunda bu ehtiyojlar mahkama va idoralarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot rejalarida ko'zda tutilmoqda. Shuni ta'kidlab o'tisb kerakki, jismoniy tarbiya vositalariga boigan shaxsiy ehtiyoj asosiy hisoblanib, uning negizida jismoniy kamolotning taraqqiy etish hammaishlab chiqarish tarmoqlarida shakllangan.

Ommaviy jismoniy tarbiya va sport tadbirlari o'zining yo'nalishiga qarab, o'quv mashg'ulot, tashviqot va targ'ibotchi sport musobaqalariga bo'linadi.

Sport musobaqalari katta foyda beruvchi tashkiliy-ommaviy, sog'lomlashtirish, jismoniy tarbiya va sport tadbirlaridan biridir. Badantarbiya elementlari belgilari o'zga tadbirlar bilan birga to'g'ri ishlatilsa, talabalar o'z sog'ligini mustahkamlaydi, umrini uzaytiradi va kayfiyatini yaxshilaydi. Ibn Sino qayd qilib o'tgan badantarbiya turlariga o'zaro tortishish (arqon tortish), musht bilan turtishish (boks), kamondan o'q otish, tez yurish (sportcha yurish), nayza otish, irg'ib osilish (gimnastika, uskunalarda osilish mashqlari), bir oyoqda sakrash, qilichbozlik va nayzabozlik, otda yurish, ikki qo'lini silkitish (umumiy gimnastika mashqlari), bir vaqtda oyoq uchlarida turib qoilarini oldiga va orqaga cho'zib tez harakat qilish mashqlari kiradi. Ko'rib turibsizki, buyuk olim Ibn Sino tavsiya qilgan badantarbiya mashqlarining turlari bugun bizgacha yetib kelibgina qolmay, balki shu turlardan xalqaro musobaqalar o'tkazilib kelinayapti. Ushbu harakat o'yinlari Osiyo va Olimpiada o'yinlari dasturidan ham o'rin oigan.

Sport inson organizmiga foydali ta'siri bilan bir qatorda "mushaklar quvonchi hissiyotini" ro'yobga chiqaradi, Sog'lom damolishni tashkil etishda muhim o'rin egallaydi, shaxsning o'zligini anglashda qudratli vosita vazifasini bajaradi. Sport har doim o'zining ommaviyligi bilan odamlar e'tiborini jalb qilib kelgan. Sport tadbirlariga tomoshabinlarni jalb etishda hozirgi zamon axborot vositalarining xizmati katta. Shuning uchun ham yuqori ko'rsatkichli sport ommaviy sportning yuqori pog'onasi bo'lib, hamisha iitimoiy hodisalardan hisoblanib kelgan. Tadqiqotchilar ma'lumotiga ko'ra, respublikamiz aholisining 10% dan ortig'i sport musobaqalarni tomosha qilish uchun bevosita sport mashg'ulotlari o'tkaziladigan sport inshootlariga boradilar, 80 %ga yaqini esa sport ko'rsatuvlarini televizorda tomosha qilishadi. Xullas sport faqat jismoniy kamolot vositasi bo'libgina qolmay, balki u ma'lum darajada o'ziga xos san'at vazifasini ham o'taydi.

CHOLG`U JAMOALARIGA RAHBARLIK QILISHDA INNOVATSION
YONDASHUV

Qodirova Malika

*O`zbekiston davlat san`at va madaniyat instituti
Xalq ijodiyoti (cholg`u ijrochiligi) ta`lim yo`nalishi*

3-bosqich talabasi

Yusufjon Vaxidov

*Ilmiy rahbar: O`zbekiston davlat san`at va madaniyat instituti
“Cholg`u ijrochiligi” kafedrası o`qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rahbarlik, rahbarning yuksak aql-farosati, kuch-g`ayrati, izlanishi va topqirligi, o`z ustida tinmay ishlashi kabi sifatleri hamda mustaqil qaror qabul qilishi, yangi g`oya, yangi tashabbus, yangi texnologiya va innovatsiyalarni qo`llash orqali ijodiy samaradorlikka erishish kabi masalalar yoritilgan.*

**Kalit so`zlar:** *Boshqaruv, rahbar, rahbar ma`naviyati, mas`uliyat, ansambl, jamoa, xarakter, xususiyat, qaror, g`oya, texnologiya, innovatsiya.*

Аннотация: *В данной статье речь ведется о таких приобретаемых качествах руководителя, как высокий ум, сила воли, изыскательская способность и находчивость, постоянная работа над своей эрудицией, рассматриваются такие вопросы, как самостоятельно принимать решения, дать новые идеи, новые инициативы, поддержать новых технологий, достигать эффективности труда и другие.*

Ключевые слова: *управление, руководитель, духовность руководителя, ответственность, ансамбль, коллектив, характер, качество, решение, идея, технология, инновация.*

Annotation: *The present article highlights such managerial qualities as high intelligence, strength of will, exploration and resourcefulness, contact work on their erudition. Consider such questions as decide independently, giving new ideas, new initiatives, supporting new technologies and innovations, achieving work efficiency and others.*

Key words: *management, leader, spirituality leader, responsibility, ensemble, team, character, quality, decision, idea, technology, innovation.*

“Boshqaruv madaniyati xodimlar faoliyati, maqsad-muddaolari va ularning qadriyatlarini hisobga olgan holda boshqaruvni amalga oshirishdir” [1]. Har bir rahbar kasb va mehnat malakalariga ega bo`lish bilan bir qatorda, muayyan xarakter hislatlariga ham ega bo`ladi. Unda ehtiyoj, manfaat, intilish, odat, kayfiyat, hissiyot kabilarning butun bir majmuasi mavjuddir. Bulardan ayrimlari uni ilhomlantiradi, zavq-shavq uyg`otadi, g`ayratiga g`ayrat qo`shib ishlashga undaydi, boshqalari esa uni qiynab mehnat faolligini oshirishga halaqit beradi. Demak, kishi xarakterini va uning psixologik xususiyatlarini puxta va sinchiklab o`rganmay turib, rahbarlik faoliyatini muvaffaqiyatli olib borib bo`lmaydi.

Kishining xarakteri tug'ma yoki hayot jarayonida o'z-o'zidan vujudga kelgan tasodifiy bir narsa emas. Xarakterning shakllanishiga insonni qurshab turgan ijtimoiy muhit va jamoa katta ta'sir o'tkazadi. Ko'pincha bir badiiy jamoada kishilar vijdonli, mehnatsevar bo'lgan bir vaqtda, boshqa badiiy jamoaning aksariyat a'zolari ishga sovuqqonlik bilan qaraydigan hollarni ham kuzatish mumkin.

Kishilar jamoada o'zlarini qanday tutishga odatlangan bo'lsalar, jamoaning har bir a'zosi ham o'zini shunday tutishga harakat qiladi. Kishi o'z tevarak-atrofidagi odamlarning ta'siri ostida bo'ladi. Biror-bir darajada taqlid qiladi, umum qabul qilgan hulq-atvor meyorlariga bo'ysunadi. Bu esa o'z navbatida jamoaning ichki muhitiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ijrochining ijodiy jamoa bilan o'zaro ta'siri natijasida alohida munosabatlar vujudga keladi. Jamoa rahbari va ijrochilar faoliyati jarayonida o'z qo'l ostida ishlovchilarning xarakteri va psixologik xususiyatlarini, o'zlari rahbarlik qilib turgan jamoaning ijtimoiy-psixologik tomonlarini hisobga olishlari kerak. Shu bilan birga rahbar shunday ijodiy muhitni vujudga keltirishi kerakki, badiiy jamoada biror-bir faoliyatni amalga oshirish jamoa a'zosining shaxsiy ehtiyojiga aylanishi shart. Rahbar ko'proq shaxsiy namuna ko'rsatish, ma'naviy rag'batlantirish, ishontirish, tushuntirish va tashviqot qilish yo'llari bilan bevosita yoki ijtimoiy munosabatlar orqali o'z qo'l ostida ishlovchi har bir kadrga va butun jamoaga ta'sir ko'rsatadi. Jamoaning ba'zi a'zolarini boshqa bir xil a'zolariga o'zaro psixologik ta'siridan foydalanadi. Doimiy ravishda tarbiyaviy ishlarni olib boradi.

Albatta rahbar insonning ehtiyojlari va qiziqishlarining o'zgarib borishini ham hisobga olmog'i kerak. Hozirgi ijrochilar va badiiy jamoa a'zolari moddiy jihatdan yaxshi ta'minlangan bo'lib, ularning ehtiyojlari va qiziqishlari sezilarli darajada kengayib bormoqda. Unda shakllanayotgan talablar birinchi o'ringa qo'yilmoqda. Shu munosabat bilan esa ijrochilarning badiiy jamoa va jamiyatdagi faoliyatlarini rag'batlantiruvchi asoslari ham o'zgarmoqda.

Agar yaqindagina mehnat faolligining asosiy sharti ish haqini miqdoridan, so'ngra esa qulay moddiy ish sharoitini ta'minlashdan iborat bo'lgan bo'lsa, endilikda mehnatga moddiy rag'batlantirishning muhim ahamiyati saqlanib qolgan holda ma'naviy, ijtimoiy va psixologik omillarga ham ko'proq bog'liq bo'lib qolmoqda.

Rahbarlar mehnati – mehnatning ijtimoiy fazilati, mazmuniga bog'liq. Har qanday jamoa boshqarilishga muhtojdir. Boshqarish esa rahbar mehnatidir [2]. Rahbar mehnatining psixologik mohiyati shundan iboratki, rahbar o'z jamoasi a'zolaridan birmuncha faolroq, ijtimoiy muhitda toblangan bo'lib, o'spirinlik chog'ida shakllangan munosabatlarni keskin o'zgartirib, rahbarlikning yangi muhiti talab etgan tashkilotchilik va ishbilarmolik fazilatlarini bilan tevarak-atrofdagi odamlar o'rtasida o'z shaxsini hamda obro'sini oshirishga harakat qiladi. Tashkilotchilik faoliyatiga qiziqqan yosh rahbarlarning aksariyati g'ayratlarini qayoqqa yo'naltirishni hamma vaqt ham bilavermaydilar. Ularni bevosita ijodiy sohadagi yoki boshqa sohalaridagi natijalari bilan o'zini va jamoani xursand qiladigan xilma-xil foydali hamda qiziqarli ishlarni bajarishga yo'naltirish lozim.

Ayniqsa, yosh badiiy jamoa rahbarlari garchi hamma vaqt ham bunga tayyor bo‘lmasliklariga qaramay mustaqillikka intiladilar. Shu tariqa o‘zi bilan jamoasi o‘rtasidagi munosabatlarini yaxshi yo‘lga qo‘yishga amaliy sharoit yaratishlari zarur bo‘ladi.

Rahbar - ishning ko‘zini biladigan, o‘z kasbiga qalb qo‘ri va butun mehrini berib, o‘zi, oilasi va butun el–yurtini o‘ylab mehnat qiladigan shaxsdir. Bu atama boshqaruv faoliyatini jon dildan seva olgan kishiga nisbatan ishlatilishi mumkin.

Rahbarlik yuksak aql-farosat, ko‘p kuch-g‘ayrat, izlanish va topqirlikni, o‘z ustida tinmay ishlashni, o‘rni kelganda zaruriy tadbirkorlikni talab qiladi. Rahbarlik tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin:

1.Rahbar ijtimoiy shaxs sifatida ijrochilar va ijro uchun zarur resurslarini birlashtirib, ijod jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchini boshqaruvchi sifatida omilkorlik bilan ish yurituvchi shaxsdir.

2.Rahbar har qanday ishni amalga oshirish uchun avvalo, mustaqil qaror qabul qiladi.

3.Rahbar o‘z sohasiga yangi g‘oya, yangi tashabbus, yangi texnologiya va innovatsiyalarni joriy etuvchi ijodkor shaxs hisoblanadi.

4.Rahbarning mehnati ijodkorlikka asoslangan mashaqqatli faoliyat hisoblanadi. Unga sarflangan kuch va vaqt ba‘zan foyda keltirmasligi, ansambl ijodiy o‘sishi jihatidan foyda o‘rniga zarar ko‘rishi ham mumkin. U bunday holatlarni oldindan ko‘ra olishi va bunga tayyor turishi, zarur bo‘lganda faoliyatini qayta boshlashi, o‘zida bunga iroda va kuch-g‘ayrat topa olishi lozim.

Yuqorida aytilganlar rahbarlik faoliyatining bir tomonini tashkil etadi.

Ikkinchi tomoni rahbarlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi kishining yuksak insoniy fazilatlari bilan bog‘liqdir. Rahbar halol, pok, vijdonli, iymonli, qattiqqo‘l, diyonatli, mehrshavqatli bo‘lishi kerak.

Rahbar mustaqil bo‘lishi, ijodiy faoliyatning qonuniy taqiqlanmagan barcha sohalar bilan shug‘ullana olishi lozim. Shu bilan birga u o‘zi boshqarayotgan jamoa orasida obro‘-e’tiborga ega bo‘lishi, o‘zini kamtar tutishi zarur. U ona tilini chuqur egallashdan tashqari, bir yoki ikkita xorijiy tilni yaxshi bilsa, faoliyatida ulardan erkin foydalana olsa, boshqaruv faoliyati yanada samarali bo‘ladi.

Sanab o‘tilgan fazilatlardan tashqari, rahbar psixologiyasini ma’naviy jihatdan shakllantirish hamda ijodiy samaradorlikka erishishi uchun quyidagi maxsus fazilatlarni ham zarur:

- tashabbuskorlik, doimo yangi imkoniyatlarni izlab topish;
- vaqtdan, shuningdek, vaziyatdan hamisha unumli foydalana olish;
- hayotda har doim boshqalardan bir qadam oldinda yurish;
- bo‘ladigan o‘zgarishlarni oldindan ko‘ra bilish;
- qat’iyatli, tirishqoq, sabr-bardoshli bo‘lish;
- uchraydigan turli to‘siq va qiyinchiliklarga tayyor turish, ularni iroda va qat’iyat bilan yengish;
- maqsadni aniq belgilab, unga erishishga harakat qilish;
- har bir ishda mas’uliyatni chuqur his etish;

-san'at sohasi bo'yicha yetarli darajada ilmiy-amaliy va albatta ijodiy axborotlarga ega bo'lish;

-muntazam ravishda rahbarlik faoliyatini oldindan qat'iy rejalashtirish va unga amal qilish;

-ansambl a'zolarini o'zi ilgari surgan yangi g'oyalarni amalga oshirishga ishonirish va yo'naltirish;

-ish yuritishda mustaqil bo'lish;

-zarur hollarda vaziyatdan kelib chiqib, tavakkalchilikka qo'l urish va uning natijasini tasavvur qila olishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy rahbar shu tariqa yuksak ijodiy samaradorlikka erishishi mumkin deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati" 108-bet, Toshkent: 2009-yil.
2. Boymurodov N. "Rahbar psixologiyasi" o'quv qo'llanma, 20-bet, Toshkent: 2016-yil.
3. Petrosyans A. I. "Инструментоведение" Toshkent: 1980-yil.
4. Toshmatov E, Toshmatov O`. "Ansambl sinfi" Toshkent: SNR Abdurashidov S.B. 2006-yil.

TARIX

VAQT QADRI

Abdullayeva Omina

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi Islomshunoslik fakulteti "Islomshunoslik" yo`nalishi 3- kurs talabasi

Inson har tong yangi kunni qarshi olar ekan, uning ixtiyoriga 24 soat vaqt beriladi. Bu unga kar kuni beriladigan 1440 daqiqa yoki 86400 soniyalik fursatdir. O'tayotgan vaqtimiz haqida o'ylab ko'radigan bo'lsak, soat millarining "chiq-chiq"lari, aslida aziz umrimizning to'xtovsiz parchalanib ketayotgan onlari ekanini his etamiz.

Ibn Abbos foziyallohu anhumodan rivoyat qilinadi: "Nabiy sollalohu alayhi vasallam: "Ikki ne'mat borki, ko'p insoblar ulardan bebahra qolishgan, (Ular): Sog'liq va bo'sh vaqtdir", dedilar" (Buxoriy rivoyat qilgan)¹.

Ha, vaqt haqida teranroq tafakkur qilib ko'radigan bo'lsak, o'tib borayotgan har bir daqiqamiz aslida umrimizning qimmatli onlari ekanini his etamiz. Shuning uchun bo'sh vaqtimizni ham rejali ravishda dinimiz yo'ki dunyoyimiz uchun manfaatli amallarga sarflashimiz lozim.

Dono xalqimiz vaqtga e'tiborli bo'lishni ta'kidlab shunday deganlar:

Har bir ishning vaqti bor,

Vaqt bilganning baxti yoq.

Agar vaqtning ahamiyati haida tafakkur qiladigan bo'lsak, ularning naqadar g'animat lahzalar ekanligi ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi.

O'tayotgan har bir lahza inson hayoti va umrining bir qismidir.

Ulamolar o'tayotgan vaqt haqida shunday deganlar: "Vaqt betaraf bo'lmaydi, yo senga qadirdon do'st yoki ashaddiy raqib bo'ladi"².

Vaqtdan unumli foydalanishning eng tog'ri yo'l kitob mutoala qilish.

Kitob o'qishning eng qiziqarli 5 ta faktlarini etib o'tishgan;

1) Yaxshi yozadigan mualliflarning kitobini o'qib chiqsangiz, yaxshi gapirishga odatlanasiz.

2) Madaniyat – o'qigan kitoblarning soni emas, balki tushunganlarning sonidir.

3) Kitob o'qigan odamlar doimo televizorni tomosha qilganlarni nazorat qiladilar.

4) Qancha ko'p o'qisangiz, shuncha kamroq taqlid qilasiz.

5) Odamlar ikki toifaga bo'linadi: kitob o'qigan va o'qiganlarni tinglaydiganlar.

Olimlarimiz: "Vaqt hayotdir. Inson hayoti esa uning tug'ilgan vaqtdan toki vafot etgunicha yashab o'tadigan vaqtidir. Eng yaxshi vaqt, hayotini manfaatli ishlar bilan to'ldirgan odamdир", deganlar.

¹ Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. 3-juz. Yaxshilik va axloq. Hilol-nashr. – T.: 2020. B-270.

² Ulamolar nazdida vaqtning qadri / J.Hamroqulov, I.Nurulloh: trjimonlar Q.Sidiqmetov, A.Pardayev, -Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashryot –matbaa ijodiy uyi, 2018. -160b. B – 5

Oltindan qadrlı, javhardan qimmatlı bir narsa bor bo'lsa, u ham bo'lsa vaqtdir. Vaqt bizning har turli ishni qilishga kuchimiz yetadigan fursatdir. Bir soatning bekor o'tgani - ixtiyorimizda bo'lgan fursatning zoye bo'lganini bildiradi. Holbuki, shu fursat ichida foydali ishlarga ixtiyorimiz bor edi. Fursatni g'animat bilgan odam vaqtdan unumli foydalana oladi.

Eng yaxshi vaqt, hayotni foydali ishlar bilan o'tkazishdadir. Aqlsizlikning eng yomon ko'rinishi - vaqtni bekor o'tkazishdir bu vaqtni puldan ko'ra qimmatliroq ekanligini va biz vaqtdan maksimal darajada foydalanishimiz kerak ekanligini anglatadi. Har nafasimiz, har kunimiz uchun Allohga shukur qilib, uni qadriga yetaylik. Chunki bu vaqt barchamiz uchun omonatdir³.

Ota-bobolarimiz shunday deyishadi; Vaqt mulkning eng qimmatı va eng arzon sarflanadiganıdır!

Yoshingiz ulg'aygan paytda yigitlik va yoshlik vaqtingizdagidan ko'ra tashvishingiz ko'proq va zaifhol bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungu kunimizda zarur ishlar bilan mashg'ul bo'lish o'rniga boshqa bekorchi narsalarga o'ralashib qolish ko'zga tashlanib qoldi. Hozirgi kunda ayniasa yosh, arimizni miyyamlarini zaharlayotgan va vaqtlarini bekorchilikka sarflayotgan bu internet juda katta yomon oqibatlariga olib kelmoqda. Aslida qanchadan-qancha qulayliklar mavjud bo'lgan hozirgi zamonda oldigilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishish mumkin. Lekin vaqtdan notog'ri foydalanish sababli ko'pgina zaruf ishlar "vaqt yetmay qolyabdi". Yaxshi, buyuk ishlarni bajarishga "vaqt topolmayotganlar" aslida vaqtga bee'tibor kimsalardir.

Yoshlarni ongini saviyasini pasayib ketishi oilalar buzilishi burcha yomon narsalar asli bilimsizlikdandir bilmsizlik esa vaqtni taqsiml olmay umrini bekorchi narsalar bilan o'tqazganıdandir.

Avvalam bor har bir vaqtning -daqıqa, soniyalarıgacha qadrlı ekanını tushunib yetmog'I lozimdir va har bir soniyasını ilm olishga qaratmog'i darkordir.

FOYDALANGAN ADABIYORLAR:

1. Zokirjon Sharifov. "Ilm olish sirlari". Toshkent islom Universitet nashri. 2004-y. B-3.
2. Ulamolar nazdida vaqtning qadri / J.Hamroqulov , I.Nurulloh: trjimonlar Q.Sidiqmetov, A.Pardayev , -Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashryot -matbaa ijodiy uyi, 2018. -160b. B - 5.
3. <http://www.ireport.uz/53>
4. <https://www.google.com/search?q=vaqt+qadri&oq=vaqt+qadri+&aqs=chrome..69i57j0l4.9945j0j7&client=ms-android-xiaomi-rev1&sourceid=chrome-mobile&ie=UTF-8#sfbfu=1&pi=vaqt%20qadri>
5. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. 3-juz. Yaxshilik va axloq. Hilol-nashr. - T.: 2020. B-270.

³ <http://www.ireport.uz/53>

УСУЛУЛ ФИҚҲ ИЛМИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ

Ахроров Ғиёсиддин Раим ўғли

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

магистранти

Усулул фикҳ илми, фикҳ билан биргаликда вужудга келди, гарчи фикҳ илми илгарироқ ёзилган бўлсада. Чунки қаерда фикҳ бўладиган бўлса, у ерда албатта истинбот⁴ минҳаж (усули) бўлади ва қаерда минҳаж бўладиган бўлса, у ерда усулул фикҳ мавжуд бўлади. яъни усулул фикҳ ва фикҳ илмини бир-биридан ажратиб бўлмайд.

Фикҳни истинбот қилиш Росулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) замонларидан кейин саҳобийлар даврида бошланди ва Абдуллоҳ ибн Масъуд, Алий ибн Абу Толиб ва Умар ибн Хаттоб каби улуғ саҳобийлар айтган гаплари албатта бирор-бир қонун-қоида асосида бўлган. Масалан маст одамни жазолаш ҳақидаги Али розияллоҳу анҳунинг ижтиҳодлари қуйидагича тавсифланади: "Албатта агар бир киши хамр ичса валдирайди, валдирайдиган бўлса бошқаларни тухмат ва ҳақорат қилади, шундай экан унга бировни тухмат қилиш жазоси вожиб бўлади" дедилар. Бу ҳукмни улуғ имом оқибат, натижасига қараб ёки бу ичишлик шунга олиб борадиган воситалигига асосланиб ҳукм қилиш усулини қуллаганлар. Абдуллоҳ ибн масъуд эса ҳомиладор аёл эри вафот этса иддаси ҳомиласини қуйиш биландир деб, бунга Аллоҳ таолонинг **"Ҳомиладор аёлларнинг иддалари муддати ҳомидаларини қуйишларидир"** ("Талоқ сураси", 4-оят) оятини далил қилиб келтиради ва бу борада шундай дейдилар: "Гувоҳлик бераманки, албатта кичик нисо сураси катта нисо сурасидан кейин нозил бўлган" яъни Талоқ сураси Бақара сурасидан кейин нозил бўлганини назарда туганлар. У зотнинг ижтиҳодларига биноан, "кейинги далил олдингисини ва хос далил умумни насх қилади" деган қоида бўлган. бу билан усулий манҳажни лозим тутганлар. Таъкидлашимиз керакки саҳобийлар доимо ижтиҳодларида услубларни лозим тутишган, гарчи бу ҳақида овоза қилишмаган бўлсаларда.

Тобеинлар асрига келадиган бўлсак, ҳодисаларнинг кўплиги сабабидан истинбод ҳам кенгайганини кўришимиз мумкин. Ҳатто Мадинада Саид ибн Мусайяб ва бошқалар, Ироқда Алқома ва Иброҳим Нахайй кабилар фатво беришни бошлашди. Албатта уларнинг қулларида Аллоҳ таолонинг китоби, Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг суннатлари ва саҳобийларнинг фатволари бор эди. Улардан насс (Қутъон ва суннат)да бўлмаган масала юзасидан маслаҳат йўлини ёинки қиёс йўлини тутганлар бўлди. Бу даврда олдингисига қараганда кўпроқ тушунтиришлар, шарҳларни топишимиз мумкин, фикҳий мадрасалар ўртасида ҳар қачон фарқлар келиб чиққанда уларнинг истинбод услублари ҳам ажралиб борар эди.

⁴ Шаръий далиллардан шаръий ҳукмларни чиқариш.

Тобеинлар давридан ўтиб мужтаҳид имомлар даврига назар солсак истинбод қонун-қоидаларининг баён қилиб берадиган минҳажлар (усуллар)ни янада равшанроқ шаклда, ушбу минҳажларнинг белгилари имомлар тилларида аниқ, равшан ва тушунарли тарзда зоҳир бўлишини топишимиз мумкин. Масалан Абу Ҳанифа (раҳматуллоҳи алайҳ) асосий истинбод усулларини қуйидагича белгилаб олганди: Қуръон, суннат, саҳобийларнинг фатволаридан унга ижмо қилишганларини, лекин ихтилоф қилган масалаларида уларнинг фикрларини олишда ихтиёр қилган (яъни улардан қайси бирларининг фикрлари маъқул топсалар шуни олганлар), тобеинлар ўзи сингари инсонлар бўлгани сабабли уларнинг фикрларини олмаганлар (яъни тобеинлар саҳобийлардек ишончли бўлмаганлар ва уларда хатолар кузатилиши эҳтимоли кучли бўлган), сўнгра қиёс ва истехсон минҳажига кўра бўлган. Ҳатто шогирдлари Муҳаммад ибн Ҳасан аш-Шайбоний айтганларки: Абу Ҳанифа шогирдлари билан бирор масалани қиёсга кўра ечиш борасида кўп баҳс қилганида "Астаҳсину" (шунисини мақул деб билдим) деганларидан кейин бирор киши қайта сўз очмас эди⁵.

Ибн Надийм "Фихрист" номли китобида Усулул фикҳга доир барча масалаларни биринчи бўлиб Абу Ҳанифа (раҳматуллоҳи алайҳ)нинг шогирди имом Абу Юсуф алоҳида рисолада жамлаган. Лекин, афсуски, бу рисола бизларгача етиб келмаган келтирган⁶.

Имом Молик (розияллоҳу анҳу) ҳам аҳлу мадина амалини ҳужжат қилиб олишда тушунарли усулий бир услубда борганлар, шунингдек мадина аҳли амалини ҳужжат қилиб олишда ҳадисни олишидаги шартларни қуйганлар ва ҳадисларни таҳрир қилиб олишидагидек таҳрирлаш асосида қабул қилиб олганлар. Агар Росулulloҳга нисбат берилган иш Қуръони карим ва диний қоидалардан унга қарор қилинган насс(оят, ҳадис)ларга муҳолиф бўлса уни рад қилганлар. Худди "Агар бирор кишининг идишини кучук яласа уни етти мартаба ювсин" ёки мажлисда ихтиёр қилиш каби хабарларни рад қилганлар.

Имом Шофийий усулул фикҳ илмига асос солган.

Қурайшлик олим, Имом Шофийий даврларига келсак У киши бу илмни ёзишга бел боғлаганлар ва ўз китобларида истинбод усуллари, фикҳ манбаларини баён қилиб, бу илмнинг тушунчаларини шарҳлаб берганлар.

Батаҳқиқ, Имом Шофийий саҳобийлар, тобеинлар ва ўзидан олдинги имомлар қолдирган катта бир илмни топдилар. Шунингдек, турли йўналиш имомлари ўртасидаги баҳс ва мадина фикҳи билан ироқ фикҳ мактаблари орасидаги мунозараларга ҳам дуч келди. Холбуки Имом Моликдан мадина фикҳини, Имом Муҳаммаддан ироқ фикҳини ўрганганликлари ва Маккада улғайиб Маккадаги улуғ олимлардан таълим олганликлари, ижтиҳодда тўғридан хатони ажратиб олиш имконини берадиган мезонларни ишлаб чиқишига туртки бўлди ва бу мезонлар айнан усулул фикҳ илми эди.

⁵Муҳаммад Абу Заҳро. "Усулул фикҳ". - Қоҳира: "Дарул фикрил арабий" нашриёти; 2008 йил; 14 бет.

⁶Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. "Усулул фикҳ". - Тошкент: "Шарқ" нашриёти; 2010 йил; 13 бет.

Фуруъл фикҳ усулул фикҳдан олдин ёзилганида ажабланарли нарса йўқ гарчи усулул фикҳ фуруёул фикҳни ишлаб чиқиш асоси бўлсада. Зеро усулул фикҳ илми истинбод қоидалари ва хатодан тўғриси аждата олиш учун мезон бўлиб, қонун-қоидалардан иборат бўлган илмдир ва фикҳ унинг ҳосиласидир. Худди шундай масалан наҳв (араб тили грамматикаси) илмига қарасак, наҳв қоидалари ишлаб чиқилишида аввал ҳам араблар адабий араб тилида гаплашар, фасоҳатли шеърлар битишар эди, холбуки ҳали наҳв ва аруз (шеър вазни) илмлари қоидалари битилмаганди. Ёки инсонлар Арасту мантиқ илмини қоидаларини битмасдан олдин ҳам баҳс-мунозаралар қилишарди.

Имом Шофеъийга луғат илми, ҳадис илми ва бошқа дин илмларидан ҳам катта насиба берилган эди. Яъни ўз даврининг катта уламоларидан бўлиб, хусусан фикҳ илмининг барча турлари, саҳобийлар асридан ўзларининг асригача бўлган фикҳий ихтилофларни яхши билар ва буларни сабабларини билишга жуда ҳарис эдилар. Манашу ва бошқа сабабларга кўра Имом Шофеъий олдинги уламоларнинг фикрлари ва кейингиларнинг истинбодларининг асослари у билан ўлчанадиган мезон (қоида)ларни ишлаб чиқди. Шунингдек араб тилини яхши билганлиги сабабли, Қуръон ва ҳадислардан фикҳий ҳукумларни чиқариб олиш қоидаларини ишлаб чиқишга ҳам муваффақ бўлди. Туғилиб ўсган юрти Маккада Қуръон таржимони деб эътироф етилган улуғ саҳобий Абдуллоҳ ибн Аббос қолдирган илмий меросни Макка уламоларидан ўрганиш орқали, суннатни Қуръон олдидаги ўрни ва суннат зоҳири Қуръоннинг зоҳирига муҳолиф бўлиб қолгандаги ҳолатни билишга муваффақ бўлди⁷.

Имом Шофеъий фикҳи рай (Қуръон ва суннатда келмаган масала бўйича ўз фикр-мулоҳазасини ишлатиб ижтиҳод қилиш) ва саҳобийлар фикрлари, ижтиҳодлари асосида қолган асарларни ўрганиш, тадқиқ қилишда қиёсий истинбод қоидаларини асос қилиб олди. Шу орқали истинбод қоидаларини туздилар. Шубҳасиз бундан Имом Шофеъийдан олдинги уламолар, фуқоҳолар истинбод қоидаларига хилоф тарзда ҳукмлар чиқаришган деган сўз келиб чиқмайди, балки барчалари истинбод қоидалари асосида ижтиҳод қилганлар, фақат бу қоидаларни ёзма, китоб ҳолида маълум тизим асосига келтириш Имом Шофеъий (роҳималлоҳ)га насиб етди. Бунинг мисоли худди Арасту мантиқ илми қоидаларини ишлаб чиқиб ёзма китоб ҳолига келтиришига ўхшайди, холбуки бундан олдин ҳам инсонлар мантиқ қоидаларига асосланиб баҳс-мунозаралар қилишар эди. Арасту мавжуд қоидаларни бир дастур асосида тизимлаштирди ва унга мантиқ илми асосчиси деган нисбат берилди.

Хулоса қилиб айтганда, Имом Шофеъий бу илми бобларини тартиблаган ва фаслларини жамлаган, бирор-бир мабҳасни эътибордан тушириб қолдирмаган, балки Китоб (Қуръон) ҳақида, ҳадис ва унинг Қуръондаги мақоми, лафзий далолатлар ҳақида баҳс юритган, шунингдек, омм (умумий) ва хос, муштарак, мужмал ва муфассал ҳақида, ижмо ва унинг ҳақиқати, истехсон ҳақида сўз юритган, қиёсни тартибга солган. Шундай қилиб бу илми боб ва фаслларга ажратилиб низомлаштириш ҳақиқатлари ҳақида батафсил айтиб ўтилди. Айтишимиз жоизки,

⁷Мухаммад Абу Заҳро. “Усулул фикҳ”. - Қоҳира: “Дарул фикрил арабий” нашриёти; 2008 йил; 16 бет.

Имом Шофеъий бу илмни тўлиқ суръатда баён қилиб бердики, ўзидан кейингиларга машаққат қолдирмади, балки у кишидан кейингилар бу илмни ўсишига, ривожланишига ўз ҳиссаларини қўшишди.

TEACHING ARCHEOLOGICAL TERMS IN EFL CLASSES

Yagyaeva Elvina Bakhtiyarovna

teacher at Fegana Polytechnic Institute

Teaching vocabulary is clearly more than just presenting new words. This may of course, have its place but there are other issues too. For example, students see a lot of words in the course of a week.

Some of them are used straight away others are not. Should we teach some words (which we need for structure practice, for example) and not teach others (which occur incidentally in reading texts for example) is there any way in which we can encourage students to really learn a word? We will look at —Active and passive, Interaction with words and Discovery techniques. A distinction is frequently made between —active and —passive vocabulary. The former refers to vocabulary that students have been taught or learnt and which they are expected to be able to use whilst the latter refers to words which the students will recognize when they meet them but which they will probably not be able to produce.

This distinction becomes a bit blurred however, when we consider what —Knowing a word means and when we consider the way students seem to acquire their store of words. It is true that students know some words better than others but it has not been demonstrated that these are necessarily the words which teachers have taught them, especially at higher levels.

They might be words that are often used in the classroom or words that have appeared in the reading texts which students have been exposed to. If we have any belief in language acquisition theories it is clear that many words which students know do come through learning other words may be those that students wanted to use them. Or they may be words that students have met and somehow —liked.

At beginner and elementary levels it certainly seems a good idea to provide sets of vocabulary which students can learn. Most of these early words will be constantly practiced and so can, presumably be considered as —active. But at intermediate levels and above the situation is rather more complicated.

We can assume that students have a store of words but it would be difficult to say which are active and which are passive. A word that has been —active through constant use may slip back into the passive store if it is not used. A word that students have in their passive store may suddenly become active if the situation or the context provokes its use.

We could predict that —cuddle is a word they are going to remember for a long time though it may eventually fade through lack of use. This word touched them in some way. They had some kind of a relationship with it. It was not just a word they had repeated because it referred to a picture they had been shown, e.g. It is an apple. It was a word that had personal meaning for them. Not all vocabulary items have the warmth of a word like —cuddle however. But it would be nice if we could provoke the same kind of relationship with the words we teach as those students seemed to have had with their word.

Experiments on vocabulary seem to suggest that students remember best when have actually done something with the words they are learning. There is a definite advantage in getting students to do more than just repeat them. Tasks such as changing them to mean their opposites, making a noun, an adjective, putting words together, etc. help to fix the words in the learner's minds.

Somehow or other, then, it seems that we should get students to interact with words. We should get them to —adopt words that they like and that they want to use. We should get them to do things with words so that they become properly acquainted with them.

Vocabulary learning needs the —deep experience especially intermediate levels and above discovery techniques (where students have to work out rules and meanings for themselves rather than being given everything by the teacher are an appropriate alternative to standard presentation techniques. This is certainly true of vocabulary learning where students will often be asked to discover for themselves what a word means and how and why it is being used.

At intermediate levels we can assume that students already have a considerable store of vocabulary. Bather than teach them new words we can show them examples of words in action and ask them to use their previous knowledge to work out what words can go with others, when they should be used and what connotations they have.

Even at beginner levels, however we may won't to ask students to try to work out what words mean, rather than just handing them the meanings: When students have —had a goll with the words we can lead feedback sessions to see if they have understood the words correctly. Discovery techniques used vocabulary materials allow students to activate their previous knowledge and to share what they know (if they are working with others). They also provoke the kind of interaction with words which we have said is desirable.

The conclusion we can draw from this discussion about active and passive vocabulary and about interacting (and about discovery techniques) are best summed up by a quote from Adrian Underhill: —engaging the learner ... is essential to any activity that is to have a high learning yieldll. We know that learners will select the words they want to learn.

In other words, if we provide the right kind of exposure to words for the students and if we provide opportunities for students to practice these words then there is a good chance that students will learn and remember some or all of them.

We have said that vocabulary teaching is as important as the teaching of structure and in the following examples, we will look at a range of activities which are designed to teach and practice words and their various uses. We will look at presentation, Discovery techniques and Practice.

What must be remembered with vocabulary presentation, too, is that pronunciation is just as important here as it is for structural material. We should not introduce words without making sure that students know how they are said. Not only will this mean that they can use the words in speech it will also help them to remember the words. There are a number of ways of presenting the sounds of words:

1. Through modeling. Just as with structures the teacher can model the word and then get both choral and individual repetition. When the teacher is modeling the word he or she can use gesture, etc. to indicate the main stress in a word.

2. Through visual representation. When teacher writes up new words on the board they should always indicate where the stress in the word is. They can do this by underling, e.g: photograph.

They can use a stress square, e.g: photographer, they can use a stress mark, before the stressed syllable, e.g photographic. They can write the stress pattern of the words next to it, e.g: photography.

3. Through phonetic symbols. Some teachers get their students to learn the phonetic symbols at least for recognition purposes. Certainly for more advanced students a basic knowledge of the symbols will help them to access pronunciation information from their dictionaries. We will look at a number of discovery techniques from simple matching tasks to more complex understanding of connotation and context. Students will be using their bilingual dictionaries through some of them may know these words already.

REFERENCE:

1. Howard Phil. Archaeological surveying and mapping. London – New York , 2007.
2. Lan Shaw and Robert Jameson. A dictionary of archaeology .Oxford 1996.
3. Bintliff. J. Howard. P. and Snodgrass. A. 1999, The Hidden Landscape of Prehistoric Greece.
4. Adams, M. and C. Brooke Unmanaging the past: truth, data and the human being Norwigan Archaeological Review 1995.
5. Charles Keith Maisels. The near east archaeology in the cradle of civilization London and New York 1993.

“TARIXDAN PARCHALAR”

Абдуллаева Мухлиса Алиевна

магистрант второго курса,

Самаркандский государственный институт

иностранных языков, Узбекистан

Annotatsiya: *Ushbu maqolada taniqli yapon ayol yozuvchisi Murasaki Shikibuning “Genji haqidagi qissa” va Sei Shōnagonning “Makura no sōshi” asarlaridan parchalar, Heian davridagi buddizm hamda Haguro va Hikimayu kabi urfga aylangan odatlardan qisqa-qisqa parchalar keltirilgan.*

Kalit soʻzlar: *Heian davri, Heian estetikasi, “Makura no sōshi” (枕草子), Sei Shōnagon (清少納言), Haguro, Hikimayu, Jūnihitoe.*

1000 yildan sal koʻproq muqaddam yozilgan Sei Shōnagonning “Makura no sōshi” (『枕草子』) asari ustida tadqiqot olib brogan小西聖一ning ham (asar haqida) fiklari asosida koʻrib oʻtamiz.

Shuningdek, Heian davridagi Buddizm dini va yangi mazhablar, hamda ayollarning orasida, nafaqat ayollar, balki erkaklarning ham orasida mavjud odatga aylangan anʼanalar va milliy kiyimlar haqida keltiriladi. Dastlab “Makura no sōshi” (『枕草子』) ning dunyoga kelishi (yozilishi) tarixiga nazar solaylik

『枕草子』の誕生について。「ある日、中宮定子は兄の伊周から、なにも書かれていない草紙（メモ帳）をプレゼントされます。定子は、「これになにを書こうかしら」と、相談します。清少納言は、「枕がよろしゅうございましょう」と答えます。おそらく、「いつもそばに置いて、思いついたことをお書きになっては」という意味だと考えられます。すると定子は、「それではあなたにさしあげます」と、その草紙をゆずってくれたのです。」Bir kuni Teishi(中宮定子)ga akasi (Korechika (伊周)) tomonidan boʻsh oq varaqlar taqdim etiladi. Teishi: “*Bunga nima yozsam boʻladi?*” deb Sei Shōnagondan maslahat soʻraydi. Sei Shōnagon: “*Yostiq qiling*”, deb javob beradi. Ehtimol, bu “*har doim yonida boʻlib, oʻylab topgan(fikringizga kelgan, sheʼrmi yaxshi fikr kelsa unutmash uchun darhol shu qogʻozlarni olib qayd qiling degan maʼnoda) (oʻy-xayol)laringizni yozing (qayd qilsangiz boʻladi)*” degan maʼnoni anglatadi. Keyin Teishi “*Unday boʻlsa, sizga beraman*” deb qogʻozlarni beradi. Xuddi shu boʻsh oq qogʻozlarga Sei Shōnagon oʻzi koʻrgan eshitgan saroydagi voqea-hodisalar, ichki his-tuygʻularini qayd qilib boradi va unga “Makura no sōshi” (『枕草子』), yaʼni “Yostiq osti bitiklar” deb nom beradi. Quyidagi parchada shu haqda toʻliqroq izoh berilgan.

「清少納言はその草紙に、内裏の暮らしで、自分が見たり聞いたりしたこと、体験したこと、感じたり考えたりしたことなどを、思いのままにするしていきます。それが『枕草子』です。『枕草子』というタイトルも、もちろんこのエピソードがもとになっています。その書き出しは、『春はあけぼの。やうやうしろくなり

ゆく山ぎは、すこしあかりて、紫だちたる雲のほそくたなびきたる。(春は夜明けのころがいちばん美しい。だんだん白んでいく山ぎわが、少し明るくなって、紫がかつた雲が、ほそくたなびいたりなどしている)。この「春は.....」のほか、「鳥は...」「草は...」とか、「美しきもの.....」「ありがたきもの」のように、あるテーマをきめ、あるときは美しい文章で、あるときはするどい斬りこみ方で、思いや感想をのべているものが、全体の半数をしめ、この作品の特徴になっています。また、中宮定子に仕えた日々のできごとをしるした、日記にちかい内容の文章も少なくありません。そこには、あるじにたいする深い尊敬と愛情の気持ちが生かされています。」—Sei Shōnagon qog'oz(larga) saroydagi hayoti davomida ko'rgan va eshitganlarini, boshdan kechirganlarini va nimalarni his qilganlarini va nimani o'ylaganini erkin qayd qilib boradi. Aynan shu “Yostiq osti bitiklar”dir. Albatta, “Yostiq osti bitiklar” sarlavhasi ham yuqorida keltirilgan epizodga asoslangan. Asar “Bahor bu *Akebono* (asta tong ota boshlanadigan vaqt)dir. (Bahor faslida tong ota boshlanadigan mahal eng chiroyli bo'ladi. Sekin-asta oqarayotgan tog'lar atrofi biroz yorishib, binafsha rang bulutlar suzib yurishadi.) Ushbu “Bahor bu ...” bo'limidan tashqari, “Qushlar bu ...”, “Maysa bu ...”, “Chiroyli narsalar bu...”, “Noyob narsa bu ...” kabi taassurotlar umumiy hajmining yarmini tashkil qilib, ushbu asarning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Bundan tashqari, Chūgū Teishiga xizmat qilgan kundalik voqealarni tasvirlaydigan kundalikka o'xshash (yaqin) mazmundagi jumlar ko'p. Bunda Chūgū Teishiga nisbatan chuqur hurmat va mehr-muhabbat tuyg'usi ifodalanadi.

Heian davrida buddizm. 9-asrning boshlarida rohiblar Saichō va Kūkai elchi sifatida Tangga sayohatga yuboriladi. O'tmishdan farqli bo'lgan yangi buddizmni o'rganishadi va Yaponiyaga qaytib kelishadi. Saichō Enryakuji ibodatxonasini qurdiradi va Tendai mazhabini keng yoyadi, Kūkai Kongōbuji ibodatxonasini qurdirib, Shingon mazhabini boshlaydi. Nara davridagi buddizm millat va imperatorni Buddaning kuchi bilan himoya qilish edi va Heijōkyō (Naraning qadimiy nomi) ning yirik ibodatxonalari va rohiblari siyosat bilan mustahkam aloqada bo'lgan. Tendai mazhabi ham, Shingon mazhabi ham buni tanqid qiladilar va tog'larda qattiq mashg'ulotlar olib borish orqali Buddaning kuchi bilan ofatlar va baxtsizliklarni olib tashlashga (yo'q qilishga) harakat qiladilar. Biroq, Shingon mazhabi, keyinchalik Tendai mazhabi mamlakat va xalqni himoya qilish uchun ibodat qila boshlaydilar va bu ta'limot asta-sekin imperator va zodagonlar orasida ham tarqaladi va buddistlar kuchining markaziga aylanadi.

「花、鳥や虫の声、名月、雪.....季節のうつろいを愛でる毎日。貝あわせ、すごろくなど、優雅な遊び。琴、びわ、笛などのたえなる調べ。雲の上の人だと思っていた貴い身分の貴族たちもたえずたずねてきて、気さくに言葉をかけてくれます。清少納言は、そんな人たちとも対等に会話を交わすことができる学問や教養を身につけていました。清少納言にとって、夢のような歳月でした。」—Gullar, qushlar va hasharotlar ovozi, *meigetsu* (15-avgust va 13-sentyabr kechasi chiqadigan oy), qor...har kuni faslning o'zgarib borishidan zavq oladi. *Kai-awase* va *sugoroku* kabi nafis o'yinlar. *Kota*, *biwa*, fleyta va boshqalarni tinimsiz ohangi. Bulutlar ostidagi kishilar deb

bilgan yuqori tabaqali zodagonlar tez-tez kelishardilar. Seishōnagon bunday odamlar bilan teng suhbatlashish uchun bilim va madaniyatni qo'lga kiritgan edi. Saroyda o'tkazgan kunlari Seishōnagon uchun tushga o'xshash vaqtlar edi.

Heian davrida ayollar go'zalligi o'ziga xos edi. Quyida *Haguro* va *Hikimayu* haqida tushuntirib o'tiladi.

はぐろについて。【御齒果鉄】「(女房詞) 齒を黒く染めること。鉄片を茶の汁または酢の中に浸して酸化させた褐色・悪臭の液(かね)に、五倍子(乱)の粉をつけて齒につける。古く上流の女性の間起こり、平安中～後期頃から公卿など男子も行い、のち民間にも流行して、室町時代には女子9歳の頃これを成年の印とした。江戸時代には結婚した女性はすべて行なった。」—Haguro (Nyōbō so'z'lari) Tishni qora rangga bo'yash. Bir parcha temirni choy sharbatiga yoki sirka ichiga solib, oksidlangan jigarrang, yomon hidli suyuqlikka gobaishi kukunini solib, uni tishga qo'yishadi. Bu qadimgi davrlarda yuqori tabaqali aslzoda ayollar orasida rivojlangan (paydo bo'lgan) va Heian davrining o'rtalaridan oxirlarigacha saroy zodagonlari kabi erkak kishilar tomonidan ham shunday qilingan va keyinchalik xalq orasida ham ommalashib, Muromachi davrida qizlar 9 yoshga to'lganida balog'atga yetgan qiz ekanligini anglatuvchi belgi bo'ldi. Edo davrida barcha turmush qurgan ayollar shunday qilganlar. Yuqoridagi *Haguro* tishni kariesdan himoya qilish maqsadida ham foydalanilgan degan qarash mavjud.

ひきまゆについて。「ひきまゆ【引眉】眉毛を抜き、または剃った痕に眉墨でまゆをかくこと。また、薄い眉を濃く見せるために描いたまゆ。つくりまゆ。まよびき。まよがき。」—Hikimayu. Qoshlarni olib tashlash yoki qirib tashlangan qosh iziga qosh qalamda qosh chizilgan. Bundan tashqari, ingichka qoshlarni qalin qilib ko'rsatish uchun chizilgan. Yasama qoshlardir. Mayobiki, Mayogaki deb ham ataladi.

Ayollar maxsus kiyimi *Jūnihitoe* (十二単). O'n ikki qavat kiyiladigan kiyim). *Jūnihitoe* zodagon ayollarining rasmiy kiyimi bo'lib, uni malikaning maxsus kostyumi deb ham atashadi. Seishōnagon va uning raqibi yozuvchi Murasaki Shikibular ham kiygan. O'n ikki qavat kiyiladigan kiyim bu rostdan ham o'n ikki qavat kiyiladi degani emas. Ba'zi odamlar chiroyli kiyimlarini ko'rsatish uchun o'n besh qavat hitoeni ustma ust kiyishgan, keyinchalik ta'qiq qo'yilgan. Ularning og'irligi o'n besh kilodan ziyod bo'lgan. *Jūnihitoeni* kiyishda faslga mos ranglar va naqshlarni tanlay olish har bir zodagon ayolning did-farosatini ifodalagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 今井卓爾ほか編、源氏物語講座 7『美の世界 雅びの継承』勉誠社、1993年。
2. 小西聖一『紫式部と清少納言—貴族の栄えた時代に』(NHKにんげん日本史) 理論社、2003年。
3. 与謝野晶子訳『源氏物語』(上中下) 角川文庫、1972年。
4. 倉本一宏『一条天皇』〈日本複写権センター委託出版物〉、初版2003年。

IJTIMOIIY VA SIYOSIIY FANLAR

ЁШЛАР ҲУҚУҚИЙ ОНГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ

Аъзамхонов Саидабзалхон Хасанбой ўғли

Ижтимоий химояга мухтож оилалар

Билан ишлаш бўлими мутахассиси

Ҳуқуқий онг ва жамият онгини таркибий қисми сифатида ижтимоий ҳаёт ривожига катта аҳамиятга эгадир. Ҳуқуқий тизимда бирор - бир соҳа топилмайдик, унга ҳуқуқий онг ўзининг тартибга солиш таъсири билан кириб борган бўлмаса. У ҳуқуқий тизимнинг меъерий асосидан бошлаб, ҳуқуқий ташкилотлар фаолиятида ҳуқуқни такомиллаштириш ва ривожлантириш жараёнига қўшилиб, бу билан жамиятда қонунчиликни ва ҳуқуқий тарбияни мустаҳкамлайди. Ҳуқуқий онгнинг бу қадар серқирралиги ва қамровлиги унинг ижтимоий табиатининг қонуний қўринишидир. Ахир, ижтимоий тизимнинг таркибий қисми сифатидаги ҳуқуқий тизимнинг мавжудлигини ҳуқуқий онгдан ташқаридан тасаввур этиб бўлмайди. У ҳуқуқий тизимнинг таркибий қисмларини бевосита яратади, такомиллаштирилади ва дунёга келтиради, мустаҳкамлайди ва унинг хилма-хил қисмларини ривожлантиради, одамлар муносабатини тартибга солишга хизмат қилади. Ҳуқуқий тизимнинг асоси ҳуқуқий меъерий ҳужжатлар ҳисобланади. Бу ҳужжатларни яратиш, нормалари ижод қилиш фаолиятини амалга оширувчи алоҳида органларга тегишлидир. Йаратилаётган меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар ижодкорларнинг умумий, ҳуқуқий ва касбий маданиятни даражаси қанча юқори бўлса, улар яратган ҳужжат ҳам шунча мукамал бўлади. Шунинг учун ҳуқуқийни ижод қилиш жараёни қатнашувчиларига, ҳуқуқий онгни такомиллаштириш учун, шу соҳанинг юқори даражаси мутахассиси бўлишдек юқори талаб қўйилади.

Бундан кашкари умумий муҳокама жараёнида аҳолининг жалб қилиниши фуқороларнинг ҳуқуқий онгини кутариш, унинг ҳуқуқ ижодкорлик фаолиятидаги салмогини оширишга ҳам фойдалидир.

Ҳуқуқий онг ҳуқуқни нафақат яратади ва такомиллаштиради, балки ривожлантиради ҳам. Уни ҳаётга тадбиқ этишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бироқ унинг чегарасида бўлиб ўтадиган ҳуқуқий талабларни англаб олиш жараёни унчалик оддий бўлмай, анча мураккабдир. Ҳуқуқий талабларга онг муносабатининг бир хил бўлмаслиги шахснинг нафақат реал ҳаётига, балки зиддиятли феъл атворида ўзгаради.

Ҳуқуқий вазифаси, одамларнинг олдида ҳуқуқ ҳуқуқ ҳуқуқнинг аҳамиятни, мақсадини тўғри тушунишни, унинг талабларининг ҳақиқатлигини, уларга онгли равишда риоя қилиш зарурлигини шакллантиришдан иборат.

Хукукий тарбия фақат ёшларнинг ўзлари, шунингдек уларнинг яқин атрофидаги шахслар кичик гуруҳлар ҳукукий онгининг мавжуд даражасини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилганидагина самарали бўлиши мумкин. Шу билан бирга ҳуқуқ масалалари юзасидан кенг жамоатчилик фикри ҳолатини ҳам ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

Тадқиқотлар ёшларнинг ҳукукий онгида ҳисобга олинishi зарур бўлган қатор ўзига хос жиҳатлар мавжудлигидан далолат беради.

Кўпгина ёшлар ўзларининг ҳулқ- атворларини қонун билан солиштириш ва ҳукукий тушунчалар билан фикрлашга ўрганмаган.

Улар асосан «ёмон», «яхши» деган баҳоларга асосланиб иш кўришга одатланишганки, бу албатта, йэтарли эмас. «Ёмон» дегани – бу шунчаки ахлоққа зид бўлиши мумкин ва айни бир вақтда тегишли қолиб келадиган ҳуқуққа зид ҳаракат ҳақида берилган баҳо бўлиши ҳам мумкин.

Айрим ёшлар қонуннинг ижтимоий ролини, унинг ижтимоий муносабатларини тартибга солиб турувчи аҳамиятини реал тасаввур эта олмайдилар, балки ҳуқуқни асосан формал тақиқлашлар тизимини деб ўйлайдилар. Уларнинг фикрича, қонунлар фақат жиноятларга қарши кураш учун мавжуд бўлиб, асосан тақиқланганидек нарсалар рўйхатини кўрсатиш ва жазо чораларини баён қилишга хизмат қилади. Кўпинча устунликлар «қонун уни ижро этиш учун мавжуддир», деб ҳам жавоб қилишади. Улар қонунларнинг қандай, нима учун яратилиши, масалаларни улар нима учун айнан шундай бўлиши, қонунларнинг жамият ва ҳар бир киши турмушида қандай рол ўйнаши, нима учун уларни бузмаслик кераклиги хусусида унчалик кўп бош қотирмайдилар.⁸

Ҳуқуқдан ҳабардорлик ҳақида гапиришганида шуни айтиш керакки, ўсмирлар асосан жиноят ҳақидаги қонунлардан ҳабардор бўлиб у ҳам нотўлик тусдадир. Кўплари муҳим жиноий-ҳуқуқий қоидалар мазмунини нотўғри тасаввур этадилар.

Масалан, ўсмирлардан сўралганида, уларнинг ҳуқуқий жавобгарлик ҳажмларини анча камайтириш жиноий жазога сабаб бўладиган қилмишлар доирасини асосиз равишда торайтириш, яширувчилик, иштирокчилик учун жавобгарликни, «самалётни тутқинлик билан олиб қочганлик учун қандай жавобгарлик содир бўлади?», «Мен бир кишининг нарсасини ўғирладим, бунинг учун мени қанча муддатга кесишади?», ва шу каби сабабларга қандай жавоб беришни билмаслиғни маълум қилади.

Ёшларнинг ҳуқуқий онги уларнинг ота-оналари, тенгқурлари, ҳуқуқий онгига, ҳуқуқ масалалари бўйича кенг тарқалган жамоатчил фикрига жуда богълиқ бўлади. Шунинг учун кўпинча фақат уларнинг қариндош уругълари ва яқинларининг қарашлари ва эътиқодларига ҳам айни бир вақтда таъсир кўрсатиш ҳисобига вояга йэтмаганларнинг нотўғри ҳуқуқий қарашлари ва эътиқодларини ўзгартиришга эришиш мумкин.

⁸ (Saidov A.Tadjixanov U. Huquqiy madaniyat nazariyasi. Tom 2 . Т.: «Akademiya» 1998 yil 213-214 betlar.)

Юртбошимиз таъкидлаганидек: «Ҳар бир инсоннинг, айниқса, эндигина ҳаётга қадам қўйиб келаётган ёшларнинг онига шундай фикрни сингдириш керакки, улар ўртага қўйилган мақсадларга эришиш ўзларига богълик эканлигини, яъни бу нарса уларнинг собитқадам гъайрат-шижоатига тўла –тўқис фидокорлигига ва чексиз меҳнацеварлигига богълик эканлигини англаб этишлари керак. Худди шу нарса давлатимиз ва халқимиз равнақ топишининг асосий шартидир».

**ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ ВА САДРИДДИН САЛИМ БУХОРИЙНИНГ
МАЪНАВИЙ МЕРОСИ****Қудратова Дилдор***Бухоро давлат тиббиёт институти ўқитувчиси*

Қадим замонларданок халқимиз ўзининг қўхна тарихи, бой мероси, ранг-баранг ва юксак маданияти, урф-одатлари, анъаналари билан ажралиб турган. Халқимизнинг буюк сиймолари миллий ва жаҳон илм-фани, маданиятининг барча соҳалари ривожига салмоқли ҳисса қўшиб келганлар. Истиқлолнинг энг буюк неъматини шу бўлдики, элимизнинг бой тарихи, миллий ва маънавий қадриятлари, етук мутафаккир аллома ва донишмандлари ҳақидаги ҳақиқат тикланди. Буюк аждодларимизнинг маънавий меросини чуқур ўрганиш, ундан кўп миллатли ҳамда турли эътиқоддаги фуқароларимизни баҳраманд қилиш борасида юртимизда амалга оширилаётган ишлар халқимиз онгида миллий тотувлик ва ижтимоий ҳамкорлик ғояларини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Ислом фалсафасида инсонларнинг бир-бирига бўлган муносабатларида меҳр-оқибатли бўлиш, шахс ва жамиятнинг ўзаро илиқ, ҳурматга сазовор муносабатларда бўлишига чорлайдиган маънавий-ахлоқий фикрлар кенг ўрин олган. Улардан бирида шундай дейилади: „Бир-бирингизни орангизни бузманг, бир-бирингизни орқангиздан айб қидирманг, бир-бирингизни ёмон кўрманг, бир-бирингизга ҳасад қилманг“⁹. Бундай миллий, ахлоқий фазилатлар ва исломий қадриятлар асрлар давомида халқимиз қалбидан ўрин олиб, улар маънавиятининг шаклланишига хизмат қилган. Бу фазилатларнинг, айниқса, ҳозирги ҳуқуқий демократик ва фуқаролик жамиятини қуришда муҳим аҳамият касб этади.

Бухоролик олим Садриддин Салим Бухорийнинг ислом фалсафасига оид фикрлари диққатга сазовордир. Бутун дунёда кодирия, хожагон-нақшбандия, яссавия тариқатлари маълум ва машҳур. “Тариқат, деб ёзади олим, - аслида тўғри йўл, рост йўл деган маъноларни англатади. Тариқат аҳли сўфийлардир. Шариат – қонун, тариқат – йўл. Бу йўл кишини Ҳақа яқинлаштиради. Машойихлар Ҳаққа етмоқ учун шариат биринчи, тариқат иккинчи, маърифат учинчи, ҳақиқат эса, тўртинчи зина, деганлар”¹⁰. Садриддин Салим Бухорий таъкидлаганидек, шариату тариқатни бир-бирига қарши деб талқин этмоқ нотўғри. Бу ақида баъзи бир Ғарб исломшуносларининг фикри бўлиб, улар тариқатни шариатга зид ёхуд тариқат шариатдан кўра илғорроқ, деб тушунтирмоқчи бўладилар. Бундай талқин мутлақо нотўғри. Зеро, Шайх Воиз Кошифий шариат билан тариқат бир бутун, бир-бири билан узвий боғлиқ, деб таъкидлаган.

“Сўфийлар Оллоҳни жондилдан севиш, унинг зоти ва сифатларини таниш ва билиш, кўпгина нафсу хирс ғуборидан покланиб, ботиний мусаффо бир ҳолатда Илоҳ

⁹ А. Мансуров, У. Жўраев, М. Лафасов. Ҳадис илми сабоқлари. — Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. 22-б.

¹⁰ С.С.Бухорий Баҳоуддин Нақшбанд ёки етти пир. Т., “Янги аср авлоди”, 2006. 3-бет.

васлига етишиш ва бундан лаззатланиш ғоясини кенг тарғиб қиладилар. Инсон руҳи илоҳийдир ва демак, асосий мақсад – илоҳий оламга бориб қўшилмоқдир, дедилар.

Шу тариқа, дунёдан кўнгили узган, аммо зоҳидларга ўхшамайдиган, “бир назар билан тупроқни кимё этадиган” зеҳну заковат, ақл-фаросатда тенгсиз, аммо ўзга мутафаккирлар, файласуфлардан ажралиб турадиган, шариат илмини сув қилиб ичган, тоату ибодатда мустаҳкам, лекин оддий диндорлардан фарқланадиган ажойиб хислатли одамлар тоифаси пайдо бўлган эдики, уларни руҳ кишилари деб атардилар...”¹¹

Оллоҳ таоло инсонни яратар экан, унда аниқроғи унинг қалб кўзгусида ўзини кўрмоқни истади ва фақат ҳазрати инсонгагина ўзидаги сон-саноксиз сифатларни бағишлади – меҳр-мурувват, раҳм-шафқат, виждон, гўзаллик, адолат, мурувват туйғуси ва ҳоказо. Олим Садриддин Салим Бухорий тили билан айтганда: “Энг асосийси жумлаи махлуқот ичра фақат инсонгагина бир фоиз бўлса-да Ўзи каби мустақил ирода, эркин мушоҳада ва ижод этиш қобилиятини берди. Ҳолбуки, ижод – яратиш, йўқдан бор қилиш дегани бўлиб, фақат Оллоҳ таолонинг Ўзигагина хос фазилат ҳисобланади. Бинобарин, инсон – у кофирми, художўйми – қатъий назар тўқсон тўққиз фоиз мусулмон, яъни Оллоҳга таслим бўлган, Унинг иродасига бўйсунувчи махлуқ бўлиб, фақат бир фоиз мустақил ирода соҳиби экан. Ҳолбуки, бундай шарафли имконият ҳатто нурдан яралган фаришталарга ҳам берилмаган. Ана шу бир фоиз ичида – буюк синов бордир. Эрта қиёмат кунидаги мукофот ҳам, жазо ҳам мана шу синов ҳосиласи бўлиб, ундан ким қандай фойдаланганлигига қараб белгиланади: яъни арпа эккан, албатта, арпа ўради. Яна Худо билимдонроқ, бизлар эса қусурли бандалармиз”¹². Садриддин Салим Бухорий тасаввуф илмининг инсоншунослик илми эканлигини таъкидлайди. Чунки барча илмларнинг асл мақсади инсон, унинг бахт-саодати учундир. Инсон ҳақидаги баҳсу-мунозара жуда мушкул ва нозик масала. Файласуф олим, академик Саид Шермухаммедовнинг қуйидаги фикрлари диққатга сазовор: “Кўп асрлик фалсафа тарихи Сократ давридан бизнинг кунларимизгача жуда кўп таълимотлар, оқимлар ва йўналишларнинг тадқиқот марказида инсон турганлигидан гувоҳлик беради. Уларнинг айримлари бевосита, бошқалари билвосита инсонни ўрганган. Инсон унинг ҳаёти ва ўлими, ижобий ва салбий сифатлари, ўтмиши, ҳозир ва келажаги, оила, жамият, давлат, маданият, тараққиёт, Яратувчи ва бизни ўраб олган олам, фаолиятнинг мақсади, ўсимликлар ва ҳайвонлар тўғрисида, яъни инсоннинг борлиги нима билан боғлиқ ва у қандай муаммолар билан тўқнашиши, унинг тақдири ҳақида фикрлаш бизни Инсоннинг моҳиятини англашга яқинлаштиради”¹³.

Тасаввуфшунос олим Садриддин Салим Бухорий ўзларининг тасаввуфга, авлиёлар тарихига оид “Дилда ёр”, “Баҳоуддин Нақшбанд ёки етти пир”, “Табаррук зиёратгоҳлар”, “Буюк хоразмийлар”, “Ҳазрат Азизон ар Рометаний”, “Эшон Имло.

¹¹ Н.Комилов “Тасаввуф”. Т. “Ёзувчи”, 1996. 6-7 бетлар.

¹² С.С.Бухорий Имом Ҳоҷатбарор. Бухоро, 1997. 34-бет

¹³ Шермухаммедов С. Человек и мир: некоторые важнейшие проблемы и аспекты взаимодействия. /Фалсафа ва ҳуқуқ, -Тошкент: № 2, 2010. – Б. 106.

Халифа Худойдод”, “Чор Бакр ёки Жўйбор авлиёлари”, “Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггароний”, “Ҳожаи Жаҳоним бор” номли китобларида шогирдлар илми фақат онгда эмас, қалбада сингдиришга уринишлари лозим эканлигини таъкидлайдилар. Бу фикрлар ҳозирги кундаги миллий ғояни инсон онги ва қалбига сингдириш фикри билан уйғундир.

Садриддин Салим Бухорий тасаввуф илмига юқори баҳо беришига сабаб шуки, бу илм инсонга инсонийлик ҳақиқатини англаш, ўз нафсини таниш, нафс ёмонликларига қарши қандай курашиш йўлларини ўргатади. Олимнинг тасаввуфни илмлар қаторига киритиши, уни ўрганиши, асосий тушунчаларини таҳлил этиши, тасаввуфнинг бошқа илмлардан фарқини билишни тақозо этади.

Садриддин Салим Бухорий ўзининг бутун ҳаётини маърифатга, инсоний комилликка интилишга ва халқ хизматига бахшида этган. Тасаввуфшунос олимнинг ҳурматини бажо келтириш, унга муносиб ворис бўлиб яшаш барчамиз учун шарафли бурч.

**ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФИКРЛАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ОМИЛЛАРИ****Жаббаров Анвар Эгамович****Нурхонов Баҳром Шавкат ўғли***Тошкент давлат транспорт университети*

Аннотация: Мақолада талабаларнинг фикрлашини ривожлантириш ва уларни мустақил ишлашлари учун қулай бўлган таълим технологиясини таълим жараёнига қўллаш кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: фазовий чизма, тўғри чизик, текислик,

Хозирги кунда таълим тизими олдида ижодкорлик, ташаббускорлик қобилиятига ва мустақил фикрига эга рақобатбардош малакали мутахассисларни тайёрлаш вазифаси турибди.

Ушбу вазифани бажариш эса олий таълим муассасалари профессор ўқитувчилари зиммасидадир. Педагогларнинг касбий маҳорати орқали таълим олувчиларнинг кўникма ва малакалари шаклланади ва бу нарса таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади.

Дарс ўтиш жараёнида фақат маъруза билан чегараланмай, талабаларни суҳбатга, у орқали савол беришга, кўрилаётган масалаларнинг ечимини топишга ҳаракат қилишга, ижодий фикрлашга ўргатиш лозим.

Чизма геометрияда баъзи ечиладиган позицион метрик масалаларда фазовий чизмалар орқали талабаларни мантқан, ижодий тасаввур, фикрлашга йўналтириш мақсадга мувофиқдир. Бунда талаба фаолиятида ўзига-ўзи савол қўйишини ўргатиш муҳим аҳамиятга эга:

Нима берилган?

Нимани аниқлаш керак?

Қандай қилиб?

Қандай усулни танлаш керак, балки бошқа усулда ечиш керакдир?

Мақоланинг асосий мақсади нимада?

Мақсад: фазовий чизмалар ёрдамида масалаларнинг ечиш усуларини тўғри танлаш, уларнинг кетма-кетлигини тўғри белгилашни ўргатиш. Бунинг учун талабаларга аввал ҳеч бир чизмасиз масаланинг саволини қўйиш керак.

Масалан: бирор бир тўғри чизикни (DE)ни текислик (ABC) билан кесишувини аниқлаш керак бўлсин.

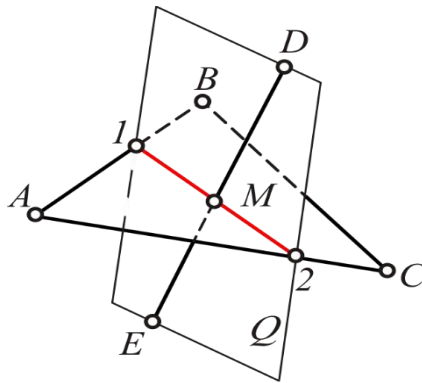
Фараз қилинг, тўғри чизик текислик билан қандай кесишади?

Жавоб, тўғри чизик албатта ўша текисликка ҳам тегишли бирор бир нуқтаси бўйича кесишади.

Демак, ўша нуқтани аниқлаш керак.

Савол, нуқта қачон текисликка тегишли булади?

Жавоб, нуқта текисликка тегишли бўлади, агар нуқта текисликда жойлашган бирор бир тўғри чизикга тегишли бўлса.

1 – расм

Демак, яъни тўғри чизикни (1,2) ҳосил қилиш керак.

Тўғри чизик эса икки текисликнинг кесишувидан ҳосил бўлади. Демак, ҳам тўғри чизикга (DE), ҳам текисликка (ABC) тегишли нуқтани (M) аниқлаш учун, тўғри чизик орқали қўшимча текислик(Q) ўтказиш лозим бўлади. Шунда берилган ва қўшимча текисликларнинг ўзаро кесишув чизиғи аниқланиб, унда кесишув нуқта (M) белгиланади.

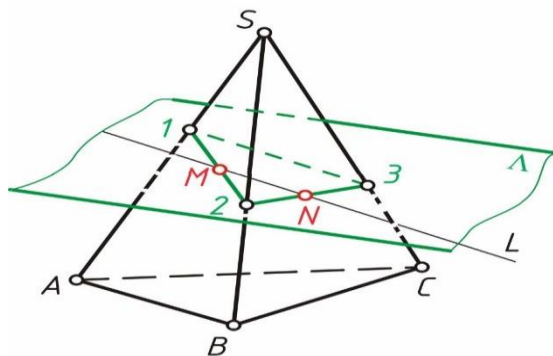
Шундай қилиб фазовий чизма ёрдамида ҳар қандай масалани қандай ҳолатда берилишидан қатъий назар, ўзлаштирилган усуллар ёрдамида, ечим босқичлари кетма-кетлигида ечиш мумкин.

Масала: тўғри чизикни кўпёқ билан кесишувини аниқлаш керак бўлсин.

Биламизки, кўпёқнинг ёқлари текисликлардан иборат. Шундай экан юқоридаги мисолдан хулоса қилсак, тўғри чизик кўпёқ билан нуқталари бўйича кесишар экан. Нуқталарни аниқлаш учун эса, тўғри чизик орқали ёрдамчи текислик ўтказилади, сўнгра кўпёқ билан кесишув чизиклари (1,2;2,3)

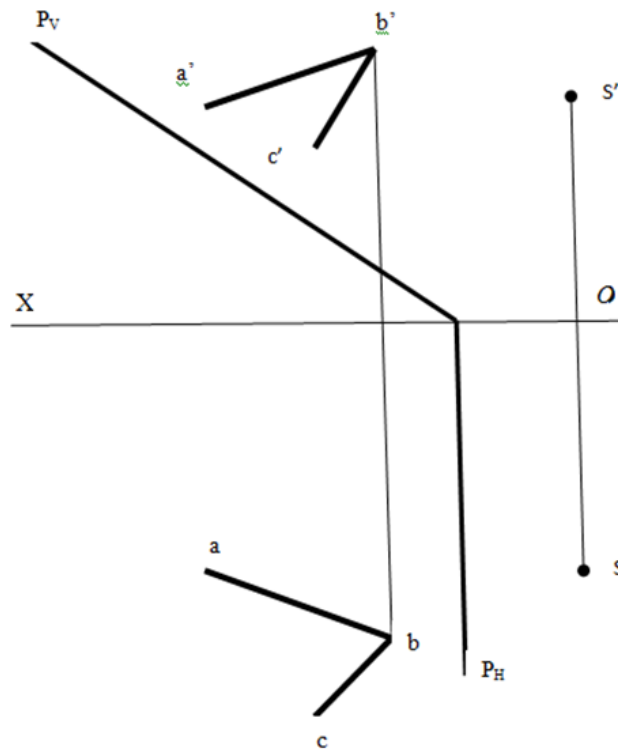
аниқланиб, унда тўғри чизикнинг (L) кесишув нуқталари (M,N) топилади.

Масала: фазовий нуқта (S) орқали P ва ABC текисликларга параллел бўлган тўғри чизикнинг проекциялари топилсин (3-расм).

2 – расм

Бир қарашда масала қийиндек туюлади. Аслида осон, агар қуйидаги саволларни қўялсак ва жавоб бераолсак.

3-расм

Савол: тўғри чизик қандай холда текисликга параллел бўлади?

Жавоб: тўғри чизик текисликда жойлашган бирор-бир тўғри чизикга параллел бўлса, у шу текисликга параллел бўлади.

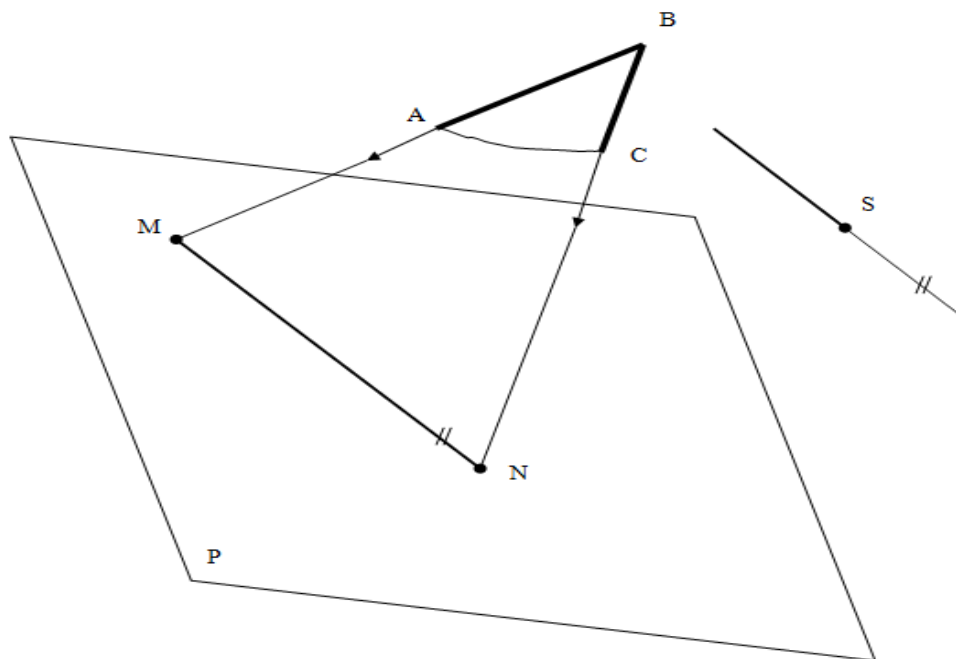
Савол: тўғри чизик қандай холда бир йўла икки айқаш текисликларга параллел бўлади?

Жавоб: икки айқаш текисликларнинг ўзаро кесишув чизиғига параллел бўлган тўғри чизик ушбу текисликларга параллел бўлади.

4-чизмадан кўришиб турганидек яъни P ва ABC текисликларининг ўзаро кесишув чизиғи MN аниқланиши ва S нуктадан MN

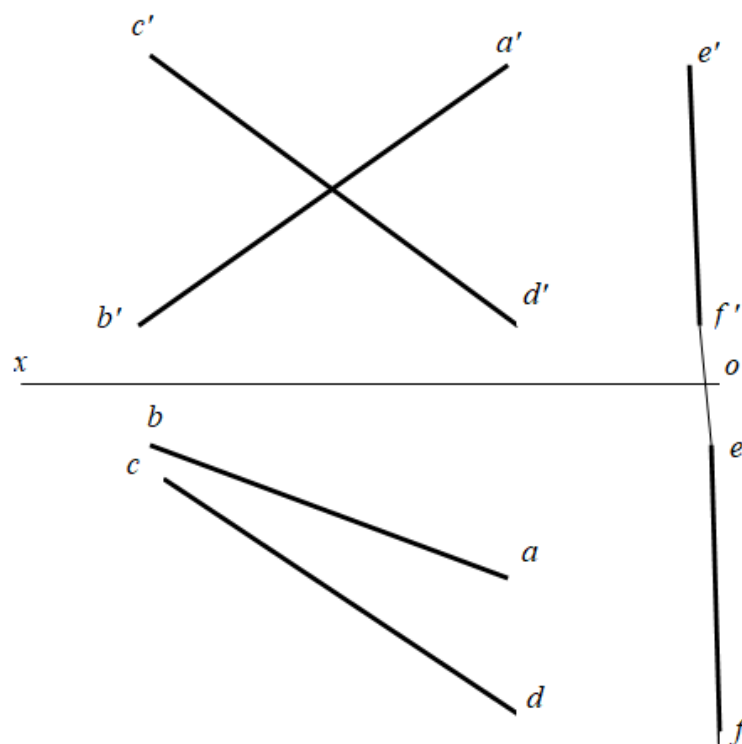
чизикга параллел чизик ўтказилиши керак. S нуктадан тортилган тўғри чизик P ва ABC текисликларга параллел бўлади. Негаки MN чизик иккала текисликга тегишлидир.

Демак, чизмаларни тузиш усулларини ўзлаштирган ўқувчи масаланинг қандай холатларда берилишидан қатъий назар ечаолади.

4 – расм

Масала: AB , CD ва EF тўғри чизиқларни кесувчи ихтиёрий тўғри чизиқ ўтказилсин (5-чизма). Масаланинг ечимини топиш учун фазовий чизмасига

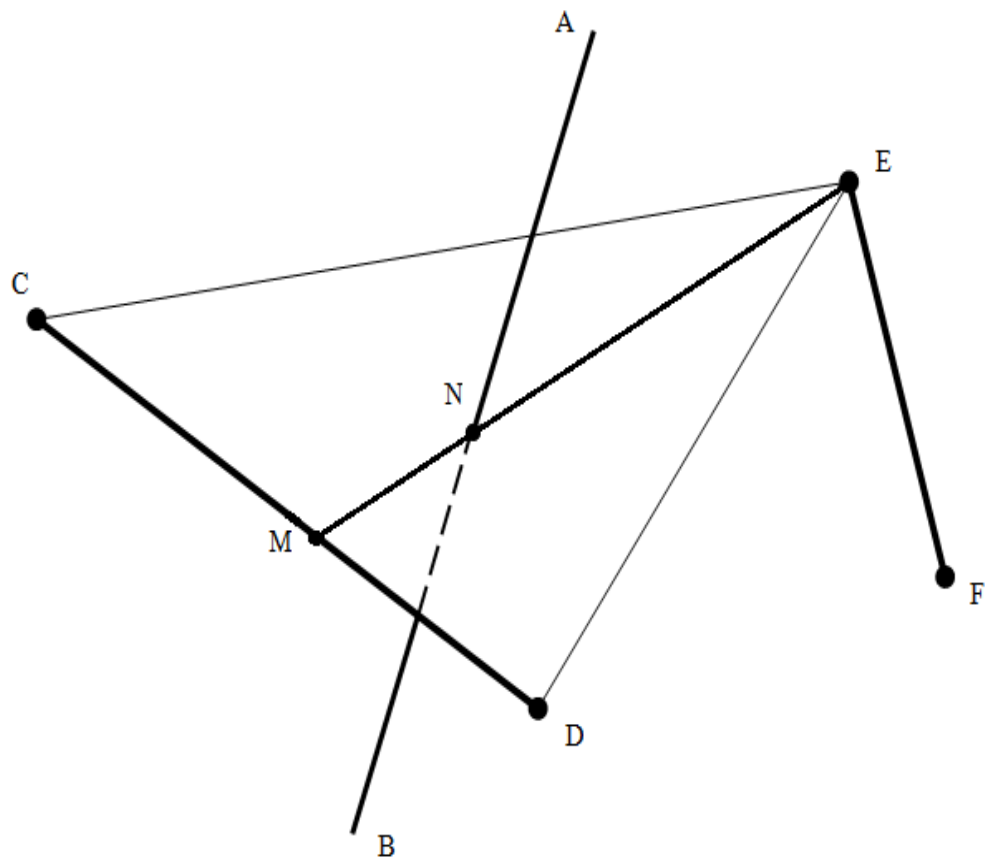

5 – расм

(6-чизма) эътибор беринг.

Савол: қандай тўғри чизиқ учала тўғри чизиқни кесувчи бўлади?

Жавоб: бизга маълумки тўғри чизиқ учала тўғри чизиқни кесувчи бўлиши учун, тўғри чизиқ учала чизиқлар билан умумий нуқталарга эга бўлиши керак.

6 – расм

Демак, 6-чизмадан кўришиб турганидек бирор бир чизикни (CD)бошқа чизикнинг (EF) бирор нуқтаси (E) билан боғлаб, текислик (CED) ҳосил қилиш керак сўнгра учинчи чизикни (AB) текислик (CED) билан кесишув нуқтаси (N) аниқлаб олинади. Энди E ва N нуқталар туташтирилса, тўғри чизик CD тўғри чизикни M нуқтада кесиб ўтади

Демак, EM тўғри чизик масала ечими бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Chizma geometriya va kompyuter grafikasi”, darslik. Yu. A. Askarov va boshq. Toshkent, 2019 y.
2. “Сборник задач по начертательной геометрии”, задачник. X. A. Арустамов.

AFG'ONISTAN BANK SANOATINING YORQIN KELAJAGI

Mohammad Kabir Mokaramzada*Termiz davlat universiteti magistranti*

11 sentyabr voqealari va Afg'onistonda yangi muvaqqat hukumatning tuzilishi hukumatga tizimli yo'l ochdi. Hukumat tuzilishi Afg'onistonda demokratiya va xalq saylovlarining boshlanishi bo'ldi. Ushbu bosqichda Afg'onistonning bank va pul tizimida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Bunday o'zgarishlarning mavjudligi xususiy sektorga qaraganda ko'proq davlat sektori bilan bog'liq bo'lib, bank tizimining rivojlanishiga va Afg'oniston bank tizimining yaxshi kelajagiga erishish uchun davlat va xususiy sektorda quyidagi fikrlarni hisobga olish kerak:

Banklarni xususiylashtirish: Erkin bozorni va barcha iqtisodiy korxonalar o'rtasidagi raqobat tamoyilini qabul qilib, Afg'oniston iqtisodiyoti ishlab chiqarish hajmini oshirish va bandlikni oshirish maqsadida ishbilarmonlik muhitini va afg'on bozorlarining gullab-yashnashini rivojlantirishga harakat qilmoqda. Bular orasida xususiylashtirishning eng muhim ustuni banklarni xususiylashtirishdir. Ushbu fikr Afg'onistonning yangi rivojlanib borayotgan iqtisodiyotiga qaramay, xususiy banklarga bozorda hukmronlik qilishga va davlat banklari bilan raqobatlashishga imkon berdi.

Ammo Afg'onistonda to'liq xususiy banklar amalga oshirilishidan oldin biz hali uzoq yo'l tutishimiz kerak va Afg'onistonning ishbilarmonlik muhitiga kirib borish uchun hali ko'p imkoniyatlar mavjud. Ehtimol, xususiy sektor banklarining yuqori salohiyatining eng yaxshi sababi uning moslashuvchanligi va tezkor ishlashida va urush sharoitida bo'lgan jamiyat va Afg'onistonning qashshoq iqtisodiyoti sharoitlari va talablariga yuqori darajada moslashishida. Bu xususiy sektorning bank xizmatlarini ko'rsatishda hukumatga qaraganda yaxshiroq bo'lishiga olib keldi.

Afg'oniston iqtisodiyoti moliya sektorining jamiyatning hozirgi holatidagi realliklaridan biri shundaki, byudjet taqchilligi markaziy va xususiy bo'lmagan bank tizimlarini rivojlantirishga katta miqdordagi sarmoyalarni oldini oladi. Shuning uchun banklarning raqobatbardoshligi banklar rivojlanishining muhim omillaridan biridir.

Ixtisoslashgan bank:

Keng ishbilarmonlik maydonining mavjudligi va ushbu maydonning malakasini oshirishga bo'lgan ehtiyoj banklardan biznes bozori gullab-yashnashi va jamiyat iqtisodiyoti sohasida professional ishlashni talab qiladi. Afg'oniston bank tizimidagi ixtisoslashgan banklarning faoliyati istalgan holatga yaqinlashmoqda, bunda barcha oddiy bank ishlaridan tashqari, ixtisoslashgan banklar ham mavjud. Ixtisoslashgan bank ishini ikki usulda amalga oshirish mumkin: biri; Tijorat banklarida faqat uy-joy kabi ma'lum bir sohada faoliyat yuritadigan ixtisoslashgan filiallar mavjud. Ikkinchi; Faqatgina aniq iqtisodiysohalarda ishlaydigan banklarni tashkil etish; Qishloq xo'jaligi banki, uy-joy banki, sanoat banki va ...

Turli xil bank muassasalari va xizmatlarini taqdim etish:

Pul mablag'larini yaratish - bu bank tizimining eng muhim ustuni va kuchi bo'lib, u kredit imkoniyatlari va kreditlarning kengayishi bilan ortib boradi. Shuning uchun ishlab

chiqarish va biznesni kengaytirish va gullab-yashnashi uchun jamoatchilik darajasidagi ob'ektlarni diversifikatsiya qilish va odamlarni kreditlar va qulayliklar olishga va ularni bankka to'lashga undash nafaqat xalq va jamiyat manfaati, balki bundan ham ko'proq manfaatdor Bu esa ularning jamiyatdagi qudratini oshiradi, chunki buning uchun qancha imkoniyatlar yaratilsa, shuncha ko'p pullar paydo bo'ladi va yaratilgan pullar banklarga qaytariladi. Maqolga ko'ra, bank pullarining asl egasi pul oxir-oqibat bankning o'ziga qaytishini anglatadi.

Afsuski, bizning jamiyatimizda bank kreditlari va kreditlari iqtisodiy yondashuvga ega bo'lishdan va jamiyatning ishlab chiqarish sektori va bozorining real ehtiyojlari asosida taqsimlanishdan ko'ra siyosiy va iqtisodiy bo'lmagan yondashuvni qo'lladilar, bular ham siyosiy kreditlar va moliyaviy ishonchsizlik. Bunday sharoitlar ishlab chiqarish sektori uchun noqulay sharoit yaratadi. Ammo shunisi aniqki, uzoq muddatda ishlab chiqarish sektori moliya bozori va bank kreditlari va kreditlarining katta qismini egallashi mumkin. Chunki pul uzoq muddatda foyda olish yo'lini topadi.

Banklarning jamiyatdagi ishonchi va ishonchini oshirish:

Urushdan keyingi o'n yillikda Afg'onistonda bank ishi o'sishining asosiy sabablari xalqaro hamjamiyatning yordami, hukumat moliyaviy birjalari va bir nechta xususiy kompaniyalarning faoliyatidir. Ammo bu davrda odamlarning kichik depozitlariga eng kam e'tibor berildi. Garchi har xil turdagi bank hisobvaraqlari jamoatchilikka tanishtirilgan bo'lsa-da, pul o'tkazmalarining kichik idoralari hali ham kuchli va yengilmas raqib hisoblanadi. Bank ishini rivojlantirish uchun odamlarning kichik omonatlarini, asosan chet el manbalarini to'plash bo'yicha samarali choralar ko'rish zarur. Bank xizmatlarining globallashuvi va pul o'tkazmalari xarajatlarining pasayishi odamlarning mayda pul mablag'laridan foydalanish usullaridan biridir.

ADABIYOTLAR:

1. www.google.com/toloTV.com
2. google/kabulbank.af.com

**THE ROLE OF INTERNATIONAL MARKETING IN DEVELOPMENT OF
FOREIGN TRADE**

Dawary Mohammad Hasib

Masters, Uzbekistan, Termiz State University

Introduction

International marketing is the science of using the principles of marketing. International marketing is the business of delivering goods and services from one country to customers in other countries to grow foreign trade and make more profit. International marketing also includes the production and sale of goods and services in more than one country. International marketing is about marketing activities in more than one country. Of course, international marketing is often referred to as global marketing, which means that in international marketing, the integration of marketing is planned with the wishes of the international customer and is designed based on the needs of the people of different countries.

The importance of international marketing

Today, no country lives in complete separation from other countries. The economic resources, technology, and standard of living of one country depend on the economies of other countries, which are interconnected by a complex flow of goods, services, capital, and technology. Countries increase their production levels and make more profit through international exchanges.

Through imports (import stages), they obtain goods that they are unable to produce, and through exports, they send surplus manufactured goods to other countries. Although a country may have different factors of production and be able to produce a variety of goods, it will not be able to produce them at the same price. The primary cause of international trade is apparently the difference in the prices of goods and services of countries.

Price difference

Differences in prices are either due to differences in supply conditions or production facilities or differences in demand conditions or consumption patterns or a combination of them. Differences in supply conditions may be due to differences in natural resources, efficiency, work skills, levels of production technology, frequency of factors of production, and so on.

However, differences in costs or supply conditions are not the only cause of price differences, but differences in demand conditions, which are mainly shaped by different income levels and consumption patterns of countries, are as effective in creating price differences as supply differences.

By starting an international exchange, each country can use its production factors to produce products that are more efficient and exchange them with products of other countries. International exchanges pave the way for the creation of international expertise. By accessing foreign markets through exports, economic institutions grow more, thereby offering their products to the domestic and foreign markets with better quality and making

more profit. The desire to continue industrial investment, the need for economic growth, the motivation to gain excellence and reputation in the business arena, the emphasis on improving efficiency and profitability, the saturation of domestic markets, mass production policy and the need for foreign exchange earnings are among the factors that necessitate international marketing. They reveal more.

The main goals of international marketing

- To strengthen free trade globally and to bring together all countries for trade.
- To increase globalization by integrating the economies of different countries.
- Achieving world peace by establishing trade relations between different nations.
  - To promote social and cultural exchange between nations.
  - To help developing countries in their economic and industrial growth by inviting them to the international market and thus closing the gap between developed and developing countries.
  - To ensure sustainable resource management worldwide.
  - To export and import goods worldwide and distribute profits among all participating countries.
  - To maintain free and fair trade.

International marketing participates in global trade with the aim of achieving all goals and connecting countries. It should be noted that creating jobs in countries has limitations and demands, but when marketing is done internationally, you must consider the details and complexities of it every minute. In such cases, as the market expands, demand grows, preferences change, and the company is forced to follow the laws and regulations of two or more countries.

BIBLIOGRAPHY:

1. <https://ixport.ir/international-marketing/>
2. <https://www.sepidarsystem.com/blog/international-marketing/>
3. <https://www.researchgate.net/publication/338752307> The role of internaional
4. marketing_in_international_business_strategy

**AYOLLAR DAROMADLARINING OILALAR DAROMADLARIDA USTUN
BOLGAN ULUSHI****Eilyar Noor Muhammad***Aibak shahri Samangon viloyati organish misoli**Termiz davlat universiteti 1- Bosqich**Magistranti iqtisodiyot tarmoqlar va sholar boyicha.*

Ushbu tadqiqotning maqsadi Aybakdagi oilalar daromadlaridan yuqori bo'lgan ayollar daromadlarining ulushini barqarorlashtirish edi. Amaliy tadqiqotlar va uning usuli tadqiqot turi edi. Ko'rib chiqilayotgan statistik aholi, Samangan viloyatining Aybak shahrida ishlaydigan ayollar Tanlangan namunalar - ushbu shaharda turli xil ishlarda ishlaydigan 272 ayol. Namunalar tadqiqotchining o'z fikri asosida tanlangan. Tadqiqot vositasi ishlayotgan ayollar bilan yuzma-yuz suhbat orqali o'tkazilgan anketa edi. Dasturiy ta'minot yordamida ma'lumotlarni tahlil qilishlari (excel va spss21) programda bajarilgan. Variantlarning heterojenligini bilish sinovdan (Heteroskedastiklik testi) Va test modeliga mos kelish uchun(Ramsey-ni qayta tiklash testi) Ishlatilgan. Baholash sxemasi Minser daromadiga bog'liqdirU Aibak shahrining ijtimoiy va iqtisodiy tuzilishiga moslashtirildi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim, ish soatlari tajribasi kabi omillar Aybakda ishlaydigan ayollarning daromadlari bilan sezilarli darajada bog'liq. O'qish darajasi, ish tajribasi va kuniga ish vaqti Ijobiy qaytishga ega Bu ushbu shaharda ishlaydigan ayollar daromadlari tarkibiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotda olingan. Ish tajribasining ikkinchi kuchi va ayollar daromadlari o'rtasida sezilarli, ammo salbiy bog'liqlik mavjud Bu shuni anglatadiki, Aybak shahrida ishlaydigan ayollar yoshi bilan Ularning ish tajribasi ortdi, ammo yoshi o'tgan sayin, ma'lum darajada asta-sekin o'sib boradi Yuqorida aytib o'tilganlarga asoslanib, ularning usullari kamayadi Ilmiy daraja, bir yillik ish staji va bir soatlik ishning ko'payishi bilan ayollar daromadi mos ravishda 22%, 6% va 8% foizga oshadi. Shuningdek, ayollarning daromadi, oilaviy savollar va pul o'tkazmalari Ish bilan ta'minlangan a'zolar Aibakdagi uy xo'jaliklari daromadlarining mos ravishda 33%, 4% va 114%.

Kalit so'zlar: *Ayollar daromadi, bu minser daromadning funktsiyasidir , ish bilan ta'minlangan va ishsiz ayollar, Aybak shahri.*

Kirish: Kadrlar resurslari mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy o'sishi va rivojlanish jarayonida muhim rol o'ynaydi Shunday qilib, jamiyatlarning taraqqiyoti uning kadrlar rivojlanishiga bog'liqdir Iqtisodchilar rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish va rivojlanishning pasayishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir Ular o'quv poydevorining etishmasligini va kadrlar tayyorlash samaradorligiga etibor berilmasligini bilishadi (2011, Wu & Morgan). Bugun, Ayollarga e'tibor va ularning jamiyatdagi roli muqarrar, So'nggi yuz yil ichidagi eng katta o'zgarishlardan biri sifatida, Iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda ayollarning faolligi sezilarli darajada oshdi. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotida ayollarning ishtirokiga ta'sir etuvchi omillarni tan olish oila sohasidagi muhim

masalalardir (Gidner, 1995.) Rivojlanayotgan va rivojlanmagan mamlakatlarning aksariyat qishloq ayollari marginal va harakatsiz hisoblanadi, Bu qishloq ayollari ishi uchun ish haqi olmasliklariga to'g'ri keladi. Ular asta-sekin savodxonlik, yangi ko'nikmalarni o'rganish, daromadlarni teng taqsimlash va ishchilar sinfi bilan aloqa qilish kabi rivojlanish faoliyatidan mahrum bo'lmoqdalar. Natijada, ish haqi olmaganligi sababli, ular past va past deb hisoblanadi, bu esa natijaga olib kelishi mumkin Jamiyatning butun tuzilishiga kutilmagan salbiy va halokatli ta'sirlarni o'tkazing (Aliaei, Rezvanfar va Akbariy, 1388.) Bugungi dinamik va gullab-yashnayotgan iqtisodiyot o'zining barcha texnologik nafliligi bilan dunyo mehnat bozorida ayollarning jismoniy va aqliy ishlarini bajarish bilan uzviy bog'liqdir. Dunyo bo'ylab tovar va xizmatlar ishlab chiqarish sohasida raqobat tamoyili va haddan tashqari xilma-xillikning institutsionalizatsiya qilinishi bilan rivojlangan davlatlarning aksariyati va rivojlanayotgan mamlakatlar kun sayin keng tarqalib bormoqda. O'tmish tajribasi shuni ko'rsatdiki, Afg'oniston bir tomondan O'rta asrlarning qoloq madaniyatiga duch keladigan yirik shahar va qishloqlardan biridir. Boshqa tomondan, Afg'onistonning barcha aholisi, ayniqsa, ayollar uchun munosib ish topish imkoniyati yo'qligi va yoshligida oilalarni shakllantirish Ba'zi hollarda ushbu guruh ijtimoiy tizimda ijtimoiy qadriyatlarni yaratishda muhim rol o'ynay olmagan. Boshqa tomondan, dunyoning boshqa qismlarida ayollar ishi sohasidagi ba'zi topilmalar natijalari shuni ko'rsatmoqda Er aholisi uchun qiyin yashash sharoitlari va ishlab chiqarish usulini modernizatsiya qilish va avtomatik mashinalar yordamida inson mehnati bilan mashg'ul bo'lish Bu ayollarga va qizlarga munosib ish topib, hayot davomida davom ettirish uchun nikoh yoshini oshirishga va oilalaridagi bolalar sonini kamaytirishga olib keldi, So'nggi yigirma yil ichida bo'lgani kabi, Afg'onistondagi davlatlarning va xalqaro sheriklarning qo'llab-quvvatlashi bilan birga bo'lgan Afg'onistondagi ayollarning davlat va nodavlat tashkilotlarida ishtirok etishi, ayollar tarixiy o'tmishdagiga qaraganda ko'proq va katta rol o'ynagan. Rasmiy va norasmiy ishlarda ularning ulushi yanada rang-barang bo'lganligi. Bir tomondan, chet elliklar va ushbu ishonchli vakillarning urushlarida qatnashganlarning mudhish niyatlarini amalga oshirish uchun eroziv uyma-uy urushlarini davom etishi chet el agentlarining ushbu mamlakatning ijtimoiy tartibini buzishiga olib keldi So'nggi to'rt yillikda ko'plab ayollar erlaridan ayrilib, o'z oilalarining majburiy homiysi va boquvchisiga aylandilar, bu o'z-o'zidan jamiyatning ushbu zaif qatlami ayollarining og'ir ish bilan shug'ullanishining muqarrarligiga olib keldi. odatda kichik to'lov bilan qo'llaniladigan bozorlarda. Ayollar daromadlarining oilalar daromadlaridan yuqori bo'lgan ulushi (Aibak shahri misollari) - bu xabarda *Termiz Davlat Universiteti Magistratura Bolimi Iqtisodiyot va tarmoqlar va sohalar boyicha 1- Bosqich Magistranti Eilyar Noor Muhammad* tomonidan yozilgan maqola. , ayollarning ishi va bandligini belgilovchi omillarni bilish uchun.

MANBA:

1. V. Yoxan Morgan va Bin Vu. (2011). Xitoyda oliy ta'lim islohoti.London: Routledge.
2. Afg'onistonning markaziy statistikasi. (8, 2014). www.aop.gov.af. (Markaziy statistika idorasi) Qaytish sanasi 7 11 2019 yil, www.etalatroz.com saytidan
3. Bizning Afg'oniston. (19 8, 1397). www.dailyafghanistan.com. (Afg'oniston gazetasi) Qaytish sanasi, 1398 yil 24 8, men http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=145532

**THE ROLE OF EDUCATION IN ECONOMIC AND SOCIAL
DEVELOPMENT**

Aasi Abdul Samad

*First Year Economic Master Student
of Termez State University*

Abstract: *Investment in education is very importance and should be considered as a kind of investment, and the percentage of educational expenditures of countries is a figure equal to 10 to 20 percent of the total budget of each country, and these costs include administrative expenses, staff salaries, textbooks and teaching aids, equipment and maintenance of educational buildings and other current budgets.*

Education plays an essential role in economic and social growth and development and is recognized as one of the important goals of all countries.

The development of education is directly related to the development of science and industry and production and, of course, to economic development, and in a way, the relationship between education and economic and social development is a complex one.

Education changes the values and attitudes of individuals and this has a direct impact on the economic situation.

If education is considered a consumer good, consumption should be reduced during crises and therefore less education should be provided. If education is a sustainable commodity, it will naturally increase the productive capacity of society.

Why should the volume of investments in education be increased? The answer to this question must be sought in the changes and developments that education brings about in the individual and society. Therefore, education will increase the production capacity and the economic growth of the society will increase the income and equitable distribution of wealth and will also play an effective role in the formation of human capital.

The main purpose of writing this article is to show that education is an investment and there is no way to accelerate the pace of economic and social growth other than massive investments in human resources.

Keywords: *Education, Socio-economic Development, Financing Education, Educational Services, Relationship between Education and Social Development*

Introduction:

The economics of education is a science that has expanded mainly in the world for thirty years and uses the achievements of economics to achieve the goals of education.

In the eighteenth and nineteenth centuries, renowned economists such as Adam Smith, Alfred Marshall, and John Stuart Mill examined the importance of education and one of the categories of national investment, as well as issues related to how capital is used in education.

Adam Smith wrote in *The Capital of Nations* in 1776: "A person who has worked hard and studied for a long time can be compared to one of the most expensive machines." Other

classical economists have considered the cost of education to be an investment, which will lead to future profits. The Russian economist Stromilin also discussed the importance of economics in national education in 1924.

Thus, in the last 30 years, the theory has spread that education costs should be considered as an investment, which, in the words of Schultz and Becker, refers to the concept of human capital.

In principle, it should not be overlooked that education expenditures have risen sharply in all countries of the world, with an average of about 6% of the world's gross national income being spent on formal education, a figure of about 7% in industrialized countries and in developing countries is about 5%.

According to UNESCO, the average US education expenditure in the last ten years has been 7% of its gross national income each year, the average in Canada has been 8.5% of its gross national income each year.

In other words, the percentage of education costs of countries is equal to ten to twenty percent of the total budget of each country. These costs include administrative costs, staff salaries and teachers, textbooks and teaching aids, equipment, construction and maintenance of buildings Education and other current budgets.

The main part:

UNESCO has based its calculations on five levels of education: preschool, primary, secondary, higher and other types of formal education.

Developed countries mainly spend the most on general education (pre-school and primary). While in developing countries, the highest costs are spent on higher education. In any case, it should be considered that the role of education in economic and social growth and development is very effective and, in this regard, many studies have been done and about the role of trained manpower in economic development, education costs, profitability of investment in education has made considerable progress.

This is a question that most researchers have left unanswered. One of the important effects of the expansion of education is that it develops political and social liberal tendencies. Another important effect is that the expansion of education reduces the growth rate of the population and thus a major problem in developing countries Reduces.

Educated people get married later and know better how to control their children and the population. These people also think more about their health and pay more attention to the diagnosis of their diseases and show higher expectations in preparing their food and shelter. In addition, increasing the level of public education increases life expectancy and life expectancy, and this encourages more activity to improve economic and social life.

most European countries use a combination of grants and loans. In South America, it is only lent to students.

Conclusion:

At the end of this article, it is necessary to remind that despite the vital importance of using economics, education in the growth and development of cultural, social, industrial and economic, we in our country (Afghanistan) are still at the beginning of research in this field and thousands of issues.

Hopefully, all of us, with a deep understanding of the fact that access to real knowledge is not possible without scientific research, will be able to fulfill our role and task in various fields of education, including economics and planning.

REFERENCES:

1- International Review of Management and Marketing – Available at:
<file:///C:/Users/UserLA12499/Downloads/1865-5385-1-PB.pdf>

2- Education issues - Mohammad Taher Maheri - Amirkabir Publications - First Edition - 1985

3- Introduction to Economics and Education - Dr. Hossein Lotfabadi - University Jihad Publications - 1996

**AN ASSESSMENT OF INCOME SOURCES AMONG URBAN HOUSEHOLDS
IN AFGHANISTAN: EVIDENCE FROM SAMANGAN PROVINCE****Mansor Azizi***Graduate student in economics and tourism faculty,**Termez state university*

Abstract: *This study appraised income sources among urban households in Afghanistan, using Samangan province as a case study. The data were collected with assistance of a questionnaire from 174 households in study area. The respondents were selected using a convenience sampling approach. The questionnaire was contained two key sections including demographic characteristics and employment and financial condition. The collected data were analyzed with EViews 9.0 and followed descriptive statistics methods. The findings reveal that salary and wage plays vital role to total household income and contribute around 70.5%. Following up by, remittance (16%), farming (7.8%), rent (4.6%) and pension (1.1%).*

Keywords: *Income source, urban household, Afghanistan*

Introduction

There are several definitions on household income, the most common one is from the International Labour Organization (ILO) which defined as “Household income consists of all receipts whether monetary or in kind (goods and services) that are received by the household or by individual members of the household at annual or more frequent intervals, but excludes windfall gains and other such irregular and typically one-time receipts. Household income receipts are available for current consumption and do not reduce the net worth of the household through are duction of its cash, the disposal of its other financial or non-financial assets or an increase in its liabilities. Household income may be defined to cover: (i) income from employment (both paid and self-employment); (ii) property income; (iii) income from the production of household services for own consumption; and (iv) current transfers received” (Canberra Group, 2011; OECD Facebook, 2013). The term “household income” comprises aggregate earned and unearned income from all household members (The Center of Rural Pennsylvania, 2007). Global GDP per capita increased over last years, from USD 9,553 in 2010 to USD 11,433 in 2019 (Statistics Times, 2021). Tanzania experienced an enhancement of household consumption per capita by 0.08% from 2000 to 2007 (MKUKUTA Monitoring System, 2009). The real income per capita raised by 13% from 1996 to 2004 in Nigeria (Oyekale, Adeoti, & Oyekale, 2006). The Asia Foundation analyses the overall condition of households in Afghanistan, its findings reveal that the average monthly household income is USD 165, with average monthly income (USD 216) in urban areas and (USD 148) in rural areas (The Asia Foundation , 2016). Afghanistan has experienced years of confrontation and conflict, which smashed economic, social and political infrastructures. In 2002, the new government distributes millions of dollars to

rebuild the societies and to improve the welfare of households in the country. Government budget is classified into two main categories; operational and development. In 2004, domestic revenues funded only 50% of operational budget. The remained part of operational budget and development budget are financed by international assistance (Barlas, 2020). Many scholars have been researched on income sources in different countries. A study in Russia investigated household income among rural and urban household, their outcomes exposed that more than 32% of total income of rural household comes from farming, salary income accounts for only 30% of total income. In urban regions, salary and wage earnings are by far the largest source of household income, accounting for more than 50% of total income, while the share of income from household plots is less than 6% (Oglobin & Brock, 2006). Barlas (2018) conducted a research on income inequality in Afghanistan using Northern provinces a case study. He found that total household income was comprised from difference sources such as remittance, salary, farming income and so on. Salary at 57.4% had the highest input to total household income, remittances and farming income subsidizes 30% and 7% respectively. Interest income at 0.2% showed the lowest involvement to total income. This study attempts to evaluate income sources among urban households in Afghanistan, evidence from Samangan province. For purposive results the following research questions are stated:

- 1- What income sources are known for households?
- 2- Which income source has the highest contribution to household total income?

This study analyzed income sources of urban households in Afghanistan. The following conclusion can be drawn:

- □ Households generate income from several sources such as salary, farming, remittance, rent and pension.
- □ Salary and wage contribute significantly (70%) to household total income.
- □ International remittances subsidize 16% of total income.

REFERENCES:

1. Barlas, A. W. (2018). An Assessment of External Remittance Contributions to Total Household Income: A Case Study of the Northern Provinces in Afghanistan . *Afghan Economic Society* .
2. Barlas, A. W. (2020). The Impact of Government Expenditure on Economic Growth in Afghanistan . *Journal of Economics and Business* , 729-733.
3. Canberra Group. (2011). *Handbook of Household Income Statistics* . Canberra Group.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ПАЙДО БЎЛИШ БОСҚИЧЛАРИ

Аҳмаджонова Зарнигор Исроилжон Қизи

Талаба, Фаргона Давлат Университети,

Тожимаматов Ибраил Нурмаматович

Фан магистри, ўқитувчи,

Фаргона Давлат Университети,

Технология динамик равишда ривожланиб бориши билан шу технологияларга асосланган ҳолда иқтисодий фаолият ҳам ўзгариб боради. Бинобарин, рақамли иқтисодиётнинг ўзи доимий равишда такомиллашиб, мукаммаллашиб боради.

Рақамли иқтисодиёт илмий фаолият соҳаси сифатида иқтисодий тадқиқотларнинг услубий ташкилланишига, уни кўп агентли ўзаро таъсирларни таҳлил қилишга мўлжалланган ҳамда таҳлил усуллари ўрганишга ва уларни натижаларини ҳаётга тадбиқ этишга қодир фандир.

Рақамли иқтисодиётнинг шаклланиши технологик тараққиёт натижасидир ва унинг назарияси ахборот жамияти ва ахборот иқтисодиёти назариясининг мевасидир.

18-асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб бир-бирини ўрнини босувчи бир қатор саноат инқилоблари жамият тараққиётига кучли туртки берди.

Биринчи саноат инқилобининг бошланиши анъанавий равишда 18-асрнинг ўрталарига тўғри келади. Айни шу даврда буғ двигателининг ихтироси, темир йўлларнинг фаол қурилиши амалга оширилган. Ушбу ривожланиш босқичи 1840 йилларга қадар давом этди.

Иккинчи саноат инқилоби 19-асрнинг охирида бошланди. Бу давр йигирманчи асрнинг бошларига қадар давом этди. Бу даврнинг асосий ютуқлари электр токини ихтироси ва конвейер тизимларидан фойдаланиш ҳисобланади.

1960-йилларда бошланган **учинчи саноат инқилоби** яримўтказгичларнинг ривожланиши ва компютерларнинг тарқалиши билан боғлиқ бўлиб, 1990-йилларга қадар давом этди.

XX-XXI асрларнинг бошларида **тўртинчи саноат инқилоби** бошланди, бу рақамли технологияларга асосланган ва улкан ривожланиш суръатларини, иқтисодиётнинг иккала алоҳида агентларнинг чуқур ўзгаришини ва улар ўртасидаги ўзаро таъсирни таҳлил қилиш билан боғлиқдир.

К.Шваб тўртинчи саноат инқилобининг мегатрендларини уч қисмга ажратиб кўрсатди: 1-жисмоний (учувчисиз транспорт воситалари, 3D босиб чиқариш, илоғор робототехника, янги материаллар), 2-рақамли (рақамли технологияларга асосланган товарлар ва одамларнинг ўзаро алоқалари) ва 3-биологик (синтетик биология, биомухандислик (биоинженерация)).

Шу билан бирга, ушбу ўзгаришларни акс этирувчи назарий тушунчаларни қайта кўриб чиқиш мавжуд.

Ижтимоий тараққиётни инсон ҳаётининг моддий шароитларини яхшилаш билан боғлаш анъанаси XVIII аср олимларининг асарларида кўрсатилиб ўтилган, бироқ улар

фақат XIX асрнинг иккинчи ярмида ўрганилган. Тарихий мактаб вакиллари асарларида технологик мезонни инсоният жамияти тараққиётини даврийлаштириш учун асосий манба сифатида ажратиб кўрсатиш тенденцияси кузатилди.

Йигирманчи асрнинг бошларида янги тарихий мактаб ушбу ёндашувни маъқуллади. Шу билан бирга, технологик жараёнларни институт йўналишлари (мактаблари) ривожланиб борди. Унинг натижасида ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг технологик жиҳатлари махсус тарзда таҳлил қилиниш имконига эга бўлинди.

Америкалик социологлар Д.Рисман ва Д. Белл "Ост индустриал жамият" атамасининг келиб чиқишига сабабчи бўлдилар. Бу саноат сектори етакчи сектор сифатида илм ва билимга йўл очадиган жамият сифатида тушунилади.

Остсаноат жамият шаклланишининг уч босқичини ажратиш одатий ҳолдир:

•**биринчи босқич** саноат ривожланган ва ресурсларга асосланган мамлакатлар ўртасидаги қарама-қаршилик кучайган 1973 йилги нефт зарбасидан бошланиб, 1980 йилларнинг бошларида тугади;

•**иккинчи босқич** 1980–1989 йилларни қамраб олади. Бу бошқа турдаги қарама-қаршиликнинг кучайиши билан боғлиқ – остсаноат ва янги саноатлашган мамлакатлар ўртасида намоён бўлди;

•**учинчи босқич** 1992 йилда бошланган ва бугун ҳам давом этмоқда. Бу энг ривожланган мамлакатларда ахборот инқилоби билан боғлиқ босқичдир.

Биринчи бўлиб “ахборотлашган жамияти” тушунчаси 1960 йилларнинг иккинчи ярмида пайдо бўлди. “Ахборотлашган жамияти” атамасини Токио Технология Институтининг профессори Ю.Хаяшига кашф қилган. Япония ҳукумати ҳисоботларида жамиятга бир қатор ташкилотлар, жумладан, иқтисодий режалаштириш агентлиги, компьютердан фойдаланишни ривожлаштириш институтининг ва саноат тузилмаси кенгаши томонидан тақдим этилган маърузаларда билим жамиятининг асосий хусусиятлари эканлиги аниқланган. Хужжатларнинг номларини ўзи шундан далолат беради: “Япония ахборот жамияти: мавзулар ва ёндашувлар” (1969), “Япония жамиятининг ахборотлаштиришга ёрдам бериш сиёсати контурлари” (1969), “Ахборот жамияти режаси” (1971). Ушбу ҳисоботларда компьютерлаштиришнинг ривожланиши одамларга ишончли маълумот манбаларидан фойдаланиш имкониятини берадиган ва уларни одатдаги ишлардан озод қиладиган, ишлаб чиқаришни автоматлаштиришнинг юқори даражасини таъминлайдиган юқори даражада ривожланган жамият деб таърифланди. Шу билан бирга, муҳим ўзгаришлар тўғридан-тўғри ишлаб чиқаришнинг ўзига таъсир қилади, натижада унинг маҳсулоти кўпроқ “маълумот талаб қиладиган” бўлиб, унинг нархига ижобий таъсир қилишга олиб келади. Моддий маҳсулотни эмас, балки ахборий маҳсулотини ишлаб чиқариш, муаллифларнинг фикрига кўра, жамият таълими ва ривожланишининг ҳаракатлантирувчи кучи бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Хасаншин, А.А.Кудряшов, У.В.Кузьмин, А.А.Крюкова. “Цифровая экономика”, Москва -2019 г.
2. М.Бўтабоев, А.Ўринов, Ф.Мулайдинов, И.Тожимамтов, “Рақамли иқтисодиёт” ОТМ талблари дарслик, Самарқанд-2021 й.

**RAQAMLI IQTISODIYOT — MAMLAKAT IQTISODIYOTINI
RIVOJLANTIRISHNING ASOSI****Akramov Izzatillo Murodjon O‘g‘li***Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiyoti rivojiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlari: *raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy o‘sh, iqtisodiyot, YaIM.*

Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish asosida mamlakat iqtisodiyoti jadal o‘sh sur‘atlariga erishish mamlakatimiz iqtisodiyoti oldida turgan eng dolzarb masala hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda dunyoning ko‘plab mamlakatlari iqtisodiyotiga jadal kirib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning tez sur‘atlar bilan rivojlanishi, iqtisodiyotning globallashuv jarayonlarini tezlashtirishini yuzaga keltirdi. Iqtisodiyotning barcha jabhalarida ulardan samarali tarzda foydalanish bugungi kun talabiga aylanmoqda. Raqamli iqtisodiyot – bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo‘lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko‘chirish deganidir.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish asosida mamlakatdagi mavjud barcha soha va tarmoqlarda qo‘shimcha qulayliklar hamda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratiladi. Bu ham davlatga, ham aholiga va eng asosiysi tadbirkorlarga qo‘shimcha foyda deganidir. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mamlakatda tadbirkorlik qilishga undovchi, qulay ishbiarmonlik muhiti hamda qulay investitsion muhitning shakllanishiga ijobiy ta’sir qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkin-ki, bugungi kunda O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish juda muhim hisoblanadi. Bundan kelib chiqib mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev quyidagi fikrlarni bildirib o‘tgan edilar: *“Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda”*.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishining bir qator o‘ziga xos qulayliklari(afzalliklari) mavjud. Quyida ularning asosiylari ko‘rsatilib o‘tilgan: - to‘lovlar uchun xarajatlar kamayadi (masalan, bankka borish uchun yo‘l xarajatlari, vaqt va boshqa resurslar tejaladi);

-raqamli dunyoda tovar va xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta;
- Fidbek (iste’molchilar fikri)ni tez olish hisobiga tovar va xizmatlar jadal takomillashtiriladi;

- tezroq, sifatliroq, qulayroq tamoyillari asosida ish olib boriladi.

Raqamli iqtisodiyotning YaIM dagi ulushi AQShda 10,9 %, Xitoyda 10 %,

Hindistonda 5,5 % ni tashkil qilsa, O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich 2 % ni tashkil qiladi. O‘z-o‘zidan ma’lumki bu ko‘rsatkich O‘zbekistonda juda past hisoblanadi.

Yangi davr iqtisodiyotining samaradorligini quyidagilar oshirish mumkin:

- boshqaruv tizimidagi “inson aralashuvi” minimallashtirish, “o‘zaro bog‘liqlik” sxemasini elektron, oshkoralik asosida o‘rnatish orqali “korrupsiya”ni bartaraf etish;
- avtomatlashtirish va elektron shaklga o‘tkazish rejalashtirilayotgan davlat xizmatlarini hamda ularni elektron formatda ko‘rsatish tartib-taomillari to‘g‘risidagi axborot tegishli axborot tizimlarini va axborot resurslarini yaratish;
- soliq yukini individual hisoblash bilan “aqlli shartnomalar” tamoyili bo‘yicha ishlaydigan aqlli agentlar orqali soliqqa tortishni optimallashtirish;
- intellektual agentlarning “subyektivlik imtiyozlari” – soliqqa tortish, javobgarlik, identifikatsiya qilish va h.k.larni elektronlashtirish.

Tahlillar asosida mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish asosida mamlakat iqtisodiyotini jadal rivojlantirish mumkinligi kelib chiqadi. Chunki raqamli iqtisodiyot har doim iqtisodiyot rivojlanishiga to‘siqlik qiladigan “korrupsiya”ni kamaytiradi hamda hozirgi kunda eng dolzarb masalalardan biri bo‘lgan “xufyona iqtisodiyot” ni kamaytirishga yordam beradi. Bu ikki omilning kamayishi mamlakat iqtisodiyotining jadal rivojlanishiga olib keladi. Chunki mamlakat iqtisodiyoti rivojiga eng katta to‘siq bo‘layotgan ikki omil bu birinchisi – “korrupsiya” bo‘lsa, ikkinchisi bu – “xufyona iqtisodiyot”dir. Bundan O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish juda katta ahamiyatga ega ekanligi kelib chiqadi. Shundan kelib chiqib O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan quyidagi takliflarni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

birinchidan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun aholining kompyuter savodxonligi darajasini oshirish talab etiladi. Buning uchun respublika bo‘yicha barcha tuman va shaharlardagi maktablarni kompyuter texnologiyalari bilan ta‘minlash, maktablarda axborot texnologiyalari bo‘yicha fan dasturlarini qayta ko‘rib chiqish va ularni zamon talablariga moslash;

ikkinchidan, axborot texnologiyalariga moslashtirilgan OTMlarning yo‘nalishlarini hamda fan dasturlarini yangilash, zamon talablariga moslashtirish;

uchinchidan, ta‘limni eng zamonaviy dasturlar bilan ta‘minlangan noutbuklar bilan ta‘minlash(imtiyozli kreditlar, ijara to‘lovi yoki turli grantlar asosida);

to‘rtinchidan, barcha soha va tarmoqlarni jadal raqamlashtirishga o‘tkazishni ta‘minlash, qog‘oz hujjatlardan voz kechgan holda elektron hujjatlarga o‘tish tizimini joriy etish;

beshinchidan, yoshlarga innovatsion fikrlashni o‘rgatish. Bunda so‘nggi yillarda yaratilayotgan start-up va innovatsiyalar kataloglarini yaratish yoki mavjudlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish. Buning asosida yoshlarda innovatsiyalarga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish hamda yangi start-uplarni yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020-yil 24-yanvar
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 3- iyuldagi PQ-3832-sonli qarori
3. Karimov N G‘.,Xojimatov R X. Investitsiya. O‘quv qo‘llanma. – T.:2019

**ZAMONAVIY HUQUQ TIZIMIDA EMOJILARNI HUQUQIY TARTIBGA
SOLISHNING ZARURATI****Lapasov Asliddin To'liqin o'g'li***Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti*

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, dunyoning ko'plab mamlakatlarida emojilar bilan bog'liq holatlar va muammolar ko'plab muhokamalarga sabab bo'lmoqda. Dunyo bo'ylab ko'plab advokatlar emojilar bilan bog'liq ishlarda ularning aniq qanday ma'no anglatishini topishga harakat qilmoqdalar. Ammo, bu sud zallarida allaqchon sudyalar uchun eng yirik muammolardan biri bo'lib ulgurgan. Ular emojilarni dalil sifatida qabul qilish mumkinmi yoki mumkin emasligi haqidagi muhokamalarga aniq bir to'xtamga kelishgani yo'q.

Amerikalik olim Erik Goldmaning ta'kidlashicha emojilar bilan bog'liq huquqbuzarliklar holati kundan kunga oshib bormoqda. Uning hisob-kitoblariga qaraganda emojilar bilan bog'liq huquq buzilish holatlari 2017-yilda 33 holatda, 2018-yilda 53 ta holatda qayd etilgan bo'lsa, 2019-yilga kelib 171 holatda qayd etilgan. Bu ko'rsatkichlar Amerika Qo'shma Shtatlarining birgina Texas shtatida qayd etilgan. Tasavvur qilib ko'raylik, butun dunyo bo'ylab bu kabi emojilar bilan bog'liq huquqbuzarliklar qanchadan qancha sodir bo'layotgan ekan.¹⁴ Qiziqarlisi shuki, dunyoda biror bir davlatda emojilarni tartibga soladigan qonun hozirgacha ishlab chiqilmagan. Ammo, hozirda ko'plab mamlakatlarda ular bilan bog'liq huquqbuzarliklarning ko'payib ketayotganligi sababli qonunchilikka turli xil ko'rinishdagi takliflar kelib tushmoqda.

Emojilar turli huquq sohalarida noto'g'ri tushunish yoki noto'g'ri talqini etilishi ham mumkin. Shu sababli ham ular bilan bog'liq tushunmovchiliklar ko'payib ketmoqda. Bugungi kunda dunyo bo'ylab sudyalar uchun sud majlislarida emojilarni bilan qanday ishlash, ular bilan bog'liq vaziyatlarga qanday baho berish bo'yicha hech qanday yo'riqnoma mavjud emas. Emojilar bilan bog'liq huquq buzilish holatlarini huquqning ko'plab sohasida uchratish mumkin. Asosan, jinoyatni amalga oshirish, pornagrafiyaga oid ma'lumotlarni tarqatish yoki bo'lmasam pulga oid bo'lgan munosbatlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda.¹⁵

Emojilarni ba'zi bir olimlarning ta'biri bilan aytganda "universal til" deb bo'lmaydi. Hozirda birgina kosortiumda 2823 ta turli xil emojilar mavjud bo'lib, ular yuzlar ifodasini ko'rsatadigan, ob-havo, ovqat, turli xil mashg'ulotlar, qo'lda ifoda etilgan turli xil belgilarni ifoda etishi mumkin. Emojilar bilan bog'liq sud zallarida eng katta muammolardan biri bu ularning standart varianti yo'qligidadir. Ya'ni hozirda dunyoda judayam ko'p platformalar mavjud bo'lib, ularning emojilari bir-biridan tubdan farq qiladi. Apple, Sumsung, Microsoft va Google platformalarida mavjud bo'lgan emojilar bir-biridan ma'nosi va ko'rinishi jihatidan ham tubdan farq qiladi. Fuqarolar tomonidan ishlatiladigan telefonlar rusumiga qarab emojilar ham bir-biridan farq qiladi. Masalan, turli xil rusumdagi smartfonlar

¹⁴ For purposes of this portion of the paper, the term "emoji" is sometimes used to describe not only a single character face or object, but also its "predecessor," the emoticon, which consists of several keyboard characters

¹⁵ Browning and Seale, *More than Words The Evidentiary Value of Emoji*, 57 No. 10 DRI For Def. at p. 1.

ishlatadigan fuqarolar o'rtasida emojilar alamashilgan taqdirda Apple smartfonidan jo'natilgan emoji Samsung qurilmasida boshqacha ko'rinish beradi.¹⁶ Bu shuni anglatadiki, emojilarning dunyo bo'ylab standart ko'rinishi va variant yo'q. Shu sababli ham hozrida sud zallarida sudyalari ularning aniq qanday ma'no anglatishini bilish hamda tushunish masalasida ko'plab qiyinchiliklarga va tushunmovchiliklarga duch kelishmoqda. Bu degani bitta emoji turli xil platformalarda turlicha ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, emojilar davlatlarning madaniyatiga qarab ham ular orqali anglashilgan ma'no ham bir-biridan tubdan farq qiladi. Misol uchun, [👍] emoji ko'plab mamlakatlarda shu jumladan Amerika Qo'shma shtatlarida ham ijobiy ma'noni anglatadi, O'rta sharq mamlakatlarida yuqorida keltirib o'tilgan emoji salbiy ma'noni anglatadi. Yana shunday holatlardan biri kulib turgan [😄] emoji ko'plab mamlakatlarda ijobiy ma'noda qabul qilinsa, Xitoyda esa bu emoji "kinoya" "kesatq" ma'nosida ishlatiladi. Albatta, bu ma'lumotlarni bilib qo'ygan yaxshi, chunki har bir millat madaniyati va urf-odatlar va huquq tizimini hisobga olib, fuqarolar ular bilan keyin muloqatga kirishishsa, o'rtada hech qanday tushunmovchilik yoki bahs-munozara yuzaga kelmaydi.¹⁷

Texnika rivojlangan sari emojilar bilan bog'liq ishlar yanada murakkablashadi. Hozirgi davrdagi zamonaviy texnikalar yordamida emojilarni jonlantirish mumkin. Applening anemojisi yoki 3D emojisi foydalanuvchining yuz ifodalarini skanerlash orqali jo'natuvchining yuz harakatlarini jonlantiradi. Samsungning AR qurilmasi esa foydalanuvchilarning yuz ifodasidan kelib chiqib, ularning yuziga o'xshagan emoji yaratadi va uni foydalanuvchilar o'z tanishlariga jo'natish imkoni paydo bo'ladi. Bugungi kundagi bu kabi emojilar inson yuz ifodasidan deyarli farq qilmaydi. Shunday ekan ular inson erki va ularning ifodasini ko'rsatar ekan nima uchun ular huquqiy oqibat keltirib chiqarmasligi kerak ekan. Emojilar judayam katta ta'sir kuchiga ega bo'lib, insonlarning ichida qanday maqsad mavjud ekanligini ko'rsatish xususiyatiga egadir.¹⁸

Hozirgi davrda emojilar bilan har qadamda duch kelish mumkin. Bugungi kundagi emojilar dastlabki avlodiga qaraganda xursandchilik, g'am, jahl va shunga o'xshash insonlarning hissiyotlarini ko'rsata olishi bilan tubdan farq qiladi. O'tgan bir necha yillar ichida emojilar bilan bog'liq huquqbuzarliklar ancha ko'payib qolgan. Asosan bu huquqbuzarliklar intellektual mulk huquqi, jinoyat huquqiga va shartnomaviy munosabatlarda ham juda ko'plab uchramoqda. Shu bilan birgalikda ular yordamida ijtimoiy tarmoqlarda tuhmat qilish, aldash, kamsitish va shunga o'xshagan insonlarning ma'naviy zarar ko'rishiga olib keladigan holatlar ham talaygina. Bularning asosiy sababi emojilarni huquqiy jihatdan tartibga soladigan biror-bir qonun yoki normativ huquqiy hujjat qabul qilingan emas. Nafaqat O'zbekistonda, balki butun dunyoda ham ularning huquqiy jihatdan tartibga solish uchun faol harakatlar boshlanib ketgan.

¹⁶ Tanya M. Kiatkulpiboone and Andrea W. Paris, *Emoji and Deciphering Intent in the Digital Age*, 59-JUN Orange County Law 42, 43 (June 2017).

¹⁷ Joyce R. Rosenberg, *Substance and Style*, 87-APR J. Kan. B.A. 37 (April 2018); See also, Eric Goldman, *Emojis and the Law*, 93 Wash. L. Rev. 1227, 1263-1264 (October 2018).

¹⁸ Browning and Seale, *More than Words The Evidentiary Value of Emoji*, 57 No. 10 DRI For Def. at p. 1.

INNOVATION PROCESSES IN UZBEKISTAN: CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT

Akmal Isamuddinov

Master of ISMA University of Applied Sciences

Annotation: *In order to consistently implement the tasks outlined in the Action Strategy for the five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, the Strategy for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan for 2018 was adopted. The main goal of the Strategy is the development of human capital as the main factor determining the level of a country's competitiveness on the world stage and its innovative progress.*

Key words: *Action Strategy, Strategy for Innovative Development, "Road Map", "innovation management", "Smart Stops".*

An important condition for the dynamic development of the Republic of Uzbekistan is the accelerated introduction of modern innovative technologies in the economy, social and other spheres with a wide application of the achievements of science and technology.

Rapidly developing all spheres of public and state life of the country require close support of the ongoing reforms on the basis of modern innovative ideas, developments and technologies that ensure a quick and qualitative leap of the country into the ranks of the leaders of world civilization.

The main objectives of the Strategy to achieve the main goal:

- the entry of the Republic of Uzbekistan into the 50 leading countries of the world by 2030 according to the Global Innovation Index rating;

- improving the quality and coverage of education at all levels, developing the system of continuing education, ensuring the flexibility of the training system, based on the needs of the economy;

- strengthening the scientific potential and efficiency of research and development, creating effective mechanisms for the integration of education, science and entrepreneurship for the wide implementation of the results of research, development and technological work;

- increasing the investment of public and private funds in innovation, research, development and technological work, the introduction of modern and effective forms of financing activities in these areas;

- improving the efficiency of public authorities through the introduction of modern management methods and tools;

- ensuring the protection of property rights, creating competitive markets and equal business conditions, developing public-private partnerships;

- creation of a sustainable socio-economic infrastructure.

The main directions of the Strategy

1. Development of science, ingenuity and technology transfer. 2. Improving the system of financing innovation activities. 3. Development of infrastructure and information and

communication technologies. 4. Improving the education system and developing human capital. 5. Development of competition and reduction of administrative barriers.

Over the past period, the following works have been carried out in our country: - In order to implement the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-3698 of May 7, 2018, a "Road Map" for the development of the real sector of the economy with 39 state and economic management bodies was developed and implemented. About 20 organizations have created funds for innovative development and innovative ideas.

By the resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 18, 2019, the Concept of the introduction of intelligent urban Technologies in the Republic of Uzbekistan for 2019-2021 was approved. Currently, this concept is being implemented in Navoi, Nurafshan and Muynak. For the first time in 2019-2021, a concept for the development of the start-up ecosystem was developed. On the basis of the Academy of Public Administration, courses on "innovation management" were organized to improve the skills of deputy heads of organizations for innovation. The training was attended by five qualified experts from the UK. The Innovation and Management Solutions Laboratory was established in partnership with the Permanent Representative of the United Nations Development Programme in Uzbekistan. Within the framework of the laboratory, in cooperation with the United Nations Development Programme, a systematic discussion of problematic issues was conducted.

10 smart stations have been built in Surkhandarya region (1,264 billion. sumov). Currently, 5 "Smart Stops" are under construction in Muynak, Karakalpakstan. 100 Q-Box devices were installed in schools, universities and public places in remote areas of the country to provide residents with access to the online resource. In the Syrdarya region, in cooperation with Indian and Chinese companies, a Business Accelerator training center is being created to provide jobs for unemployed youth. For the first time in Uzbekistan, a children's technopark was opened in Akhangaran, Tashkent region. The legal framework for the creation of regional innovation centers on the basis of public-private partnership has been developed in order to further increase the innovative potential of the regions and attract private investment in the implemented innovative projects. Innovation centers are created on the basis of private capital in Namangan, Surkhandarya, Khorezm and Navoi regions.

The International Robotics Competition, organized jointly with the Youth Union of Uzbekistan, organized robotics competitions for the ages of 9-16 to 16-23 years. The event was attended by more than 160 participants from 64 teams, including 24 teams from abroad. The Chamber of Commerce and Industry of Uzbekistan jointly with the United Nations Development Program organized the competition "Startup Initiatives".

To increase the interest of young people in science and ingenuity, on October 23-26, 2018, the Uzexpocenter in Tashkent hosted the International Week of Innovative Ideas "INNOWEEK" with the active participation of foreign research and innovation centers, investment funds, technology agencies, technology parks and business incubators. Within the framework of international scientific and technical cooperation, 38 joint scientific and technical projects are being implemented with 8 countries for a total amount of 9.5 billion sum. In particular, 15 joint projects with Uzbekistan-Belarus for a total of 7.4 billion sum.

Uzbek-German cooperation projects worth \$ 0.6 billion. The Uzbekistan-Russia joint venture is currently implementing 17 projects worth \$ 1.5 billion. sum.

NAPA EDU HUB (a Joint academy for all training centers) is being created at the National University of Uzbekistan to provide professional education, training and retraining of specialized specialists. Two Mirzo Ulugbek boarding schools specializing in mathematics, physics, astronomy and computer science, as well as young biologists and chemists named after Abu Ali ibn Sina, were established and established in the Ministry in order to educate an innovative generation of young people. The scientific journal "Science and Innovative Development" for the regular publication of scientific works in the field of innovative development, the popular scientific and technical, spiritual and educational magazine "Technologies of the XXI Century" for high school students and the popular analytical and analytical magazines "QVANT" were published. In cooperation with the Medical Production Center LLC, the production of innovative medicines and implants has been started. As a result, this year will be the first in Central Asia to produce innovative medical products and implants.

The QR-book platform was created to facilitate the availability of e-books in educational institutions and in electronic format. In cooperation with Smart Chain, innovative tourism projects based on VR technology in the field of tourism, Smart Cards in Samarkand were implemented. In addition, smart museums based on VR technology have been introduced in the historical monuments and museums of the cities of Samarkand and Khiva.

The Scientific and Practical Center for the Implementation of Innovative Developments in partnership with the US Embassy in Uzbekistan and the Astana Business Campus, together with the Nazarbayev University innovation cluster, are launching Tech Central Asia start-up programs. Together with Valmont Industries, an innovative agricultural irrigation system is being transferred as part of the Smart Farming project. Most importantly, in order to develop education, an ISMA branch was opened in the city of Ferghana. Young people in Uzbekistan are very happy with this.

REFERENCES:

1. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-3698 of May 7, 2018
2. Strategy for the five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021.
3. Strategy for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan.
4. www.lex.uz
5. www.uza.uz

HUDUDIY MEHNAT TAQSIMOTI VA IQTISODIY RAYONLASHTIRISH.

Mansurova Dilsora Mirjonovna*Navoiy viloyati Navbahor tumani 14-umumiy o'rta ta'lim maktabi**Geografiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish bevosita hududiy mehnat taqsimoti bilan bog'liq. Ammo hududiy mehnat taqsimoti asosan ishlab chiqarishning hududiy tarkibini bildiradi va shu sababli u aholi va mehnat resurslarini o'z ichiga olmaydi. Aholining joylanishi esa ko'p hollarda ishlab chiqarishni hududiy tashkil qilish bilan belgilanadi.*

Kalit so'zlar: *Yevropa Hamjamiyati, natural xo'jalik, akvatorial mehnat, regional, mehnat resurslari, hududiy mehnat.*

Maxsus adabiyotlarda hududiy mehnat taqsimoti bilan bir qatorda geografik, regional (mintaqaviy), akvatorial mehnat taqsimoti kabi turdosh tushunchalar uchrab turadi. Albatta, ular o'rtasida jiddiy farq yo'q, faqat akvatorial mehnat taqsimoti Yer sharining quruqlik qismida emas, balki uning okean va dengizlarida ishlab chiqarishning rivojlanishi, ixtisoslashuvini anglatadi (akva -suv demakdir). Hududiy mehnat taqsimoti yoki ishlab chiqarishni hudud bo'ylab joylashtirish o'z mohiyatiga ko'ra iqtisodiy geografik jarayon hisoblanadi, chunki iqtisod hudud doirasida taqsimlanadi. Buning natijasida ishlab chiqarish kuchlarining hududiy tarkibi yoki tizimi (sistemi), iqtisodiy rayonlar to'ri vujudga keladi. Ularning o'zaro hududiy munosabati va joylanish holati, xo'jalikning hududiy tarkibi iqtisodiy geografik vaziyatni ifodalaydi. Hududiy mehnat taqsimoti ijtimoiy mehnat taqsimotining bir tomonidir. Ammo u ijtimoiy mehnat taqsimotidan biroz keyinroq vujudga kelgan. Sababi, avvallari kishilar tabiatda mavjud imkoniyatlardan foydalanganlar, o'zlarining u yoki bu joyda ma'lum mahsulotni yetishtirishlari esa tarixan kechroq paydo bo'lgan. Demak, hududiy mehnat taqsimoti (HMT), soddaroq qilib aytganda, turli joylaming-mamlakat yoki rayonlaming turli mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashuvidir. Natijada, ana shu joylaming iqtisodiy "basharasi" shakllanadi va ularning kattaroq hududiy tizimdagi o'mi o'z aksini topadi. Hozirgi bozor munosabatlariga o'tish davrida vaziyat butunlay o'zgardi; endigi sharoitda yetakchi omil-bozor, iste'mol va talab omili muhim bo'lib qoldi. Qolgan omillaming ta'siri esa bunga nisbatan sustroq. Chunki, nimaga ixtisoslashuv, nima yetishtirishni davlat emas, bozor belgilaydi, davlat esa, bu jarayonni u yoki bu vositalar yordamida tartibga solib boradi. HMT uchun yetishtirilgan mahsulot mahalliy ehtiyojni qondirgan holda albatta bozorga, almashuvga chiqarilishi kerak. Bundan ayon bo'ladiki, mazkur jarayonning asosida ishlab chiqarishning nafaqat mujassamlashuvi (konsentratsiyasi), balki uning ixtisoslashuvi ham yotadi. Ixtisoslashuv esa mahsulotning chetga yuborilishi bilan belgilanadi. Shu bois, bu yerda ishlab chiqarilgan mahsulotning ortiqcha qismi boshqa joyga (mamlakat yoki rayonga) chiqarilishi lozim; mahsulotning shu joyning o'zidato'la, batamom iste'mol qilinishi ixtisoslashuv, HMT emas, bu oddiy natural xo'jalikdir. Bunday davlatlar jahon xo'jalik tizimiga kira olmaydilar, miiliy iqtisodiyoti

zaifligi sababli ular jahon bozorida ishtirok eta olmaydilar. Agar mamlakat ichida shunday mintaqalar mavjud bo'lsa, u holda "uning yagona geoiqtisodiy tizimi vujudga kelniydi, iqtisodiy xavfsizlik ta'minlanmaydi; xo'jalikning hududiy tarkibini shakllanmaganligi natijasida ichki iqtisodiy integratsiya jarayonlari rivojlanmaydi. HMT-ning rivojlanishida transportning roli katta. Chunki transport mahsulot ishlab chiqarilgan joy bilan uni iste'mol qiladigan rayon o'rtasidagi aloqadorlikni bajaradi, transport harakati esa mahsulotning iste'mol rayonidagi tannarxiga kiradi. Xalqaro mehnat taqsimotining yanada chuqurlashuvi va intensivlashuvi natijasida dunyoning turli qismlarida mamlakatlarning yirik hududiy - iqtisodiy birikmalari vujudga kelmoqda. Chunonchi, 1957-yilda shakllangan Yevropa Hamjamiyati yoki Umumiy bozor -hozirgi Yevropa Ittifoqi 25 mamlakatni o'z doirasiga oldi va ular orasida mehnat taqsimoti rivojlanmoqda. Xuddi shunga o'xshash Osiyo-Tinch okeani region, Shimoliy Amerikada ham yirik mamlakatlararo iqtisodiy tizim (NAFTA) paydo bo'lgan. Ehtimol, kelajakda ular MDH hududida, jumladan, O'rta Osiyo va Qozog'iston mintaqasida ham shakllanishi mumkin. Buning oqibatida xalqaro mehnat taqsimotining asosiy sub'yekti sifatida alohida mamlakatlar emas, balki ko'proq mamlakatlararo iqtisodiy uyushmalar katta ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Soliyev A., Mahamadlijev R. Iqtisodiy geografiya asoslari.-T., 1996.
2. Soliyev A., Qarshiboyeva L. Iqtisodiy geografiyaning nazariy va amaliy masalalari-T., 1999.
3. www.ziyouz.com

**”OMMAVIY MADANIYAT” GA QARSHI KURASHISH VA MILLIY
MA’NAVIYATNI SAQLAB QOLISH .****Abdullayev Ravshan Davlat o’g’li***Guliston Davlat Universiteti Pedagogika fakulteti**Pedagogika va psixologiya yo’nalishi talabasi*

Anatatsiya: *Ushbu maqolada “ommaviy madaniyat”ning hozirgi o’sib kelayotgan yoshlarimizni dunyo qarashi va psixikasiga ta’siri haqida aytib o’tilgan. Ommaviy axborot vositalari, gazeta va jurnallar, telivideniyadan efirga uzatilayotgan qo’shtirnoq ichidagi “seriallar” to’g’risida ham to’htalib o’tilgan.*

Kalit so’zlar: *Ommaviy madaniyat, g’arb mamlakatlari, bir jinslilik, milliy qadriyat, Internet, axborot huruji, behayolik, vatanparvarlik, milliy g’urur, televideniya, seriallar, xorij filmlari.*

Kirish: Ommaviy madaniyat, Ommaviy axborot vositalarida namoyon bo’layotgan, asal shaklida tayyorlangan zaharlarga yoshlarimiz o’zlarini urib zaharlanmoqdalar va buning natijasida boshqalarni ham o’z domlariga tortmoqda. O’zimizda beriladigan turli Koreys va Turk yoki Meksika filmlaridan “sevgi, muhabbatni ” o’rgangan yosh yigit va qizlar o’z “sevgi”lari uchun kurashish yo’lida hatto ota-onadan ham kechishdek pastkashliklarga boryapti. Ba’zilari hatto o’z joniga qasd qilyapti. Internet saytlaridan turli axloqqa zid kliplar, filmlar yoki konsertlarni tomosha qilayotgan yoshlar ko’rgan narsalarini o’z hayotiga tatbiq qilishga harakat qilishyapti va natijada jamiyatni zavoli hisoblangan turli buzuqliklar kelib chiqyapti.

Asosiy qism: Televizorlarda namoyon bo’layotgan ochiq-sochiq kiyimlar bilan yopingan qo’shiqchi yoki aktrisa qizlar va ularning oynayi jahonda uyalmay ko’rsatayotgan ba’zi harakatlari ongi hali mukammal rivojlanmagan, endi unib o’sib kelayotgan yosh qizlarimizga o’rnak bo’lmoqda. Achinarlisi bularni ko’rganda yoshlarimiz jirkanish o’rniga havas nazari bilan qarayatganidir. Gazeta va jurnallarimiz go’yoki millatimiz vakillarida ibrat olarli narsa qolmagandek gollevud aktyorining yoxud aktrisasining hayotini yoritish, uning hayotidagi “ibratli” qissalarni ommaga yetkazish bilan ovora. Hozirda yozilayotgan badi’iy kitoblarning ko’pi ham ishqiy sarguzashtlar, muhabbat insonni boshiga soladigan mashaqqatlar va oqibatda albatta uning g’alabasini nishonlash bilan hamma murod-maqsadiga yetishini uqtirish bilan yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko’rsatyapti. Bu millat yoshlarining ongini zaharlash, ularni xalq va millat xizmati yo’lida har qanday mashaqqatlarga ham sabr qilishga undash o’rniga o’z nafi uchun ota-ona, do’stu birodar hamda millatni ham qurbon qilishni o’rgatishyapti.

Agar ayrim g’arb davlatlarida erkak bilan erkak, ayol bilan ayol o’rtasidagi nikoh – hayratlanarli hodisa bo’lmay qolayotganligi nazar tutilsa, «ommaviy madaniyat» targ’ib etayotgan ma’naviy tubanliklar, behayoliklar, qabohatlar naqadar chuqurlashib ketganligini tasavvur etish qiyin emas. Hozirgi kunda milliy ma’naviyatga xavf solayotgan taxdidlardan birini hech ikkilanmasdan ommaviy madaniyat deyishimiz mumkun. Yetakchi g’arb

mamlakatlarida estetik va ma'naviy-madaniy ehtiyojlari nisbatan tor odamga mo'ljallangan ijodiy asar yoki buyimlarni ishlab chiqarish tadbirkorlarni bir turiga aylangan. Demak, bugun bu "ommaviy madaniyat" degan balo bizning vatanimizga kirib kelgan va yoshlar ongiga o'z ta'sirini o'tkazayotgan ekan, unga qarshi kurash uchun nima qilmoq kerak, degan savol o'z-o'zidan tug'ilishi tabiiy. Buning uchun avvalo, "Ommaviy madaniyat" degan tushunchani, uning salbiy oqibatlariga olib kelishini, boshlang'ich sinflardan sodda ko'rinishlar bilan tushuntirishni boshlash va bu ishni ta'limning barcha bo'g'inlarida bosqichma-bosqich davom ettirish zarur. Bundan tashqari, internetda ma'naviyatni shakllantiruvchi milliy g'urur, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi insoniy fazilatlar bilan sug'orilgan milliy saytlar yaratishimiz zarur. Shunday ekan, bugun biz yosh avlod tarbiyasiga ertangi kun vorislari sifatida jiddiy e'tibor berishimiz kerak. Yoshligidan oilada sog'lom moddiy-ma'naviy turmush tarzini yaratib berishimiz, ularning imkoniyatlarini orzu-havaslarini yaxshilik va ezgulik uchun xizmat qilishga yo'naltirishimiz kerak. Ertangi kun qanday bo'lishi bizga, biz ta'lim-tarbiya berayotgan yoshlarga bog'liq. Aynan milliy qadriyatlar qadrlangan jamiyatda ijtimoiy-siyosiy muhit fuqarolik institutlarini rivojlantirish uchun yetarli darajada shakllangan bo'ladi, bunday jamiyatda u yoki bu fikr ana shu qadriyatlar asosida yuzaga keladi. Darhaqiqat o'zbek ayollarining hayosi, ibosi va ayniqsa milliy atlas liboslari naqadar jozibador ekanligiga juda ko'p marotaba amin bo'lganmiz. Afsuski so'ngi yillarda ayollarimiz milliy kiyimlarimizni kiymay qo'yishmoqda. Bunga yana o'sha g'arb madaniyatiga taqlid deb bemalol aytishimiz mumkin.

Xulosa:

Xulasam shuki bugungi kunda yoshlarimizni bo'sh vaqtlari qolishiga umuman yo'l qo'ymasligimiz kerak. Ularni doimo vaqtdan unumli foydalanishlari uchun ya'ni o'qishdan bo'sh vaqtlarida o'zlari qiziqadigan sport to'garaklariga yoki agar eplay olishsa oila budjetiga ozmi ko'pmi xissa qo'shib o'qishdan tashqari ishlashlari maqsadga muvofiq bo'lardi (albatta bu o'qishga xalaqit bermasa). Shunda biz "ommaviy madaniyat" kushandalariga aylanib qolmaymiz, shunda biz o'zimiz xohlagan inson bo'lib yetishamiz va eng avvalo milliy madaniyatimiz, qadriyatlarimiz va madaniy meroslarimizni asrab avaylagan holda ertangi avlodga ham yetqazishimiz lozim .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat,2008.
2. "Ommaviy madaniyat" – ma'naviyat kushandasi. Islom.uz
3. Cesar Fuentes Rodriguesning "Mundo Gotico" asari. 4. O'Zme. Birinchi jild. Toshkent,2000-yil
- 4.Tarbiyaviy ishlar metodikasi- Suvonov.O
- 5.Satsiologiya-"Jamiyatshunoslik"

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР ДАРОМАДИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Самандарова Гулмира Музаффар қизи

Тошкент давлат иқтисодиёт университети таянч докторанти

Мамлакатимизда маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини тубдан мустаҳкамлаш ва номарказлаштириш асосида ҳудудларни комплекс ривожлантириш, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг молиявий эркинлигини кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш, янги иш жойлари яратиш ҳамда аҳоли бандлигини таъминлаш, ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш ҳисобига солиқ салоҳиятини кенгайтириш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этмоқда.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида”да ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, ҳудудларга хорижий сармояларни фаол жалб этиш вазифаси қўйилган бўлиб, ушбу вазифани бажаришда қуйидаги масалаларни ҳал этиш кўзда тутилади:

- ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган туман ва шаҳарларни, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш;

- саноат ва хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш ҳисобига субвенцияга қарам туман ва шаҳарларни камайтириш ва маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш¹⁹ ва бошқалар.

Мазкур вазифаларни тўлақонли бажарилиши мамлакат ҳудудларини барқарор ривожлантириш ҳисобидан маҳаллий бюджетларнинг даромадини ошириш имкониятини кенгайтиради.

Маҳаллий бюджетлар даражасида солиқ-бюджет сиёсатининг устувор вазифалари сифатида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг аниқ турларини уларга бириктириб қўйиш орқали маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини тубдан мустаҳкамлаш, вилоятлар, шаҳар ва туман бюджетларини субвенциядан чиқариш, уларнинг юқори турувчи бюджетлар ажратмаларига бўлган қарамлигини босқичма-босқич қисқартириш, бунинг асосида ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалаларини ҳал этишда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари эркинлиги ва масъулиятини ошириш ҳамда маҳаллий бюджетларнинг даромадларини ошириш учун тизимли асосда қўшимча резервларни аниқлаб бориш²⁰ кабилар белгиланган.

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. www.lex.uz.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 декабрдаги “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг молиявий эркинлигини ошириш, маҳаллий бюджетларга тушумларнинг тўлиқлигини

Ҳозирги шароитда маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини шакллантириш амалиёти уларнинг тўлиқ молиявий мустақиллигини таъминлашда, маҳаллий бюджетга тушумларни кўпайтиришда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаоллиги назаримизда етарлича эмас.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев ушбу соҳадаги муаммоларга тўхталиб, "...маҳаллий ҳокимият органларининг ваколат ва масъулиятини қайта кўриб чиқишимиз, уларнинг мустақиллигини янада оширишимиз лозим. Ҳудудларни ривожлантиришга оид масалаларни ҳал этишда аксарият ҳокимларда масъулиятни ўз зиммасига олиб, мустақил қарор қабул қилиш ва ташаббускорлик етишмаяпти"²¹ - деб таъкидлаб ўтдилар.

Маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлаш, маҳаллий бюджетга тушумларни ошириш юзасидан қуйидаги хулоса ва таклифларни шакллантириш мумкин:

1. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети тўғрисидаги Қонуни билан ҳар бир йил учун бюджет маблағларини шакллантириш ва улардан самарали фойдаланиш тартиби белгиланмоқда. Ушбу қонунларда ҳар бир йил учун маҳаллий бюджет даромадлари, бириктирилган солиқ турлари ва базаси, ҳудудлар маҳаллий бюджетларига ажратиладиган трансфертлар миқдорлари белгиланмоқда. Бизнингча, бугунги кунда давлат молиясини бошқариш тизимида давлатнинг ўрта ва узоқ муддатли мақсадларига эришиш борасида стратегик ўрта муддатли истиқболларини белгилаш амалиётидан келиб чиқиб ҳеч бўлмаганда 5 йил муддатга ўзгармас тартибни белгилаш мақсадга мувофиқ. Бу ҳар бир маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳудуд солиқ базасини кенгайтириш, маҳаллий бюджет даромадларини кўпайтириш борасидаги манфаатдорлигини оширишга хизмат қилади.

2. Ҳудудлар маҳаллий бюджетлари даромадлари барқарорлигини таъминлашнинг муҳим йўналишлари сифатида йўл-транспорт ва ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш, кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш ҳамда инвестицияларни фаол жалб этиш ҳисобига солиқ салоҳиятини кенгайтиришдир.

3. Маҳаллий бюджетлар даромадлари бўйича режа кўрсаткичини юқори даражада бажарган шаҳар ва туманлар учун барча солиқ турлари бўйича режадан ортикча олинган даромадларни ҳудудларга қолдириш бўйича рағбатлантирувчи механизмни жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бу эса ўз навбатида ажратиладиган трансфертларга бўлган талабни камайитиришга хизмат қилади.

таъминлаш бўйича солиқ ва молия органлари жавобгарлигини кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-5283-сонли Фармони. www.lex.uz.

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "Халқ сўзи" газетаси. 2018 йил 29 декабр №271-272.

**БЮДЖЕТ ТИЗИМИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ
ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ****Самандарова Гулмира Музаффар қизи***Тошкент давлат иқтисодийёт университети**таянч докторанти*

Ҳар бир давлат ёхуд жамият барқарор ривожланиши ва мутадил фаолият юртиши учун тизимли ҳамда тартибли чора-тадбирларни амалга ошириши лозим. Акс ҳолда, олдинга қўйилган мақсадга эришиш имкониятлари чеклана боради. Пировардида, ривожланиш ва мутадил фаолият юритиш ўрнига тартибсизлик вужудга кела бошлайди. Бу ўз навбатида, мамлакатда яратилаётган макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири бўлган ялпи ички маҳсулот барқарор ўсиш ўрнига депсиниши айрим ҳолларда пасайиш тенденциясига ҳам эга бўлиши муқаррар. Шу боис, ишонч билан айтиш мумкинки, қайси бир мамлакатда яратилаётган ялпи ички маҳсулот барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлса, ўша давлатда ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий тизимлар самарали, илмий тадқиқотларга асосланган ва табиий қонун-қоидаларга риоя қилган ҳолда ташкил этилганлиги билдиради ва билакс.

Алоҳида бир мамлакат ёки жамият бир яхлит тизимдан иборат бўлса, яхлит тизимнинг ўзи яна бир неча тизимлар йиғиндисидан таркиб топган бўлади. Айро-айро тизимларнинг ташкил этилиши зеро мамлакатдаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фаолиятлар бир-бирига хизмат қилса-да, аммо даромадларининг шаклланиши, тақсимланиши ва харажат йўналишлари бир-биридан фарқ қилади. Шу боис ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий соҳалар ичида ўзига хос кичик тизимлар ташкил этишни тақоза этади. Бу тизимлар ўз навбатида, тармоқ, соҳа, вазирлик, қўмита, агентлик ва шу каби ўзига хос тузилмаларни тартибли фаолият юритишига хизмат қилади. Тизим ҳақида юқорида қайд этилган хусусиятларга таянган ҳолда, қуйидагича тариф бериш мумкин: “Тизим – бу ўзаро боғлиқликда бўлган элементлар мажмуаси бўлиб, айрим хусусиятлари билан бир-биридан фарқ қилса-да, аммо яхлит бир бутунликдаги жараёнлар йиғиндиси ҳисобланади”²².

Амалдаги тартиб-қоидаларга биноан, бюджет тизими мамлакат иқтисодий тизимининг таркибий қисми бўлиб, унга Бюджет кодексига қуйидагича тариф берилган: “Бюджет тизими барча даражадаги бюджетлар, давлат мақсадли жамғармалари бюджетлари ва бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари жамғармалари, бюджет тизими бюджетларини тузиш ва ташкил этиш принциплари, улар ўртасида бюджет жараёни мобайнида юзага келадиган ўзаро муносабатлар йиғиндисини ўзида ифодалайди”²³.

Бюджет тизими тўғрисида қайд этилган тарифни изоҳлайдиган бўлсак, у қуйидаги мазмунда тус олади. Барча даражадаги бюджетлар дейилганда шуни унутмаслик лозимки, ҳар бир алоҳида давлатда географик жойлашуви, миллий

²² Махсус адабиётлар ва меъёрий ҳужжатлар асосида муаллиф томонидан берилган.

²³ Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси. 2013 йил 26 декабрь.

менталитети ва сиёсий тузумидан келиб чиққан ҳолда бюджет даражаси ташкил этилади. Ҳозирги кунда ер куррасидаги алоҳида давлатлар мажмуасини шартли ҳолатда урта гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин. Жумладан:

1. Унитар давлатлар (Ўзбекистон, Қозоғистон, Афғонистон, Эстония, Туркия ва бош.).

2. Федератив давлатлар (Россия Федерацияси, Германия Федератив Республикаси, АҚШ, Ҳиндистон, Бразилия ва бош.).

3. Конфедератив давлатлар (Европа ҳамжамияти, МДҲ ва шу каби уюшган бошқа давлатлар.).

Одатда унитар давлатларда барча даражадаги бюджетлар деганда икки босқичли бюджет тушунилади. Хусусан: маҳаллий бюджетлар ва республика бюджети. Бу икки бюджетнинг йиғиндиси Давлат бюджетини ташкил этади. Федератив давлатларда эса уч поғонали бюджетлар бўлиб, улар: муниципал(маҳаллий) бюджетлар, федерацияга аъзо давлат(республика, штат, ер)лар бюджети ва федерация бюджетидан таркиб топади. Конфедратив давлатлар бюджети ўз-ўзидан мос равишда тўрт босқичли бўлади.

Ўзбекистон Республикаси унитар давлат бўлганлиги боис, давлат бюджети икки босқичли бюджет тизимидан таркиб топган. Шунини алоҳида қайд этиш жоизки, зеро лексиконда кам ишлатилса-да, лекин мамлакатимиз мураккаб унитар давлат ҳисобланади. Бунинг боиси, республика ичида республиканинг мавжудлигидир.

Тарифда яна давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалари ҳам қайд этилган. Давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалари ҳам бюджет тизимининг ажралмас қисми бўлиб, уларга мисол сифатида Пенсия жамғармаси, Бандликни қўллаб қувватлаш жамғармаси, Йўл жамғармаси, Тараққиёт ва тикланиш жамғармаси, “Эл-юрт умиди” жамғармаси, Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси ва бошқа шу каби жамғармаларни киритиш мумкин.

Улар ўртасида бюджет жараёни мобайнида юзага келадиган ўзаро муносабатлар йиғиндиси деганда, юқори бюджетдан қуйи бюджетларга дотация, субвенция ва трансфертлари амалга оширилса, давлат бюджетидан мақсаждли давлат жамғармаларига ҳам трансфертлар бериш амалиёти тушунилади.

Мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, жамият ва унинг марказий бўғини ҳисобланган давлат, давлат тассаруфида бўлган қатор тармоқ, соҳа, вазирлик, кўмита ва агентликларни мўтадил бошқариш ҳамда мувофиқлаштириб бориш учун тизим бўлиш дароқр. Тизим ҳар бир тармоқ ёки вазирлик ижро қилиши лозим бўлган иқтисодий кўрсаткичларни имкони қадар қамраб олиш мақсадга мувофиқ бўлади. Биз ўрганган тизимда ҳам муаллиф фикрича айрим қамчиликлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

биринчидан, Бюджет кодексда бюджет тизимига берилган тарифда, давлат қарзларини сўндиришга хизмат қиладиган кўрсаткич берилмаган. Аммо консолидациялашган бюджет таркибида у мавжуд. Шу боис, кодексда берилган тарифни қуйидагича ақс этиш лозим: “Бюджет тизими барча даражадаги бюджетлар, давлат мақсадли жамғармалари бюджетлари ва бюджет ташкилотларининг

бюджетдан ташқари жамғармалари, давлат қарзларини сўндиришга хизмат қилиш, бюджет тизими бюджетларини тузиш ва ташкил этиш принциплари, улар ўртасида бюджет жараёни мобайнида юзага келадиган ўзаро муносабатлар йиғиндисини ўзида ифодалайди” мазмунида қўимча ва тўлдириш киритиш лозим;

иккинчидан, Давлат мақсадли жамғармалари даромадлари ва харажатлари ўртасидаги тафоввут, уни ўрнини тўлдириш учун марказлашган бюджетдан трансфертларни ўтказишда аниқлик киритиш лозим. Чунки, таҳлил натижалари кўрсатишича, даромад ва харажатлар ўртасидаги салбий тафоввутни қоплаш учун 1 330,3 млрд сўм кўп маблағ тарнсферт қилиниши режалаштирилган. Аммо, бу борада қонунда изоҳ келтирилмаган. Бу ўз навбатида, шундоқ ҳам пандемия сабаб давлат бюджетида дефицит керагидан ортиқ бўлаётган бир шароитда, асоссиз кўп маблағ режалаштирилгани ҳар қандай ўқувчида ҳам хавотир уйғотиши табиий.

Мамлакатда ислоҳотлар инқилоби олиб борилаётган бир шароитда, камчиликлар бўлиши табиий, албатта. Аммо камчиликларни ўз вақтида эътироф этиш муаммони тезда ҳал бўлиш калитидир. Шу боис, нима бўлганда ҳам муаммони эътироф этган ҳолда уларни бартараф этиш ёки муаммо сифатида эътироф этилмаса унга мос равишда изоҳ бериш лозим.

ФАКТОРЫ ТУРИСТСКОЙ МОТИВАЦИИ

Мадрахимова Махбуба Собиржонова

Преподаватель Ферганского политехнического института

Собирова Сугдиана Дилшоджон кизи

Студентка Ферганского государственного университета

Аннотация: В статье рассматривается актуальность и практическая значимость мотивационных аспектов в туризме. Острая необходимость современного развития туризма в Республике Узбекистан, недостаточная изученность многих вопросов данной проблемы подтверждает актуальность выбранной темы статьи.

Ключевые слова: туризм, мотивация, отдых, социокультурная инфраструктура, турпродукт, конфессия, доход, тур.

В общем представлении туризм - это удовольствие, активный или пассивный отдых, досуг и развлечение. Однако каждый человек представляет себе туризм достаточно индивидуально, в зависимости от возраста, образования, жизненного опыта, семейного положения, дохода и других факторов. С достаточной степенью приближенности можно выделить группы населения, которые имеют некоторую общность в понимании принципов желаемого отдыха и принимают аналогичные решения при выборе путешествия.

Туризм - наилучший способ знакомства с другой культурой. Гуманитарное значение туризма заключается в использовании его возможностей для развития личности, ее творческого потенциала, расширения горизонта знаний.

Давно выделился и стал самостоятельным такой вид туризма, как культурный, или познавательный. Его основой является историко-культурный потенциал страны, включающий всю социокультурную среду с традициями и обычаями, особенностями бытовой и хозяйственной деятельности.

Особенности культуры различных регионов мира все чаще побуждают людей проводить отпуск в путешествии. Объекты, посещаемые туристами, способствуют их духовному обогащению, расширению кругозора. Культура является одним из основных элементов туристского интереса.

1. Возраст. Мотивация выбора путешествия в значительной степени зависит от возраста и самостоятельности в принятии решения или возможности влиять на его выбор:

- дети до двух лет.
- дети дошкольного возраста (до семи лет).
- школьники (до 18 лет).
- молодежь, студенты (до 25 лет).
- туристы 25-35 лет.
- туристы 35-50 лет.

туристы от 50 лет и старше.

2. Образование. Этот фактор инициирует позывы увидеть непосредственно явления, достопримечательности, культурно-зрелищные события.

3. Социальная принадлежность. Оказывает существенное влияние на мотивацию выбора отдыха. Выделяют следующие социальные группы:

рабочие и служащие.

учащиеся и студенты.

пенсионеры.

фермеры и работники подсобных хозяйств.

4. Менталитет. Определяется в основном воздействием общества, в котором человек проводит большую часть своего времени, что, в свою очередь, зависит от уровня образования и занимаемого в обществе положения.

5. Конфессия. Влияние этого фактора проявляется в том, что верующие, как правило, отторгают развлекательные программы, например варьете, стриптиз-шоу, казино.

6. Доход. Играет в туризме существенную роль. Турист выбирает уровень туристского обслуживания и вид путешествия исходя из их стоимости и своих материальных возможностей.

7. Семейное положение. Существенным образом влияет на мотивацию выбора путешествия. Выделяют следующие группы семейной принадлежности:

дети и школьники.

молодежь.

супруги с детьми или лица, сопровождающие детей.

семейные пары.

8. Работа. Ее вид, характер, напряженность опосредованно оказывают влияние на формирование мотивов выбора путешествия, так как именно на работе человек проводит большую часть времени, подвержен сильному влиянию вида трудовой деятельности (умственной или физической) и трудового коллектива.

9. Отпуск. Его наличие, продолжительность, а также дотации к отпуску влияют на мотивацию путешествия и выбор туристского продукта.

10. Здоровье. Физическая подготовка, иммунитет, спортивные навыки в значительной мере определяют выбор путешествия.

Таким образом, туристские мотивы как существенный элемент спроса являются объектом целого ряда влияний, которые могут быть не связаны напрямую с туризмом, но при этом воздействуют как на объем, так и на формы спроса и выбора туристского продукта и услуг. Одни из этих влияний могут быть доминирующими, другие - побочными, однако все они обладают определенной возможностью усиливать свое воздействие на принятие решения о путешествии и выбор туристского продукта.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Гуляев В.Г. Добрецов А. Экспорт услуг и международный туризм. экономика и жизнь. 2005 № 42.
2. Организация туристической деятельности, М. 2005 г. - 294 с.
3. Анискин Ю.П. Общий менеджмент: Учебник по общей теории менеджмента. - М.: РМАТ, 1997.
4. Вуколов В.Н. История и теория международного туризма. Часть 1,2. Алматы, 2000.

AUTHENTIC VIDEO MATERIALS IN ESL CLASSROOM

Sadikov Temur Umirzakovich

The University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

Nowadays, preparing students for real life situations is of utmost concern for English language teachers, especially in EFL classes. Authentic materials are among the most important tools a teacher can and must use in class in order to make his/her teaching go smoothly and be effective in transmitting the necessary knowledge to all students. The use of authentic materials is regarded a useful means to motivate learners, arouse their interest and expose them to the real language they will face in the real world.

Many researchers have conducted studies about the authentic materials. They support the use of authentic material and do have different views, but they have in common one idea: “exposure”, exposure to “real language and real life”, in other words, the benefit students get from being exposed to the language in authentic materials. The authentic materials should be used in accordance with the students’ level of knowledge and the students should be helped by their teachers to overcome the difficulties they encounter.

The work with video materials at foreign language classes makes the learning process enthralling and unusual, develops communication skills, and helps to expand horizons, increase vocabulary and improve grammar. Video materials present learners the speech of native speakers; immerse them in a situation in which they learn the language of facial expressions and gestures, style, relationships and realities of the country where the language is spoken.

Moreover, video materials are a valuable tool at foreign language classes as they:

- stimulate and motivate learners’ interest;
- widen learners’ knowledge of the language under study;
- provide speech patterns and a model for imitation;
- show learners body and speech rhythm of people speaking a studied language;
- create a solid link between the studied materials and their practical application;
- facilitate listening as video improves the perception of foreign speech;
- foster language acquisition;
- motivate utterances;
- represent excellent material for discussion;
- increase knowledge about another culture.

However, if the video is too difficult, long or boring it can discourage and demotivate learners. Choosing video materials, a teacher should pay attention to the following criteria:

contemporary language, relevant to the standards of the literary language; video must have natural pauses between sentences; video should match the level of learners’ language knowledge; video should correspond to the syllabus; slang expressions and exclamations should be short enough and not too difficult to understand; the text should not be overloaded

with new words, expressions and gestures of strangers; video should be divided into meaningful segments,

lasting no more than 10–15 minutes.

The work with video materials should be divided into three steps:

1. *Before viewing:*

- Read the paragraph(s) and find the words and expressions which mean “joy”, “disappointment”, etc.

- Fill in the blanks in the sentences with the given words and expressions.

- Read the paragraph(s) and explain the underlined words and expressions.

2. *While viewing:*

- Change the given verbs in the sentences to the form in which they are used in the video.

- Tick the expressions/idioms that are used in the video.

- Write down all the adjectives that are used in the video to describe “weather”, “travelling”, “environment”, “holiday”, etc.

- Arrange the given sentences/pictures in a logical sequence according to the video.

- (Video is paused) what do you think will happen next?

- (Video is paused) Learners are given cards with lines from the dialogue and character names.

Viewing is done without sound. After watching, the learners should describe to whom most likely belong to the given lines. Then, the viewing is done with the sound and learners check their guesses.

3. *Post viewing:*

- Class is divided into two groups. One group watches one part of the video and another group, the other part of the video. Then they describe to each other the missing information.

- Answer the following questions ....

- Comment on the following statements using the information from the video. -

What is your attitude towards ....

- How would you change the ending of the story in the video? Why?

- “What if ...” If you were in the situation described in video, would what you do?

- Dramatize the watched video.

- Write down a letter to the character in the video and give your advice concerning

....

In conclusion, the use of video materials at foreign language classes enhances the course contents, allows learners to hear the natural flow of the language, gives an enjoyable experience in language learning and promotes cultural awareness.

USED LITERATURE:

1. Bernard, S. A. . The use of authentic materials in the teaching of reading.
The reading Matrix, 6 (2), 2006. p 60-69.
2. Gilmore, A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning.
Language Teaching, 40, 2007. 97-118
3. <http://iteslj.org/Techniques/Kelly-Authentic.html>.
4. <http://www.fluentu.com/english/educator/blog/authentic-materials-for-teaching>

YOSHLAR TARBIYASI O'QITUVCHI, TARBIYACHILARNING ROLI VA AHAMIYATI**Ajimuratova Risgul Xojamuratovna***Chimboy tumani Kasb-hunar maktabi**Yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari*

Annotatsiya: *Keltirilgan ushbu maqolada yoshlardagi o'zgarishlar, ularning tarbiyasi, tarbiyasiga mas'ul bo'lgan shaxslar hamda tarbiyasida olib boriladigan ishlar haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Tarbiya, yoshlar, o'quvchilar, usul va texnologiyalar, psixologik o'zgarishlar.*

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida ham davr talabiga munosib bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash muammosi hamisha dolzarb ahamiyatga molik bo'lib kelgan.

TARBIYA-bu shaxsning ijtimoiy, ma'naviy va ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash maqsadida uning ma'naviy, jismoniy kamolotiga muntazam ravishda ta'sir ko'rsatish jarayonidir. Tarbiya tarbiyachi tomonidan tarbiyalanuvchida barqaror axloqiy xislat va xulqiy fazilatlarni tarkib toptirish, shakllantirish maqsadida tarbiyalanuvchining ongiga aniq maqsad yo'lida tarbiyaviy ta'sir etish jarayonidir.

Tarbiyaning bosh maqsadi-jamiyat hayotida zarur bo'lgan kerakli sifatlarni o'zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Tarbiya jarayonining texnologiyasini quyidagicha sharhlash mumkin:

1. Tarbiyalanuvchini alohida takrorlanmas, individuallik sifatida tushunmoq lozim. Uning ehtiyojlari tuzilishini aniqlash kerak.
2. Ijobiy emotsiyalar vositasida ijobiy xulq-atvor odatlarini shakllantirmoq kerak. Ong ham, iroda ham motivlar ierarxiyasini shakllantira olmaydi. Zotan, bir ehtiyojning o'rnini faqat boshqa ehtiyojgina egallashi mumkin.
3. Shu ehtiyojlarni qondirish vositalari bilan bolani qurollantirish tarbiya va tarbiyachidan muloqotni ham, hamdardlikni ham emas, aynan shu vositalar bilan qurollantirishni kutadi.

Shaxs tarbiyasida muhim rol o'ynaydigan o'ziga xos mikrojamoadan biri oiladir. Ishonch va qo'rquv, xotirjamlik va xavotirlanish, muloqotdagi samimiylik va kirishimlilik yoki aksincha, kirisha olmaslik va sovuqlik-bu xislatlarning barini yoshlar oilada egallaydi. Bu xislatlar bola maktabga chiqquncha shakllanadi. Va bolaning rivojlanishiga uzoq vaqt ta'sir etadi. Xavotirlanuvchan onalardan xavotirlanuvchan bolalar shakllanadi.

Bolani tarbiyalashga ta'sir etuvchi salbiy omillar qatoriga oila ichidagi munosabatlar odobining er-xotinlar tomonidan doimiy buzilishi, o'zaro ishonch, e'tibor, g'amxo'rlik, hurmat, psixologik qo'llab-quvvatlash va qo'llab-quvvatlashning mavjud emasligini ko'rsatish mumkin. Bunday salbiy holatlarga er, xotin, beka, oila boshlig'i kabi oilaviy rollarning bir xil tushunilmasligi, er-xotinlarning bir-biriga yuqori talablar qo'yishi sabab bo'lishi mumkin. O'smirlik davridan boshlab shaxs shakllanishiga ommaviy axborot

vositalari va madaniyat ko'proq ta'sir ko'rsata boshlaydi. O'smirlik va ilk o'spirinlik davrida oila va maktab ta'siriga nisbatan ommaviy axborot vositalarining ta'sirini boshqarish qiyin. Lekin shunga qaramay tarbiyaviy ta'sirni maqsadli boshqarish uchun ma'lum imkoniyatlar mavjud. Bu imkoniyatlar ommaviy axborot vositalaridagi axborotlarni tanlashga yordamlashish, radio va teleko'rsatuv mazmuni va ularni sharhlash bilan bog'liqdir.

Ommaviy madaniyat va moda ham bolalarga chuqur tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadigandek tuyuladi. Lekin bunday qiziqishlar vaqtinchalik va yuzaki bo'lib, vaqt o'tishi bilan o'tib ketadi. Lekin bunda bolalarning vaqtinchalik qiziqishlari emas, balki ularning uzoq vaqt ta'sir etuvchi oqibatlaridan xavotirlanish kerak, ya'ni o'smir va o'spirinlarni shaxsiy rivojlanishning jiddiy manbalaridan uzoq vaqt chalg'itishidan xavotirlanish zarur.

O'qituvchi va tarbiyachilar o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashiga rahbarlik qilishda 4 ta vazifani ko'zda tutishi kerak.

1. O'quvchida o'zida shaxsning ijobiy xislatlarini taraqqiy ettirishga va o'z xulq-atvoridagi yomon tomonlardan xalos bo'lishga intilish istagini uyg'otish.

2. O'quvchiga o'z shaxsiga tanqidiy munosabatda bo'lishda, o'z xulq-atvoridagi xususiyatlarni diqqat bilan va odilona tushunib olishida, o'z kamchiliklarini yaqqol ko'rishda, o'z nuqsonlarini fahmlab olishda yordamlashish vazifasi kelib chiqadi.

3. O'qituvchi tarbiyachi o'z-o'zini tarbiyalash dasturini tuzishda, shaxs xulq-atvori xislatlarining qaysi xususiyatlarini (masalan, o'zini ushlay olishi, qat'iylik kabilarni) taraqqiy ettirish, qaysilarga barham berish kerakligini belgilab, hal qilib olishda o'quvchiga yordam beradilar.

4. O'qituvchi, tarbiyachi o'z-o'zini tarbiyalashning oqilona yo'llarini ko'rsatib beradilar, o'quvchini shaxsning ijobiy xislatlarini tarkib toptirish va kamchiliklarga barham berishga oid eng maqsadga muvofiq va samarali yo'llarini ko'rsatadilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yoshlar tarbiyasi hamma zamonlarda ham dolzarb bo'lib kelgan. Uni qo'lga olishda, yoshlar bilan ishlashishda, turli xil usul va texnologiyalarni, dasturlarni ishlab chiqishda albatta maktab o'qituvchilari, tarbiyachilari juda e'tiborli bo'lishi kerak. Har bir yosh bilan alohida shug'ullanib, ularning ichki-kechinmalarini aniqlashi, ularga kerakli yordamni berishi kerak. Shu orqali ular yoshlarni to'g'ri yo'lga boshlashi, o'z yo'lini topishda ko'makchi bo'lishi mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2010 yil 7 dekabr. –T.: O‘zbekiston, 2010.

2. Azizxo‘jaeva N.N. O‘qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. –T.: TDPU, 2000. – 52 b.

3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 2007.

4. Internet materiallari:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot markazi sayti: www.press-service.uz

O‘zbekiston Respublikasi Davlat Xokimiyati portali: www.gov.uz

www.press-uz.info

<http://www.uforum.uz/>

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ
БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА С УЧЕТОМ ГАРМОНИЗАЦИИ С МСФО****Саидова П.Ш.***Магистрантка гр БХ-2 В ТФИ,***Ташкентбаева З.***Научный руководитель PhD в ТФИ*

Внедрение МСФО необходимо для внешних и внутренних пользователей финансовой отчетности: от частных компаний, инвесторов и до органов государственного регулирования. В первую очередь произойдет повышение качества финансовой информации для принятия решений, а также появятся широкие возможности по привлечению капитала в компанию.

Международные стандарты содержат следующие концептуальные основы: фундаментальные качественные характеристики, значимость представленной информации, ее надежность, «элементы финансовой отчетности, подходы к оценке активов и обязательств, понятия капитала и сохранения капитала». Можно отметить, что концептуальные основы преследуют главную цель – сделать отчетность по МСФО максимально полезной для пользователей. Качественные характеристики, как фундаментальные, так и прочие, призваны помочь специалистам по международным стандартам. Однако отдавать приоритет какой-то одной отдельно взятой характеристике не стоит, иначе полезности информации не будет

В полный комплект финансовой отчетности, регламентируемый МСФО 1, входят «бухгалтерский баланс, отчет о прибылях и убытках, отчет об изменениях капитала, отчет о движении денежных средств, учетная политика и пояснительные примечания». Все эти формы отчетности являются основными и должны составляться в обязательном порядке. Необходимо отметить, что точное название перечисленных форм не является (по МСФО 1) обязательным и может изменяться организациями, но при этом в названиях форм отчетности должна отражаться экономическая сущность содержащихся финансовых показателей, они должны быть понятны пользователям. Первое и основное требование, которому должна соответствовать финансовая отчетность по МСФО, – достоверность отображаемой в ней информации. Чтобы представить пользователям достоверную отчетность, необходимо (МСФО «Представление финансовой отчетности» - составлять учетную политику в соответствии с МСФО 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» и последовательно ее применять; - обеспечить информацию, обладающую следующими свойствами: понятностью, уместностью, надежностью и сопоставимостью; - раскрытие в необходимых случаях дополнительной информации (если соблюдение требований отдельных МСФО не позволяет в достаточной степени оценить влияние событий и операций на финансовое положение и результаты деятельности фирмы)

Достоверная отчетность дает возможность ее пользователям прогнозировать будущие денежные потоки фирмы (в том числе вероятность и периоды их возникновения), а также принимать на ее основе эффективные управленческие решения. При составлении отчетности необходимо учесть важное допущение (помимо остальной совокупности допущений) – допущение непрерывности, то есть способность фирмы продолжать свою деятельность непрерывно. Если в этом вопросе возникает неопределенность или фирма планирует ликвидироваться (не имея иных альтернативных решений), она обязана раскрыть данные обстоятельства в отчетности. Оценивая способность фирмы непрерывно продолжать свою деятельность, ее руководству необходимо учесть весь объем имеющейся информации о будущем в течение как минимум 12 месяцев (но не ограничиваясь только им). Возможно, потребуется анализ обширной совокупности факторов, относящихся: - к текущей и будущей прибыльности; - к календарям погашения долгов; - потенциальным источникам финансирования и др. При подготовке информации для отчетов необходимо помнить о двух группах требований МСФО: - существенности (отдельная расшифровка существенных показателей); - нюансов взаимозачета (запрет на представление в отчетности активов и обязательств, доходов и расходов на нетто-основе, кроме разрешенных МСФО ситуаций). Представлять финансовую отчетность по МСФО фирмы обязаны не реже 1 раза в год. Отобразить факт изменения даты окончания своего отчетного периода и представления отчетности за период, меньший или больший года, а также раскрыть нюансы использования такого отчетного периода фирма обязана в отчетности (как минимум, основание и отсутствие полной сопоставимости представленных в отчете сумм). Финансовая отчетность, по МСФО, включает в себя (п. 10 МСФО 1): - отчет (ОФП, ОПУ, ОИК и ОДДС); - примечания; - прочую пояснительную информацию; - сравнительные данные за предыдущий период. При этом МСФО допускает возможность применения фирмой своих наименований отчетов, в отличие от жестко регламентированной по названию и структуре отечественной отчетности. К примеру, «отчет о прибыли или убытке и прочем совокупном доходе» может носить краткое название «отчет о совокупном доходе». Помимо указанных отчетов, фирмы могут представлять пользователям: - финансовые обзоры (об источниках финансирования, не признаваемых в ОФП ресурсах фирмы и др.); - поясняющие отчеты (например, о добавленной стоимости); - официальные бюллетени (по вопросам охраны окружающей среды и др.). Отчетность в формате МСФО можно получить двумя путями: - преобразованием сформированных на основе национальных учетных требований показателей (трансформация);

Заключая можно сказать совершенствования бухгалтерского финансового учета в условиях применения международных стандартов необходимо: - отменить или упорядочить некоторые нормативные требования по оформлению первичными документами отдельных фактов хозяйственной жизни, упростив тем самым большую часть документооборота; - дать возможность организациям «переходить на продвинутый План счетов бухгалтерского учета европейского типа, обеспечивающий

отражение на счетах всей необходимой информации, требуемой для составления отчетности по МСФО»; - дать право организациям на ведение бухгалтерского учета на основе разработанной ими учетной политики, полностью соответствующей требованиям МСФО.

**СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ВА УНГА АМАЛ ҚИЛИШНИНГ МУҲИМ
ЖИҲАТЛАРИ****Тухтаназаров Исматулла***ўқитувчи, Фарғона давлат университети*

Инсонларнинг ҳаёт тарзи, уларнинг санитарияга доир билимдонлиги, бу билимларни кундалик турмушда қўллай олишлари ва унга қатъиян риоя қилишлари, ўз организмлари ва баданларига бўлган онгли муносабатлари, ўз саломатликларига бўлган муносабатлари соғлиқни сақлашдаги энг муҳим шароитлар ҳисобланади. Ана шу элементлар саломатликни, жисмоний ва руҳий фаолликни, узоқ умр кўриш, умрни узайтирувчи омиллар ҳисобланади. Бошқача қилиб айтиш бўлса, ҳар бир муайян шахснинг саломатлиги биринчи навбатда унинг ҳаёт тарзига, ана шу турмуш тарзи элементларига онгли ёндашишига боғлиқдир. Шулар билан боғлиқ ҳолда айтиш лозим-ки, соғлом турмуш тарзининг асосида атроф муҳитда бор бўлган барча омилларнинг организмга таъсир этиш мумкинлиги ҳақидаги маълумотларга эга бўлиш, ва ана шу омиллардан ўзининг саломатлиги учун фойда келтирадиган томонларидан самарали фойдалана олиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, кейинги бир неча ўн йил ичида ортиқча тана вазни ва семизлик муаммоси бутун дунёда кучайиб бормоқда. 2015 йилнинг ўзида юқумли бўлмаган касалликлар 40 миллион одамнинг умрига завола бўлди, бу эса дунё бўйича барча ўлим ҳолатларининг 70 фоизини ташкил қилади.

Ўзбекистонда эса ҳар йили барча ўлим ҳолатларининг 78 фоизи юқумли бўлмаган касалликлар туфайли юз бермоқда. 2017 йилда жинси ва ёши бўйича стандартлаштирилган ўлим сабаблари умумий тузилмасида биринчи ўринни қон айланиш тизими касалликлари (69 фоиз), шу жумладан юрак ишемик касаллиги, артериал гипертония ва унинг асоратлари (миокард инфаркти, бош миёга қон қуйилиши) эгаллади. Улардан кейин хавфли ўсмалар (8 фоиз), қандли диабет (3 фоиз) ва нафас олиш аъзоларининг сурункали касалликлари (3 фоиз) жой олди.

2014-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти билан биргаликда республиканинг 18-64 ёшдаги аҳолиси орасида ўтказган тадқиқот натижалари қуйидагиларни кўрсатди: ҳар куни аҳолининг учдан икки қисми (67 фоиз) сабзаёт ва меваларни етарли миқдорда истеъмол қилмайди (400 граммдан кам); аҳолининг ярми ортиқча вазнга эга: катта ёшдаги аҳолининг ҳар бешинчисида семизлик аниқланган; аҳолининг 46 фоизида қондаги холестерин даражаси ортганлиги қайд қилинган; эркаларнинг 42 фоизи ва аёлларнинг 1,5 фоизи тамаки чекади; аҳолининг деярли учдан бир қисмида юқори артериал босим ($\geq 140/90$ mm Hg) қайд қилинмоқда; аҳолининг 9 фоизи оч қоринга қондаги глюкозанинг ортган даражасига эга ($\geq 6,1$ mol/l); 40-64 ёшдаги аҳолининг бешдан бир қисми ўн йил ичида юрак қон-томир касалликлари ривожланиши хавфига эга; аҳоли орасида бир кунда истеъмол қилинаётган туз миқдори ўртача 14,9 граммни

ташқил қилади, бу эса Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти тавсия этган кўрсаткичдан (кунига кўпи билан 5 грамм) 3 барабар ортик.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг баҳолашига кўра, 2016 йилда юқумли бўлмаган касалликлар етказган иқтисодий зарар тахминан 9,3 триллион сўмни ташқил қилди, бу эса мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 4,7 фоизига тенг.

Юқоридаги статистик маълумотлар, албатта Давлатимиз раҳбарини, ССВини бефарқ қолдирмади. Охириги уч йил давомида мамлакатимизда юқумли бўлмаган касалликлар профилактикаси, аҳолининг соғлом турмуш тарзини шакллантириш ва жисмоний фаоллигини оширишни ташқил қилиш ва бошқариш механизмларини такомиллаштириш мақсадида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5590-сон Фармони имзоланди. Фармонга мувофиқ:

2019-2022 йилларда юқумли бўлмаган касалликлар профилактикаси, аҳолининг соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш ва жисмоний фаоллиги даражасини ошириш Концепцияси, 2019-2022 йилларда юқумли бўлмаган касалликлар профилактикаси, аҳолининг соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш ва жисмоний фаоллиги даражасини ошириш чора-тадбирлари Дастури тасдиқланди.

Ҳақиқатдан ҳам, одамнинг соғлиғи кўп жиҳатдан унинг ўзига боғлиқ. Бунинг учун у ўз ҳаётини оқилона йўлга қўйиши, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун соғлом ҳаёт тарзи ва турмуш маданияти талабларига амал қилиб яшаши лозим. Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг таърифига кўра: «Саломатлик – бу касаллик, бирор нуқсонларнинг йўқлиги эмас, балки жисмоний, ақлий (руҳий) ва ижтимоий хотиржамликдир». Саломатликни ҳар қанча моддий бойлик ва маблағ эвазига сотиб олиб бўлмайди. Инсон мустаҳкам саломатликка эга бўлгандагина бахтли яшаши мумкин.

Инсон турмуш тарзи – ҳаётининг таянч нуқтаси, ҳар бир инсон унга таянган ҳолда, ўз ҳаётини тубдан ўзгартиришга эришиши мумкин. Турмуш тарзини белгиловчи бош омил инсоннинг ўзидир. Соғлом турмуш тарзи –шундай яшаш тарзики, унда одамлар саломатлигига таъсир кўрсатувчи зарарли омиллар бўлмаслиги, инсон улардан онгли равишда ўзини четга олиши керак.

Соғлом турмуш тарзига амал қилиб яшаган инсонлар кундалик ҳаёт меъёрини тўғри ташқил қиладилар. “Меъёр” тушунчаси эса маданиятнинг муҳим белгисидир. Ҳар бир нарса меъеридан чиқиб кетса, ўз хусусиятини йўқотиб қўйиши табиий.

**МАКТАБДА ЎҚУВЧИ КРЕАТИВЛИГИНИ ОШИРИШДА
КОНФЕРЕНЦИЯ ВА КЕЧАЛАРНИНГ РОЛИ****М. Собирова***(PhD), ДТПИ***Г. Нематуллаева***201-гурух*

Ижодий ишлайдиган ўқитувчи доимо ўқитиш усулларини, ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши ва тарбиясига қандай ёрдам бериш, ўрганилаётган фанни қай даражада халқ хўжалиги амалиёти билан боғлаш имконини бериш дарсда ўрганиладиган илмий ҳолатга чуқурроқ ёндашиш билан баҳолайди.

Дарсдан ташқари машғулотлар орасида креативликни оширувчи математик кечалар ва конференцияларнинг кенг тарқалиши, ҳамма учун самаралидир. Ўқув конференциялари асосан қандайдир бир бўлим ёки катта бир мавзу материални умумлаштириш мақсадида ўтказилади. Бунда турли-туман маълумотлар манбаси ишлатилади: уй шароитида ва табиатдаги кузатувлар, корхоналар ва музейларга саёҳат маълумотлари, атайлаб ўтказилган тажрибалар натижалари, адабий манбалар, кинофильмлар, ўз туманининг меҳнат қаҳрамонлари, олимларининг чиқишлари ва х.к. Асосийси конференция қизиқувчан болалар жамоаси ижодий ишининг натижаси бўлиши шарт. Конференция мавзуси турлича бўлиши мумкин. Мисол учун VII-VIII синф ўқувчилари билан физика хонасида “Дарёлар энергиясининг ишлатилиши ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш” мавзусида ўтказилган конференцияни кўриб чиқамиз.

Табиийки, юришлар давомида кузатувлар атайлаб уюштирилган эди. Ўқувчилар дарвоза камералари генераторлар иш принципи ҳақида, сув омборининг халқ хўжалигидаги аҳамияти ҳақида, сув омборинингмаҳаллий иқлимга таъсири ҳақида қисқача маълумотлар тайёрланди, ўқувчилар томонидан кемаларни бир жойдан иккинчи жойга ўтказиш, станция ишлари ҳақида олинган фильм намоёниш этилди.

Конференция ютуғи шахсий кузатувчилар ҳамда адабий маълумотни ўз ичига олган маърузалар, нутқлар билан таъминланади. Конференциялар ўз фанини оммалаштиришда энг фойдали воситадир. Кўпгина ўқувчилар бундай кечалардан сўнг, аввал эътибор бермаган математика ёки биологияларга бошқача қарашади. Яхши ташкил этилган ва тайёрланган конференциялар ўқувчилар учун байрам ҳисобланади. Мактаб амалиётида, ҳаётида турли хил конференциялар бўлади: кимё, математика, физика ва х.к., мавзуга оид, буюк алломалар, олимлар юбилейларига, тарихий воқеаларга бағишланган ва х.к.

Мавзусидан қатъи назар, креативликни оширадиган конференциянинг ташкил этилиш ва ўтказилиш режасини тузамиз, келтирамиз.

- конференциянинг ташкилий ва тарбиявий мақсадини, маърузалар сонини, уларнинг аниқ мавзусини, тахминий маъносини аниқлаш, адабиётлар, маърузачилар ва уларнинг дублёрларини танлашдан иборат:

- қандай тажрибалар ўтказиш, қандай расмлар, плакатлар, диафильмлар, диапозитивлар, портретлар, кинолар кўрсатишни аниқлаш ва х.к; синфлар бўйича стендлар, диаграммалар, газета, кўрғазмалар, ўзлари ясаган асбобларни тайёрлашни бўлиб чиқиш ва ш. к;

- уларнинг фаол иштирокисиз ҳар қандай кеча ўз жозибаторлигини йўқотадиган томошабин-ўқувчи ролини инобатга олган ҳолда конференция дастурини тузиш;

- турли масала ва топишмоқларга жавоб беришда қаторлар, синфлар, гуруҳлар мусобақаларининг тузилишини ўйлаб чиқиш ва х.к.

- зал-синфни жиҳозлашни ва фаол иштирокчилар ва ғолибларга совғаларни аниқлаш;

- агар асосий маърузачи конференцияда иштирок этса, албатта дастурнинг кечанинг асосини репетиция қилиш керак ва дублёр роли ҳақида ўйлаб кўриш керак;

- конференция ўтказилиши куни, мавзуси ҳақида аввалдан рангли эълон осиб, чиқариб қўйиш керак.

Бу барча ишлар асосан ўқувчилар томонидан амалга оширилади. Афсуски, айрим ҳолларда конференцияни ташкил этиш ва ўтказиш билан боғлиқ ишларнинг кўп қисмини ўқитувчи бажаради. Бу эса ўқувчиларга дастурни томоша қилишга нисбатан кам фойда бермаслиги ҳаммамизга маълум.

Конференцияларга тегишли математик маърузаларига тайёрланиш, ўқувчиларнинг математик дунёқарашини кенгайтиради, китоб билан мустақил ишлаш малакасини оширади ва қўйидаги иродавий хусусиятларни шакллантиради: қатъиятли, саботлилик, қунтлилик, интизомлилик. Керакли адабиётларни танлаш билан бирга ўқувчилар кутубхона измининг иши билан танишишади (каталогларни ўрганиш ва ўқув хонасида ишлаш, маслаҳатчи ёрдамидан фойдаланиш) ва ижодий меҳнат маҳсули қувончидан баҳраманд бўлишади. Буларнинг ҳаммаси ўқувчиларнинг креативлик даражаларини оширади. Конференция ишининг тўғри ташкиллаштирилиши ва уни мохирона бошқариш шундай ҳолатга олиб келадики, бунда ўқувчиларнинг кўп қисми математикадан синфдан ташқари ўз маърузалари билан фаол қатнашишади.

Ўқитувчининг вазифаси шундан иборатки, ўқувчилар ташаббусини сўндирмасдан уларга керакли адабиётларни танлашда амалий ёрдам беришдир. Агар ўқитувчи ўқувчиларни материаллар йиғиш ва тайёрлашга жалб этмаса ва ишни ўз майлига ташлаб қўйса, у ҳолда маъруза мазмунсиз ва қизиқарсиз бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Собирова М.Р. Методика разработки внеклассных занятий по геометрии (на примере 7-х классов). // Педагогическое образование и наука -М. - 2018. -№ 6. - С.126-131.

2. Sobirova M.R. Pupils Creative Ability at Mathematics Lessons. // Eastern European Scientific Journal German, AURIS Kommunikations- und Verlagsgesellschaft mbH. -2018. № 6. 242-244 pgs

3. Torrence, P. The Manifesto: A Guide to Developing a Creative Career, Amerika.2002.-220 pgs.

ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИ АСОСИДА ЎСМИР ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Эватов Саминжон,

ўқитувчи, Фарғона давлат университети

Бугунги кунга келиб ўсмирларимиз - ўқувчиларимиз нима билан бандлиги, қандай оилада вояга етаётганлиги, уларнинг яшаётган муҳити қандай эканлиги, нималар билан, қанақа таъсир остида катта бўлаётганлиги, оилада ота тарбиясининг ўрни, ёлғиз она қўлида камол топаётган фарзандларимиз тақдири каби кечиктириб бўлмас масалаларга эътибор қаратишимиз лозим. Энг аянчлиси шаҳар ва кишлоқларда, кўчаларда одамлар, аёллар кўнглига ғулғула солувчи кўрқин хиссини юзага келтирувчи спиртли ичимлик ичган ёки таркибида наркотик модда бўлган дорилар истеъмол қилиб юрувчи ёшлар гуруҳи пайдо бўлмоқда. Албатта бу ўсмирлар ва ёшлар бир-бирлари билан ўзаро муносабатда ўта кўпол, агрессив, зўравон ва ўзаро хурматни эсан чикариб қўяётганлиги ачинарли холдир. Оилада тарбия муҳитини бузилиши, мактабларда эркак ўқитувчиларнинг камайиб кетгани, кўп оилаларда эркакларнинг оиладан узилиб қолгани ўқувчиларимизда, айниқса, ўсмир ёшида ота тарбияси муҳим пайтда она қўлида вояга етиши, шунингдек маънавий қиёфасида салбий фазилатларнинг юзага чиқиши вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликларнинг ортишига олиб келмоқда.

Компетенция – ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда шахсий сифатларининг маълум соҳада муваффақиятли фаолияти учун зарур бўладиган қобилиятлар маж-уи. Компетентлик тушунчаси деганда, маълум бир соҳада талаба (масалан, бўлажак ўқитувчи) томонидан эгалланган компетенция, яъни маълум бир сифатларнинг тўлиқ шаклланган мажмуи тушунилади.

Компетентлилик тушунчаси (лотинчадан *competentia, compete* сўзидан олинган бўлиб - “биргаликда эришаман, қозонаман, мос келаман, тўғри келаман” деган маънони билдиради) луғатларда эса “нимадир тўғрисида фикр юритишга йўл берадиган билимларга эга бўлиш”, “хабардор бўлмоқ, ҳуқуқли бўлмоқ” деган маънони билдиради. Амалда барча луғат тузувчилар “компетентлик” ва “компетенция” категорияларини чегаралаб қўяди. Компетентлик таърифи ўхшаш ва бир-бирини ўрнини эгаллайди (тўлдиради), шу билан бир вақтда компетенция сўзи учун ягона изоҳлаш йўқ, бу тушунча “ваколатлар йиғиндиси (ҳуқуқ ва мажбуриятлар) қандайдир орган ёки лавозимли шахснинг қонун, низомлар билан белгилаб қўйилган ушбу орган ёки бошқа ҳолатлар”, “ниманидир тўғрисида фикр юритишга йўл берадиган билимларга эга бўлиш (эгаллик қилиш)”, “кимдир яхши хабардор бўлган саволлар тўплами (соҳаси)” тушунилади.

Компетентлик тушунчаси таълим соҳасига психологик изланишлар натижасида кириб келган. Шу сабабли компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, кутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга

киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб борувчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгаллик”ни англатади. Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутди.

Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллай билишни тақозо этади. Касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатларнинг моҳияти қуйидагича ёритилади:

1. Ижтимоий компетентлик - ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгаллик, касбий фаолиятда субъектлар

билан мулоқотга кириша олиш.

2. Махсус компетентлик - касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, инфорацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади.

3. Шахсий компетентлик - изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш.

4. Технологик компетентлик - касбий-педагогик БКМни бойтадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

5. Экстремал компетентлик – фавкулотда вазиятлар (табиий офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгаллик.

Коммуникатив компетенция - бу мулоқот қобилиятлари, билим, кўникма ва кўникмалар, бизнес алоқалари соҳасида ҳиссий ва ижтимоий тажрибани ўз ичига олган шахснинг умумий коммуникатив хусусиятидир.

Мулоқот қобилияти қуйидагилардан иборат: — мулоқот қилиш керак бўлган коммуникатив вазиятнинг ижтимоий-психологик прогнозини бериш;

- мулоқот жараёнини ижтимоий-психологик жиҳатдан дастурлаш, коммуникатив вазиятнинг ўзига хослигига асосланган;

- коммуникатив вазиятда алоқа жараёнларини ижтимоий-психологик бошқаришни амалга ошириш.

Коммуникатив қобилият умумий маданиятни ва унинг профессионал фаолиятида ўзига хос намоёнларини синтез қилувчи интеграл сифатдир.

Хулоса қилиб айтганда, мулоқот қобилияти шахсий таълим, интеграл сифат сифатида қаралиши керак структуравий таркибий қисмлари когнитив, мотивацион, ҳиссий ва ҳулқ-атвор бўлган шахслар унинг амалга оширилиши шахснинг

коммуникатив фаолиятининг самарадорлигини, унинг умумий мулоқот қобилиятини белгилайди. Таълим-тарбия сифатини оширишнинг асоси ҳисобланган, компетентли ёндашувга асосланган талаблар ҳамда ўқитишнинг замонавий усул ва воситаларини амалиётга жорий этиш, умумтаълим фанлари бўйича умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини илмий-методик жиҳатдан асосланганлигини таъминлаш, бу жараёнга кенг педагогик жамоатчилик ва мутахассисларни жалб этган ҳолда тажриба-синов ишларини тизимли ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Халқ талими вазирлиги ва Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими марказининг 2013 йил 22 августдаги «Умумтаълим фанлари бўйича умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг узвийлаштирилган Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини тажриба-синовдан ўтказиш тўғрисида»ги 39ҚБ, 41ҚБ ва 273ҚБ-сонли қўшма буйруғи қабул қилинди. Мазкур буйруқ билан умумтаълим фанлари бўйича умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг компетенциявий ёндашувга асосланган Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини тажриба-синовдан ўтказиш тартиби тасдиқланди.

БАРКАМОЛ ЁШЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ ДАВР ТАЛАБИДИР.**Солибоев Зиёдулла Сайдуллаевич**

*Андижон шаҳар 47- умумий ўрта таълим мактаби
миллий истиқлол ғояси, ҳуқуқ ва маънавият асослари
фани ўқитувчиси*

Аннотация: *Мақолада давр талабларидан келиб чиққан ҳолда таълим тизимини ислоҳ қилиш, ёшларни кенг ва теран фикрлашга ўргатиш долзарб масалалари ёритилган.*

Калит сўзлар: *Таълим – тарбия, педагогика, оммавий маданият, инновация.*

Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам энг муҳим ва энг долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Айниқса, “Ахборот технологиялари” деб тарихга муҳрланган XXI асрда бу масала ҳақиқатдан ҳам ҳаёт – мамот масаласига айланиб улгурди. Замон шиддат билан ривожланиб бораётган даврда ёшларимизни эзгулик ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш муҳим вазифадир. Чунки, Ўзбекистон давлати ҳам дунё давлатлари билан ҳамоҳанг тарзда ривожланиб бормоқда ва улар билан биргаликда интеграция жараёнига кириб бормоқда.

Ёшлар тарбияси мавзуси бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида —Бугунги дунё ёшлари – сон жиҳатидан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда. Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси —вируси тарқалишининг олдини олиш, энг устувор масала бўлиб қолмоқда деб таъкидлаган эди.

Дарҳақиқат, бугунги кунда мамлакатимизнинг 60 % ни ёшлар ташкил этмоқда. Бундан кўриниб турибди-ки, ёшлар масаласи ҳар қачонгидан ҳам долзарблашиб бормоқда. Ёшларимизни замонавий билим ва кўникмалар билан таъминлаш, уларни ҳар қандай ёд ғоялардан сақлаш асосий вазифаларимиздан бири бўлиб улгурди. Дунё миқёсида ёшларни онгини захарловчи турли ёд ғоялар, диний экстремизм, фундаментализм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, - оммавий маданият қаби хавф – хатарлар кучайиб инсоният асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлар, қадриятларга путур етказмоқда.

Оммавий маданият дунёда кўплаб инсонларнинг, айниқса, ёшларнинг – мавҳум дунё, яъни виртуал дунёга онгсиз равишда кириб қолишига сабаб бўлмоқда. Тадқиқотчи олимларнинг ҳисоб китобига кўра бугунги кунда ер юзи аҳолисининг 10% виртуал дунёнинг қулига айланган ёки бошқача қилиб айтганда, улар интернетсиз ҳаётларини тасаввур қилолмайдилар. Бундай ҳолатларда ана шундай виртуал дунёга тушиб қолмасликнинг олдини олувчиси ҳам, агар у шундай маконга

тушиб қолган бўлса, уни қутқариб олишнинг ягона йўли ҳам бу шахснинг аввало маънавий оламини юксалтиришдир.

Шу каби глобал муаммолардан ёшларимизни ҳимоя қилиш ва уларга тўғри йўл кўрсатиш биринчи галдаги вазифадир. Шу аснода, юртимизда барча соҳаларни модернизация қилиш ва янгилаш жараёнлари олиб борилмоқда. Ҳаётий талаблардан келиб чиқиб, кўпгина давлат ва нодавлат ташкилотларининг фаолияти янада такомиллаштирилмоқда. Муҳтарам юртбошимиз томонидан чиқарилаётган қарор ва фармонлар орқали барча жабҳаларда ўзгаришлар кузатилмоқда. Буларни барчаси келажак учун ташланаётган дадил қадамлардир.

—Учинчи ренесанс- изчил ҳаётга тадбиқ этилмоқда. Айнан бу ренесанснинг пойдевори таълим ва тарбияга қаратилган. Бир сўз билан айтганда, таълим ва тарбиянинг бошланғич нуқтаси бўлган мактабларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек: —Янги

Ўзбекистон мактабдан, мактаб остонасидан бошланади!. Чунки, таълимга янгича сифат билан ёндашмасдан туриб ҳозирги давр талабларига жавоб бериш имкони чекланиб қолаверади. Бу мактаб таълимидаги барча яхши жиҳатларни, тажрибаларни ривожлантириш асосида амалиётда ўзини оқлаган янги ғоялар ва билимларни кўпроқ қуллашни тақазо қилади.

Мактабларни моддий техник базасини янгилаш, мактабларни замонавий ахборот коммуникация технологиялари билан таъминлаш, ўқитувчиларни мунтазам малакасини ошириш, таълимга инновацион ёндашиш, дарсларни самарадорлигини ошириш, ўқувчиларни халқаро фан олимпиадаларида натижадорлигига эришиш, ҳар томонлама баркамол ва етук кадрларни тайерлаш устувор вазифа сифатида қаратилмоқда.

Биз қуйидагиларни таклиф қиламиз:Мақсадга эришишнинг энг тўғри йўли дарс машғулотларини лойиҳалашда интеграллашган таълим технологияларини ишлаб чиқиш ва улардан дарснинг турли босқичларида самарали фойдаланиш имкониятларини излашдир. Айтиш жоизки, ҳозирги кунда янги педагогик технологияларнинг илмий-назарий асосларини яратиш ва ундан самарали, оқилона фойдаланиш ҳар бир педагог зиммасида турган улкан вазифадир.

Педагогик техногияларни таълим жараёнига жорий этиш, ривожланган мамлакатлар педагогика соҳасини тубдан ўрганиш орқали педагогик технологиялардан фойдаланиш тажрибасини ўрганиш, унга ижобий ва ижодий ёндашган ҳолда улкан натижаларга эришиш, ўқув жараёни фаолиятини янада такомиллаштиришга эришиш, ўқувчини сушт объектдан фаол субъектга айланттириш, шу билан бир қаторда таълим жараёнида инновацияларни қўллаш, интерфаол дарс ўтиш усулларини жорий этиш орқали замонавий билим кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Бу ислоҳотлар замирида эртамик эгалари бўлган ёшларга қаратилаётган ғамхўрликдир. Чунки улар учун барча шарт шароитлар яратилган. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ёшларимизнинг тарбияси қанчалик мукамал бўлса, халқ шунча яхши яшайди

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Миноваров Ш:—Ёшларни ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялаш, уларни ижтимоий ва ижодий фаолликка ундашда миллий-диний анъаналарнинг аҳамияти!

2.Ботиржонов.А.А:—Ёшлар оммавий маданият хавфи остида! Таълим фидойилари республика илмий – услубий журнали 4-сон, 1-жилд, апрел 2021.

**HUDUDLARDA MEHNAT SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH
VA ISH BILAN BANDLIKNI TA'MINLASH YO'LLARI**

Ulug'muradova N.B.

SamDU dotsenti

Miyassarova Mahliyo Ahmad qizi

SamDU 2-talabasi

Hozirgi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar samarasi, iqtisodiy erkinlashtirish jarayoni, qolaversa, aholini tarmoqlararo bandligini shakllantirish bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish jarayoni bilan uzviy bog'lanib bormoqda. Respublikamizda iqtisodiy islohotlarning birinchi bosqichida bu sohani kengroq rivojlantirish borasida, kichik biznesning huquqiy va iqtisodiy asoslari yaratildi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish mehnatga layoqatli aholining ko'p ukladli iqtisodiyot tizimida samarali band bo'lishiga bevosita bog'liqligi uchun ham ishchi kuchining bandligi, ishsizlik masalalari nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot darajasi bilan belgilanuvchi mazkur omil, o'z navbatida, uni rivojlantirish va taraqqiy ettirishda hal qiluvchi asos hisoblanadi. Jamiyatning mehnat salohiyatini kuchaytirish, undan samarali foydalanish muammolari bozor munosabatlari davrida birmuncha murakkablashadi va ularning yechimini topish iqtisodchi olimlar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda respublikada inson resurslaridan samarali foydalanish uchun quyidagi tamoyillarga asoslanish zarur:

- inson resurslarini boshqarishni to'g'ri yo'lga qo'yish va boshqaruv tarkibini takomillashtirish;
- ijtimoiy yo'naltirilgan ish bilan bandlikni vujudga keltirish (qishloq xo'jaligidagi ortiqcha inson resurslarini iqtisodiyotning boshqa sohalariga, sanoatga va xizmat ko'rsatish sohalariga yo'naltirish);
- inson resurslarining sifat jihatlarini – kasbiy tayyorgarligi, ma'lumoti, malakasini oshirish; viloyatlarda, hududlarda inson resurslarining sifat jihatlarini oshirishga qaratilgan mahsus dasturlar ishlab chiqish.

Mamlakat mehnat salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirishning eng birinchi yo'li bo'lib qonunchilik bazasini mustahkamlash, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish va ularni amaliy hayotga tadbiiq etish hisoblanadi.

Ishchi kuchi bandligini tarkibiy o'zgartirish va oshirishni amalda ro'yobga chiqarish uchun zarur bo'lgan asosiy yo'nalishlar va tashkiliy-huquqiy negizni vujudga keltirish respublikaning ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishining milliy modelida o'z ifodasini topgan. Bu yo'nalishlar bo'yicha ko'rilgan faol chora-tadbirlar ishchi kuchi bandligi uchun zarur sharoitlar yaratish va ommaviy ishsizlik ehtimolini oldini olish, kishilarning o'z mehnat natijalaridan manfaatdorligini oshirish, boqimandalik kayfiyatidan xalos etish imkonini berdi.

Bandlikni oshirishda, yangi ish joylarini yaratishdagi bugungi eng muhim hal qiluvchi masala, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, ularga keng imkoniyat va imtiyozlar tashkil qilib berishdir. Ta'kidlash joizki, respublikamiz iqtisodiyotiga bozor munosabatlari kengroq kirib borishi barobarida, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati ortib bormoqda. Chunki, u aholi guruhlarining aksariyat qismi uchun o'z faoliyatini namoyon etadigan soha va daromad manbaidir. Bu sohada ko'pincha ayollar, ilk bor ish qidirayotgan yoshlar, ma'lumot va yetarli mehnat tajribasiga ega bo'lmagan aholi guruhlari shu yerdan ish topish imkoniga ega bo'lishadi. Bundan tashqari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mehnatga qobiliyatli aholi guruhlariga nafaqat ish bilan band bo'lish va daromad ko'rish, balki o'z faoliyatini mustaqil va erkin boshqarish, o'z qobiliyatidan kelib chiqib, iste'dodini namoyon qilish imkoniyatini beradi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni erkinlashtirish va mulkiy munosabatlarning o'zgarib borishi aholining samarali tarmoqlararo bandligini shakllantirishda muhim va dolzarb vazifalarni amalga oshirishni talab etmoqda. Yurtboshimiz ham xususiy tadbirkorlik faoliyatiga alohida e'tibor berib, «Kichik va o'rta biznes yaxshi yo'lga qo'yilsa, aholini, ayniqsa, qishloq xo'jaligidan bo'shagan ishchi kuchlarini ish bilan ta'minlash, mahalliy xom ashyo, dehqonchilik va qurilish resurslarini qayta ishlashni takomillashtirish, ichki iste'mol bozorini xalq iste'mol mollari bilan ta'minlash kabi dolzarb muammolarni bartaraf etish mumkin. Eng muhimi – kichik va o'rta biznes vositasida real mulkdorlar tabaqasini shakllantirish mumkin bo'ladi. Shunday qilyalikka, iqtisodiyotimiz tizimida, aholi bandligini ta'minlash tizimida kichik va o'rta biznes yetakchi kuchga aylansin», - deya ta'kidlaydi.

Hozirgi kunda kichik biznes sohasi respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri ekan, ushbu sohadagi kichik korxonalar va mikrofirmalar faoliyatini tashkil etish quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiqdir:

- hududlarning demografik, tabiiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini chuqur o'rganib, ularga mos keluvchi kichik va o'rta tadbirkorlik tuzilmalarini tashkil etish hisobiga samarali bandlikni shakllantirish;
- kichik biznes subyektlarining muntazam va davomli faoliyat ko'rsatishining asosiy sharti – hududlarda bozor infratuzilmasi tashkil etilishining ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib, yo'lga qo'yish;
- qishloq joylarida sanoat korxonalarini joylashtirishda hududiy xom ashyo resurslarini, mehnat va tabiiy resurslarini hisobga olish;
- ishlab chiqarishning progressiv shakllari asosida kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligiga erishish;
- aholi daromadlarini kichik biznesni rivojlantirish hisobiga oshirish;
- mahalliy xom ashyolardan yakuniy mahsulot ishlab chiqaruvchi kichik biznes subyektlarining salmog'ini oshirish.

Ushbu nuqtai nazardan, mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida kichik biznesning ahamiyatli tomonlari e'tiborga olinib, yangi ish joylari tashkil etish orqali ishsizlikning oldi olinishiga, iqtisodiy o'sish sur'atlari belgilanishiga, kichik biznes bilan shug'ullanuvchi oilalar iqtisodi mustahkamlanishiga, xodimlar taqsimoti joy-joyiga

qo'yilishiga hamda ushbu sohada band bo'lgan aholi qatlamlarining moddiy va ma'naviy tomondan rag'batlantirilishiga doimiy e'tibor berilmoqda.

Shunga qaramay, hozirgi kunda kichik biznesning erkin rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan qator muammolar vujudga kelmoqda, ya'ni:

- tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi aholi qatlamlari iqtisodiy, huquqiy bilimlarining talab darajasida emasligi;

- kichik biznes uchun kadrlar tayyorlashda qator muammolarning mavjudligi;

- ular faoliyatining rivojlanishida aylanma mablag'larining yetishmasligi;

- tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va bu borada ustuvorlikka erishish maqsadida, davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar va mablag'lardan maqsadli foydalanishda ayrim muammolarning saqlanib qolayotganligi va h. k.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, qaysi hududda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishida ustuvorlikka erishilsa, shu hudud ijtimoiy-iqtisodiy tomondan barqaror rivojlanadi. Bu esa, o'z navbatida, yangi ish joylari yaratish va shu orqali aholini samarali tarmoqlararo bandligini shakllantirish muammosini bir qadar hal etilishiga erishishni, aholi daromadlarini oshirishni, hamda turli tarmoq sohalari o'rtasida o'zaro manfaatli aloqalarning mustahkamligini ta'minlaydi.

O'zbekistonda inson resurslaridan samarali foydalanishni hozirgi kundagi va yaqin istiqboldagi eng muhimi yo'nalishi – qishloq joylardagi va qishloq xo'jaligida band bo'lgan mehnatga layoqatli aholini qayta taqsimlash va ularning boshqa tarmoq hamda sohalarda bandligini oshirishdir. Buning uchun qishloq joylarda bozor tizimini barpo etish va rivojlantirish, qishloq xo'jaligiga xizmat qiluvchi tarmoqlarni tezkorlik bilan barpo etish va kengaytirish, qishloq xo'jaligida islohotlarni keskin chuqurlashtirish zarur.